

๓๑. สงฺคีติโย ปวตุเตนฺติ  
อมฺพเร อนิลฺยชเส  
จฺมฺมนทฺธานี วาเทนฺติ  
ทีสุวานจฺเจรกี นเภ.

๓๒. สงฺขา จ ปณฺวา เจว  
อโถปิ ทีณฺทิม่า<sup>๑</sup> พหุ  
อนฺตลิกฺขสฺมี วชฺชนฺติ<sup>๒</sup>  
ทีสุวานจฺเจรกี นเภ.

๓๓. อพฺภูโต วต โน อชฺช  
อุปฺปชฺชิ โลมหฺสโน  
จฺวมตฺถลิตฺธิ ลภาม  
ชโณ โน ปฏิปาทีโต.

๓๑. เหล่าเทวดา ครั้นได้เห็นอัศจรรย์ใน  
ท้องฟ้า ต่างพากัน(พอนและ)ขับร้อง  
เพลงขับ และตีกลองหนัง ในห้วง  
นภาภาค (บูชาพระตถาคตเจ้า).

๓๒. เหล่าเทวดา ครั้นได้เห็นอัศจรรย์ใน  
ท้องฟ้า ต่างพากันประโคมสังข์ บัณ-  
ฑาะว์ รวมทั้งมโหรีทีกเป็นอันมาก  
ในอากาศ( เปล่งเสียงสรรเสริญว่า ).

๓๓. พระบรมศาสดา(พระองค์นี้)ทรงเป็น  
บุคคลอัศจรรย์จริงหนอ ทรงทำให้  
เกิดโลมชาติชูชัน พระองค์เสด็จอุบัติ  
แล้วในวันนี้. พวกเราก็คงได้ความ  
สำเร็จประโยชน์แน่แท้ ขณะ (คือ  
โอกาสบรรลุพระนิพพาน) ได้มาถึง  
เฉพาะหน้าเราทั้งหลายแล้ว.

<sup>๑</sup> ก. เทณฺทิม่า.

<sup>๒</sup> ก. วชฺชนฺติ.

๓๔. 'พุทฺโธ'ติ เตสํ สุตฺวาน  
 ปีติ อูปฺปชฺชิตฺวา เท  
 'พุทฺโธ พุทฺโธ'ติ กถยนฺตา  
 ติฏฺฐนฺติ ปณฺชสีกตา.

๓๕. หิงฺการา สาธฺการา จ<sup>๑</sup>  
 อุกฺกุฏฺฐิ สมนฺพหํสนํ<sup>๒</sup>  
 ปชา จ วิวิธา กคเน  
 วตฺตนฺติ<sup>๓</sup> ปณฺชสีกตา.

๓๖. กายนฺติ เสเพนฺติ จ วาทนฺติ จ  
 ภฺขานิ โปเถนฺติ จ นจฺจยนฺติ จ  
 มุญฺจนฺติ ปุปฺผํ ปน ปณฺจวณฺณิกํ  
 มนฺทารวํ จนฺทนจฺจนฺณมิตฺสึลิตํ.

๓๔. เพราะได้สดับคำว่า 'พุทโธ' เทวดา  
 เหล่านั้นจึงเกิดปีติขึ้นทันที พวกเขายืน  
 ประนมอัญชลี กล่าวกันว่า 'พุทโธ  
 พุทโธ.'

๓๕. เสียงกระหึ่ม เสียงสาธการ เสียง  
 โหรง และเสียงบันลือ เป็นไปอยู่  
 หมูสั่ว (คือเหล่าเทวดา) หลาย  
 ประเภท ต่างประนมอัญชลีวนเวียน  
 อยู่ในท้องฟ้า.

๓๖. เทวดาเหล่านั้น ต่างพากันขับร้อง  
 แสดงความยินดี ประโคมดนตรี ทั้ง  
 ประบมื่อ ฟ้อนรำ และโปรยปรายดอก  
 มณฑารพ ๕ สี อันแจ่มจรัสจันท์  
 (พากันเปล่งเสียงสรรเสริญว่า).

<sup>๑</sup> ก. หิงการํ สาธการญจ, อี. หิงการํ.

<sup>๒</sup> ก. สมฺปนฺนาทณฺ, อี. สมฺปสาทณฺ.

<sup>๓</sup> ฉ. วตฺเตนฺติ.

<sup>๔</sup> ก. ภฺขานิปุโผ ญฺเณนฺติ.

๓๗. ยถา ตุยหิ มหาวีร  
 ปาเทสุ จกุกกุกขณิ  
 ธชวชิรปฎากา<sup>๑</sup>  
 วพมมานงกุสาจิตน<sup>๒</sup>ติ.

๓๗. ข้าแต่พระมหาวีระเจ้า พระจักร  
 ลักษณะที่ฝ่าพระบาททั้งสองของพระ-  
 องค์ อันหอมลอมเรียงรายด้วยรูป  
 ธงชัย รูปดวงแก้ววิเชียร รูปธง  
 แขนงผา รูปสังวาลย์ และรูปขอ(ยอม  
 งคงามยิ่ง) โดยประการใด."

ตตถ อธิโลกปรโลกहितตถ สาสตีตี  
สตถา. เกตุติ เกตุโน อปจิติกา-  
 ตพพญเจน เกตุ วียาติ เกตุ. ธโชติ  
 อินทธโช สมนุสสยญเจน ทสสนียญเจน จ  
 ตูว ธโช วียาติ ธโชติ.

ในบาทพระคาดามีอาทิวา ตูว สตถา  
 จ นั้น พระองค์ทรงมีพระเนมิตกนามว่า  
พระบรมครู เพราะความหมายว่าทรงสั่งสอน  
 อรรดอันเป็นประโยชน์ เกื้อกูลทั้งในโลกนี้  
 และโลกหน้า. บทว่า เกตุ ความว่า  
 ทรงเป็นจุดธง เพราะความหมายว่า เป็น  
 ราวกะวาทง โดยความหมายว่า ธงเป็น  
 สิ่งอันบุคคลพึงทำความเคารพ. บทว่า ทรง  
เป็นจุดธงชัย ความว่า พระองค์ทรงเป็น  
 จุดธงชัย เพราะความหมายว่า เป็นจุดธง

<sup>๑</sup> ก. ธช วชิรปฎาก.

<sup>๒</sup> ก. ...กุสาปิต.

พระอินทร์ คือเป็นอุจจรัชย์ โดยความ  
หมายว่า เป็นสิ่งควรเชิดชูขึ้น (สูงเส้า) และ  
ควรที่ศนา.

อถวา ยถา หิ โลเก ยสุส กสุสจ  
ธชั ทิสฺวาว "อัย ฐโช อิตฺถนฺนามสุสา"<sup>๑</sup>ติ  
ธชวา ธชิตี ปญฺญาติ, เอว เมว ภควา  
ปญฺญานิปุพพานาธิกมาย ภควนฺตํ ทิสฺวาว  
นิปุพพานาธิกโม ปญฺญาติ. เตน วุตฺตํ  
"ฐโช ยฺโย จา"<sup>๑</sup>ติ. ญฺญทนต์สุตฺเต  
วุตฺตานํ ทานาทีอาสวักขยญาณปริโยสานานํ  
สพฺพยาคานํ ยชนตฺถาย สมุสฺสึโต ยฺโย  
ตฺวานฺติ อตฺถโถ.

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างว่า เมื่อ  
แลเห็นธงของคนใดคนหนึ่งเท่านั้น บุคคล  
ผู้มีธงเห็นว่า "ธงนี้เป็นของบุคคลชื่อนี้"  
(เขา)ยอมปรากฏว่า ธชี่(คือผู้มีธง)ในโลก  
ฉันใด, ในการบรรลุปัญญาและพระนิพพาน  
พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะ  
ได้แลเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น การ  
บรรลุดังซึ่งพระนิพพานก็ยอมปรากฏ. เพราะ  
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า "ทรงเป็นอุจจรัชย์  
และเป็นอุจจหลักรัชย์ (แห่งการเสียดสะ).  
อธิบายว่า พระองค์ทรงเป็นอุจจหลัก(รัชย์)  
ที่เขายกขึ้นแล้ว เพื่อประโยชน์แก่การบูชา-  
ยัญทั้งหลาย อันมีท่านเป็นเบื้องต้น และมี  
อาสวักขยญาณเป็นปริโยสาน ดังที่ท่านกล่าว  
ไว้ใน ญฺญทนต์สุตฺต.

<sup>๑</sup> ที. ส. ๔/๑๖๒.

ปราชโยติ ปฏิสรรณ. ปติฏฐาติ ยถา บทว่า ทรงเป็นที่พึ่ง คือทรงเป็นที่พึ่งอาศัย.  
 มหาปจวี สัพพปาณีนี อารชารภาเวเน บทว่า เป็นที่พำนักอาศัย ความว่าแผ่นดินใหญ่  
 ปติฏฐา นิสัสยภูตา, เอวํ ตุมปิ เป็นที่พึ่ง ที่อาศัยโดยความเป็นที่รองรับสัตว์  
 ปติฏฐาภูตา. ทั้งมวลฉันใด, แม้พระองค์ก็ทรงเป็นที่พำนัก  
 อาศัย (ของสัตว์ทั้งมวล) ฉะนั้น.

ทีโป จาติ ปทีโป, ยถา จตุรงฺเก ตมสิ บทว่า ทีโป จ แปลว่า และทรงเป็นจุด  
 วตฺตมานานํ สุตฺตานํ อารโหิโต ปทีโป ดวงประทีป, อธิบายว่า ดวงประทีปที่เขา  
 รูปสนฺทสฺสนโน โหติ, เอวํ อวิชฺชนฺธกาเร ยกขึ้น (คือ จุดแล้ว) ย่อมเป็นเครื่องส่อง  
 วตฺตมานานํ สุตฺตานํ ปรมตฺถสนฺทสฺสนโน แสดงรูปแก่สัตว์ทั้งหลายผู้เป็นไปอยู่ในความ  
 ปทีโป ตฺวนฺติ อตฺโถ. มีด มีองค์ ๔ ฉันใด, พระองค์ก็ทรงเป็น  
 (จุด) ประทีป อันส่องแสดงปรมัตถธรรม  
 แก่สัตว์ทั้งหลาย ที่เป็นไปอยู่ในความมืดคือ  
 อวิชา เหมือนฉนั้น.

อถวา มหาสมุทฺเท ภินฺนาวานํ สุตฺตานํ อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า เกาะกลางทะเล  
 สมุทฺททีโป ยถา ปติฏฐา โหติ, เอวํ ย่อมเป็นที่พึ่งอาศัยของสัตว์ทั้งหลาย ผู้มี  
 ตุมปิ สํสารสาครเร อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐเจ (อุปฺธิเหตุ) เรือแตกในทะเลหลวงฉันใด,  
 โอสีหนฺตานํ ปาณีนํ ทีโป วียาติ ทีโปติ แม้พระองค์ ก็ทรงเป็นจุดเกาะแห่งสัตว์ทั้ง-  
 อตฺโถ. หลายที่กำลังจมอยู่ในสาคร คือสังสารอันหา  
 ที่พึ่งอาศัยมิได้ ฉะนั้น เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า  
 ทรงเป็นจุดเกาะ.

คุณหญิงพัฒนา อุไรรัตน์ และญาติมิตร  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

ทวิปทุตตโมติ ทวิปทานัน อุตตโม  
 ทวิปทุตตโม, เอกุถ ปน นิทธารณ-  
 ลกขณสฺส อภาวโต ฉนฺนิจีสมาสฺส  
 ปฏิเสโต นคฺคิ, นิทธารณลกขณาย  
 ฉนฺนิจิยา สมาโส ปฏิสิทฺโธ. สมนฺมาสมฺพุทฺโธ  
 ปน อปทานัน ทวิปทานัน จตฺตูปทานัน  
 พหุปฺปทานัน รูปีนํ อรูปีนํ สญฺเฐนํ อสญฺเฐนํ  
 เนวสญฺเฐนํ สญฺเฐนํ อุตตโมว, กสฺมา  
 ปนิน "ทวิปทุตตโม"ติ วุตฺโตติ เจ ?  
 เสฏฺฐจทรวเสณ.

จะกล่าวอธิบายบทว่า ทวิปทุตตโม  
 (ต่อไป)พระองค์เป็นผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทวิบาท  
 ทั้งหลาย จึงชื่อว่า ทวิปทุตตโม, แต่ใน  
 บทว่า ทวิปทุตตโมนี เพราะไม่มีลักษณะเป็น  
 นิทธารณะจึงไม่ห้ามยอฉนฺนิจีตปฺปฺริส, แต่ท่าน  
 ห้ามยอฉนฺนิจีวิภคฺติซึ่งมีลักษณะเป็นนิทธารณะ.  
 ก็พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้สูงสุดกว่าสัตว์  
 ทั้งหลายที่ไม่มีเท้า มี ๒ เท้า มี ๔ เท้า  
 มีมากเท้า มีรูป ไม่มีรูป มีสัญญา ไม่มีสัญญา  
 มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ (คือมี  
 สัญญาน้อยมากจนใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้),  
 หากมีคำถามสอดเข้ามาว่า ก็เหตุไรในพระ  
 คาถานี้ ท่านจึงกล่าวศัพท์ว่า "ทวิปทุตตโม"  
 ไฉน ? ตอบว่า ท่านกล่าวไวควยอำนาจ  
 ที่พระองค์เป็นผู้ประเสริฐกว่า.

อิมสฺมี ทิ โลเก เสฏฺฐโง นาม  
 อูปฺปชฺชมาโน อปทจตฺตูปทพหุปฺปเทสุปี  
 นูปฺปชฺชติ. อยํ ทวิปเทสุเยว อูปฺปชฺชติ.  
 กตรทวิปเทสุติ ? มนุสฺเสสฺสุ เจว เทเวสุ  
 จ.

จริงอยู่ ธรรมคาท่านผู้ประเสริฐสุดในโลกนี้  
 เมื่อจะอุบัติขึ้น ย่อมไม่อุบัติในจำพวกสัตว์  
 ไม่มีเท้า มี ๔ เท้าและมีมากเท้าเลย. ท่าน  
 ผู้ประเสริฐสุดนี้ จะอุบัติขึ้นแต่ในจำพวกสัตว์  
 ๒ เท้าเท่านั้น. ถ้ามว่า ในจำพวกสัตว์

คุณหญิงพัฒนา อุไรรัตน์ และญาติมิตร  
 สร้างต้นฉับถวายเป็นพุทธบูชา

มนุสฺเสสุ อูปฺปชฺชมาโน ทิสฺสหฺสฺสิมหา-  
สฺสหฺสฺสิโลกธาตุ วเส กตฺตุ สมนฺตโถ  
พฺพุโธ หุตฺวา นิพฺพุตฺตติ. เทเวสุ  
อูปฺปชฺชมาโน ทสฺสหฺสฺสิโลกธาตุ วสวตฺตติ  
มหาพฺพรหฺมา หุตฺวา นิพฺพุตฺตติ. โส  
ตสฺส กปฺปิยการโก วา อารามิโก  
วา สมนฺปชฺชติ. อิติ ตโตปิ เสฏฺฐจฺจรวเสณ  
"ทฺวิปฺพุตฺตโม"ติ วุตฺโต.

ทสฺสหฺสฺสิโลกธาตุยาตี ทสฺสหฺสฺสิ-  
สงฺฆาตาย โลกธาตุยา. มหิทฺธิกาตี  
มหติยา อิทฺธิยา ยุตฺตา, มหานุภาวาตี  
อตฺโถ. ปริวาเรตฺวาตี ภควนฺตํ สมนฺตโต  
ปริกฺขิปีตฺวา. ปสนฺนาตี สญฺชาตสฺสทฺธา.  
นราสภนฺตี นรปฺงคว.

๒ เทาประเภทไหน ? ตอบว่า จำพวก  
มนุษย์และเทวดา.

เมื่ออุบัติในจำพวกมนุษย์ ก็เกิดเป็นพระ-  
พุทธเจ้า ผู้สามารถบันดาลมหาโลกธาตุสาม  
ล้านไว้ในอำนาจ. เมื่ออุบัติในหมู่เทวดา  
ก็เกิดเป็นท้าวมหาพรหม ผู้บันดาลอำนาจใน  
หมื่นโลกธาตุ. ท้าวมหาพรหมนั้นก็กลายเป็น  
กัปปิยการก(คือรับใช้) หรือเป็นอารามิก  
(คือเฝ้าแทน) ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า  
นั้นไป. ด้วยเหตุดังนั้น ท่านจึงกล่าวว่า  
"ทวิปพุตตโม" ใ้ด้วยอำนาจที่พระองค์เป็น  
ผู้ประเสริฐกว่าท้าวมหาพรหมแน่นอนจะนี้.

บว่า ในโลกธาตุหมื่นหนึ่ง คือใน  
โลกธาตุนั้นนับได้หมื่นหนึ่ง. บว่า มีฤทธิ์  
มาก คือประกอบด้วยฤทธิ์ใหญ่หลวง, อธิบาย  
ว่ามีอำนาจมาก. บว่า แวดลอม คือ  
หอมลอมพระผู้มีพระภาคเจ้ารอบด้าน. บว่า  
เลื่อมใส คือเกิดศรัทธา. บว่า พระ-  
นราสภเจ้า คือพระผู้ประเสริฐกว่านรชน.

คุณหญิงพัฒนา อุไรรัตน์ และญาติมิตร  
สร้างค้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

อโห อจฺฉริยฺนติ เอตถ อนุสฺส  
ปพฺพตาโรหนํ วิย นิจฺจํ น โหตีติ  
อจฺฉริยํ, อจฺฉราโยคฺคฺนฺติ วา อจฺฉริยํ,  
"อโห อิทํ วิมฺหยฺนฺ"ติ อจฺฉรํ ปหริตฺถุ  
ยฺตุตฺตนฺติ อตฺโถ.

ในคำว่า โ ความอัสจรรย์ นี้ มีอธิบายว่า  
ปรากฏการณ์ที่ชื่อว่า น อัสจรรย์ เพราะ  
อรรถว่าไม่มีเป็นนิตย เหมือนคนตาบอด  
ขึ้นเขา, อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า น อัสจรรย์  
เพราะอรรถว่า ควรคิดนิวมื่อ, คือควรคิด  
นิวมื่อ (ควยหมายว่า) "โ ปรากฏการณ์  
ควรจะพิศวง."

อพฺภฺตฺนฺติ อภฺตฺตฺพฺพํ อภฺตฺนฺติ อพฺภฺตํ.  
อุภยฺมฺเปตํ วิมฺหยา วหฺสฺสาชิวจฺนํ.  
โลมฺหํสนฺนฺติ โลมานํ อุตฺถกฺกภาวกรณํ.

บทว่า ไม่เคยมีแล้ว คือที่ชื่อว่า ไม่เคยมีแล้ว  
เพราะอรรถว่า เป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคย  
เกิด เกิดแล้ว ไม่(เคย)เป็น เป็นแล้ว.  
คำแม่ทั้งสองนี้เป็นชื่อของการนำความพิศวง  
มาให้. บทว่า นาชนพองস্যองเกล้า คือ  
ทำให้ โลม (ชาติ) ชูขึ้น.

น เมทิสํ ภูตฺตฺพฺพนฺติ น มยา อีทิสํ  
ภูตฺตฺพฺพํ, อพฺภฺตํ ทิฏฺฐจฺนฺติ อตฺโถ. ทิฏฺฐจฺนฺติ  
วจฺนํ อหริตฺวา คเหตฺพฺพํ. อจฺฉเรนฺติ  
อจฺฉริยํ.

บาทพระคาถาว่า ปรากฏการณ์เช่นนี้ ซึ่ง  
ไม่เคยเกิด เกิดขึ้น ข้าพเจ้าได้เห็นแล้ว  
ความว่า ปรากฏการณ์เช่นนี้ ซึ่งไม่เคยเกิด  
เกิดขึ้น ข้าพเจ้า (ได้เห็นแล้ว), คือ

คุณหญิงพัฒนา อุไรรัตน์ และญาติมิตร  
สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา



ปรากฏการณ์อันไม่เคยเกิดขึ้น ข้าพเจ้า  
ได้เห็นแล้ว. ฟังเอาคำว่า ทิฏฐิ (ข้าพเจ้า  
ได้เห็นแล้ว) มา (ประกอบ) ดวย. บทว่า  
อจุเจรี แปลว่า ปรากฏการณ์น่าอัศจรรย์.

สกสกมฺหิ ภวเนติ อตุตฺโน อตุตฺโน  
ภวเน. นีสิตฺวานาติ อุปวิสุสฺ. เทวตาติ  
อิทํ ปน วจันํ เทวานมฺปิ เทวธิตานมฺปิ  
สาธารณวจนฺนติ เวทิตพฺพํ. หสนฺติ  
ตาติ ตา เทวตา มหาหสิตํ หสนฺติ,  
ปีติวสํ คตททยตาย มินิตมตฺตํ อกตฺวา  
อญฺญาหสํ หสนฺตีติ อตุโถ. นเกติ  
อากาเส.

อากาสฺมฺจจาติ อากาเส วิมานาทีสุ  
จิตา, เอเสว นโย ญมฺญเสสุปิ.  
ติณฺปนฺณิวาสีโนติ ติณฺคฺเคสุ เจว ปนฺนเสสุ  
จ นิวาสีโน.

บาทพระคาถาว่า สกสกมฺหิ ภวเน  
แปลว่า ในภพของตน ๆ. บทว่า นีสิตฺวาน  
แปลว่า สถิตอยู่. ก็คำว่า เทวตานี บัณฑิต  
ฟังทราบว่าเป็นชื่อทั่วไปทั้งแก่เทวดาและ  
เทพธิดา. สอนบทว่า หสนฺติ ตา แปลว่า  
เทวดาเหล่านั้นต่างราวเรียงกันอย่างใหญ่หลวง,  
อธิบายว่า ราวเรียงกันอย่างเต็มที่ไม่ทำสักแต่  
ยืมเท่านั้น เพราะมีเหตุถึงแล้วซึ่งอำนาจ  
แห่งปีติ. บทว่า ในท้องฟ้า คือในอากาศ.

บทว่า ที่สถิตอยู่ในอากาศ ความว่า  
เหล่าเทวดาที่สถิตอยู่ในอากาศ คือในวิมาน  
เป็นต้น, แม้ในจำพวกที่สถิตอยู่บนพื้นดิน  
ก็มีนัยนี้ เหมือนกัน. บทว่า ติณฺปนฺณิวาสีโน  
แปลว่า ที่สถิตอยู่บนยอดหญ้าและหนทางทั้ง-  
หลาย.

คุณหญิงพัฒนา อุไรรัตน์ และญาติมิตร  
สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

ปยุณวนโตติ มหาปุณฺณ. มหิทฺธิกาติ บทว่า มีบุญ คือมีบุญมาก. บทว่า มีฤทธิ์มาก  
 มหานุภาวา. สงฺคีติโย ปวตฺเตนตีติ คือมีอำนาจมาก. บทว่า ขั้บรองเพลงขั้บ  
 เทวนาฏกสงฺคีติโย ปวตฺเตนตี, ตถาคคฺติ ความว่า บรรเลงเพลงขั้บของเทวดานักฟ้อน  
 ปุชฺชนตถาย ปยุชฺชนตีติ อตฺโถ. อมฺพเรติ คือบรรเลง(เพลงขั้บ) เพื่อประโยชน์บุชชา  
 อากาเส. อนิลฺลชฺเสติ อนิลปฺเถ, พระตถาคตเจ้า. บทว่า หฺวงกลางหา  
 อมฺพรสฺส อเนกตฺถตฺตา "อนิลฺลชฺเส"ติ คือในอากาศ. บทว่า อนิลฺลชฺเส คืออนิลปฺเถ  
 วุตฺตํ, ปุริมสฺสเสว เววจนํ. (แปลว่า ทางลม), เพราะ อมฺพร ศัพท์  
 มีอรรถเป็นอเนก ทานจึงกล่าวคำว่า  
 "อนิลฺลชฺเส," คำนี้เป็นไวพจน์ (คือมีรูป  
 ต่างกัน แต่มีความหมายเหมือนกัน) ของคำ  
 ข้างตนนั่นเอง.

จฺมมนทฺธานีติ จมฺมวินฺทฺธานิ. บทว่า กลองหนึ่ง ได้แก่ กลองที่ใช้  
 อยเมว วา ปาโจ, เทวทฺนุทฺธิโยติ หนึ่งซึ่ง. อีกอย่างหนึ่ง พระบาลีก็เหมือนนี้,  
 อตฺโถ. วาเทนตีติ วาทยนฺตี เทวตา. อธิบายว่า กลองของเทวดา. บทว่า วาเทนตี  
 แปลว่า เหล่าเทวดาพากันตี(กลอง).

สงฺขาติ ธมนสงฺขา. ปณฺวาติ ที่ชื่อว่า สังข์ ได้แก่สังข์สำหรับเป่า.  
 ตนฺนุชฺฌตฺตริยวิเสสา. ทฺธิมาติ ทฺธิมา- ที่ชื่อว่า บัณฺฑะวะ ได้แก่เครื่องดนตรีพิเศษ

๑ ก. เทณฺธิมา.

ชุกทก เภริโย วุจจนฺติ. วชฺชนฺตีติ คือกลองเล็กมีแกนทามกลาง (แขวนลูกตุ้ม  
 วาทยนฺติ. อพฺภโต วต โนติ พราหมณ์ใช้ขับ โดยวิธีแกว่งลูกตุ้มใหญ่กระทบ  
 อจฺฉริโย วต นุ. หนากลองทั้ง ๒ ข้าง). กลองเล็กคือ  
 มโหรีทีก เรียกว่า ทิลทิมมา. บทว่า  
ประโคม คือตี. คำว่า อพฺภโต วต โน  
 แปลว่า ทรงเป็นบุคคลน่าอัศจรรย์จริงหนอ.

อุปฺปชฺชิตี อุปฺปนฺโน. โลมฺหฺสนฺติ บทว่า อุปฺปชฺชิตี แปลว่า เสด็จอุบัติแล้ว.  
โลมฺหฺสนฺกโร. ธฺวณฺติ ยสุมา ปน อพฺภโต บทว่า โลมฺหฺสนฺ แปลว่า ทำให้เกิดโลม  
อโย สตุถา โลก อุปฺปนฺโน, ตสุมา (ชาติ) ชูขึ้น. บทว่า แนเท อธิบายว่า  
ธฺว อวสฺส อตุถสฺสึ ลภามาติ ก็เพราะพระบรมศาสดาพระองค์นี้ ทรงเป็น  
อธิปฺปาโย. ลภามาติ ลภิสฺสาม. ชฺโณติ ผู้นำอัศจรรย์อุบัติแล้วในโลก, ฉะนั้นพวกเรา  
อฏฺฐกฺขณฺวิโร นวโม ชฺโณติ อตุถ. จักได้ความสำเร็จประโยชน์อันยั่งยืนเป็นแน่.  
โนติ อมฺหาก. ปฺปฏิปาทีโตติ ปฺปฏิลฺลโธ. บทว่า ลภาม แปลว่า จักได้. บทว่า ชฺโณ  
ความว่า ขณะที่ เกาอัน เว้นจาก ขณะ แปด.  
บทว่า โน แปลว่า พวกเรา. บทว่า ไคมาติ  
เฉพาะหน้า คือ พวกเรา ได้ เฉพาะ แล้ว.

มธุรัตถวาลาสิเน ป.-พ. ๑-๑๔

คุณหญิงพัฒนา อุไรรัตน์ และญาติมิตร  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

พุทโธติ เตสํ สุตวานาติ พุทโธติ บาทพระคาถาว่า พุทโธติ เตสํ  
 อิทํ วจันํ สุตฺวา เตสํ เทวานํ สุตฺวาน มึควาว่า ปิตีมึวรัมพะ ๕ เกิดขึ้นแก่  
 ปญฺจวณฺณา ปิตี อุตฺปาทีตี อตุโถ. ทวยเทพเหล่านั้น เพราะได้ยินคำว่า พุทโธติ  
 ตาวเทตี ตสฺมี กาเล. หิงการาติ บทว่า ตาวเท แปลว่า ในกาลนั้น. บทว่า  
 หิงการสฺสทา, หี หินฺตี ยถฺยทาโย<sup>๑</sup> หิงการา แปลว่า เสียงกระหึ่ม, ในเวลา  
 ปหฺนุจกาเล กโรนฺตี. สาธฺการาติ ราวเรียง. พวกยักษ์เป็นต้น ย่อมทำเสียงก้อง  
 สาธฺกาเรสฺสทา จ ปวตฺตุนฺตี. อุกฺกมุจฺสีตี หึ่ง ๆ. บทว่า สาธฺกาธา ความว่า และ  
 อุกฺกมุจิสฺสทฺโท จ อุนฺนาทสฺสทฺโท จาตี เสียงแห่งสาธฺกาธก็เป็นไป. บทว่า อุกฺกมุจิ  
 อตุโถ. ไต่แกเสียงโหรงตอกรับและเสียงบันลือ.

ปชาตี เทวาทโย อธิปฺเปตา. เกจึ เทวตาเป็นต้น ท่านหมายเอาว่า ปชา  
 "ปฏากา วิวิชา คคเน วตฺตุนฺตี"ตี (คือหมูส์ตัว). บางอาจารย์กล่าวว่า  
 ปจฺนฺตี. คายนฺตีตี พุทฺธคุณปฏิสฺสยฺตฺตํ "ธงแผ่นผ้าชนิดต่าง ๆ โบกสะบัดในทองฟ้า."  
 คีตํ คายนฺตี. บทว่า ชัยฺรอง ความว่า ชัยฺรองเพลง  
 ชัยอันปฏิสฺสยฺตฺตควยพระพุทฺธคุณ.

เสเพนฺตีตี มุเชน เสพิตสฺสทฺทํ บทว่า ร้องขัดจ้งหวะ คือทำเสียง  
 กโรนฺตี. วาทยนฺตีตี มหตี ขัดจ้งหวะควยปาก. บทว่า ประโคม

<sup>๑</sup> ส. สททาทยโย.

วิปุลจิตกกรมุขาทโย<sup>๑</sup> วิณา จ ตูรียานิ อธิบายว่า ประโคม คือประกอบพิณใหญ่  
 จ ตถาคตสัส ปุชนตถาย วาเทนติ พิณ (มีลวดลาย) หน้ามังกรเป็นต้น และ  
 ปโยเชนติ. ภูชานิ โปเถนตีตี ภูเช เครื่องดนตรีทั้งหลาย เพื่อต้องการบูชา  
 อปโผฏเฐนติ. ลิงควิปริยาโส<sup>๒</sup> ทฏฐพโพ. พระตถาคตเจ้า. สอนบทว่า ภูชานิ โปเถนติ  
 นจจนติ จาติ อญเณ จ นจจาเปนติ แปลว่า ประบมือ. บัณฑิตพึงเห็นความต่าง  
 สยณจ นจจนติ. แห่งลึงค์ (คือภุชกัณฑ์เป็นปุงลึงค์ แต่ทาน  
 ประกอบวิภักติเป็นนปุงสลึงค์). บทว่า  
 และพอนรำ คือยังเทวดาเหล่าอื่นให้พอนรำ  
 และตนเองก็พอนรำด้วย.

ยถา ตยหิ<sup>๑</sup> มหาวีร ปาเทสุ ในสองบาทพระคาถานี้ว่า ข้าแต่พระ-  
 จกุกลกขณนติ เอตถ เยน ปกาเรน มหาวีระเจ้า พระจักรลักษณะที่ฝ่าพระบาท  
 ยถา. มหาวีริเยน โยคโต มหาวีโร. (ทั้งสอง)ของพระองค์ ยถา(ศัพท์)แปลว่า  
 ปาเทสุ จกุกลกขณนติ. ตว อุกอสู โดยประการใด. เพราะทรงประกอบด้วย  
 ปาทตเลสุ สหสสารี สเนมิกิ สนาภิกิ พระวิริยะยิ่งใหญ่ พระองค์จึงทรงมีพระ-  
 สัพพการปริปุรี จกุกลกขณนติ โสภตีตี เนมิตกนามว่า พระมหาวีระเจ้า. บาท  
 อตโธ. พระคาถาว่า พระจักรลักษณะที่ฝ่าพระบาท

ในสองบาทพระคาถานี้ว่า ข้าแต่พระ-  
 มหาวีระเจ้า พระจักรลักษณะที่ฝ่าพระบาท  
 (ทั้งสอง)ของพระองค์ ยถา(ศัพท์)แปลว่า  
 โดยประการใด. เพราะทรงประกอบด้วย  
 พระวิริยะยิ่งใหญ่ พระองค์จึงทรงมีพระ-  
 เนมิตกนามว่า พระมหาวีระเจ้า. บาท  
 พระคาถาว่า พระจักรลักษณะที่ฝ่าพระบาท

<sup>๑-๑</sup> โป. วิณา จ มกรมุขาทโย.

<sup>๒</sup> โป. ลิงควิปริยาโย.

คณะเจ้าหน้าที่โรงแรมแมนคาริน  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

(ทั้งสอง) อธิบายว่า พระจักรลักษณะที่  
ฝ่าพระบาททั้งสองของพระองค์มีกำ (คือซี่)  
พั้นหนึ่ง มีกง มีคุม บริบูรณ์ด้วยอาการ  
ทุกอย่างยอมงดงาม.

จกก-สทโท ปนายิ สมฺปตฺติรณฺค-  
อิริยาปถทานรตนธมฺมขุรจกฺกลกฺขณาทีสุ  
ทีสุสฺสตี. "จตุตฺตาริมาณี ภิกฺขเว จกฺกานี  
เยหิ สมฺนนาคตาณิ เทวมนุสฺसानน"ติ-  
อาทีสุ<sup>๑</sup> สมฺปตฺติยิ ทีสุสฺสตี.

อนึ่ง ศัพท์ว่า จักร นี้ ปรากฏใน  
ความหมายถึงสมบัติ (คือความถึงพร้อม)  
องค์ประกอบรต (คือ ล้อ) อิริยาปถ ทาน  
จักรรัตนะ พระธรรมจักร จักรกรต และ  
ลักษณะเป็นต้น. ในความหมายถึงสมบัติ  
ปรากฏในพระบาลีเป็นต้นว่า "ดูกรภิกษุ  
ทั้งหลาย เมื่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย  
มาประกอบด้วยจักร (คือความถึงพร้อม)  
เหล่าใด ฯลฯ จักรเหล่านี้ มี ๔ อย่าง."

"จกฺกัว วหโต ปทนฺ"ติอาทีสุ<sup>๒</sup> รณฺจเค.

ในองค์ประกอบของรต เช่น ในพระบาลี  
เป็นต้นว่า "เหมือนล้อ ย่อมติดตามรอยเท้า  
โค ซึ่งนำแอกไปอยู่ ฉะนั้น."

"จตุจกฺกั นวทวารนฺ"ติอาทีสุ<sup>๓</sup> อิริยาปถ.

ในอิริยาปถ เช่นในพระบาลี เป็นต้นว่า  
"มีจักร (คืออิริยาปถ) ๔ มีทวาร ๘."

<sup>๑</sup> อญ. จตฺกก. ๒๑/๔๑.

<sup>๒</sup> ขุ. ๘. ๒๕/๑๕. <sup>๓</sup> ส. ล. ๑๕/๒๓-๔๐.

"ทท<sup>๑</sup> ภูษ จ มา จ ปมาโท, จก<sup>๒</sup> ในทาน เช่น ในพระบาลีนี้ เป็นต้นว่า "ขอ  
 วัตถุประสงค์ สัพพปาณินน<sup>๓</sup>"ติ<sup>๑</sup> เอตถ ทาเน. พระองค์จึงประทานเสียก่อน จึงค่อยเสวย  
 ขอจงอย่าประมาท (ในบุญมีทานเป็นต้น),  
 จงทรงยังจักร (คือทาน) ให้เป็นไปแก่สัตว์  
 มีชีวิตทั้งปวงเถิด."

"ทิพ<sup>๔</sup> จก<sup>๒</sup>กรตน์ ปาตุภูต<sup>๓</sup>"ติ<sup>๒</sup> เอตถ ในจักรรัตนะ เช่นในพระบาลีนี้ เป็นต้นว่า  
 รัตนจก<sup>๒</sup>เก. "จักรรัตนะอันเป็นทิพย์ปรากฏแล้ว."

"มยา ปวต<sup>๕</sup>ตี<sup>๑</sup> จก<sup>๒</sup>กน<sup>๓</sup>"ติ<sup>๓</sup> เอตถ ปน อนึ่ง ในพระธรรมจักร เช่นในพระบาลีนี้  
 ธรรมจก<sup>๒</sup>เก. เป็นต้นว่า "เราตถาคตได้ประกาศ(ธรรม)  
 จัก<sup>๒</sup>กรแล้ว."

"อิ<sup>๖</sup>จ<sup>๒</sup>หาท<sup>๑</sup>ส<sup>๓</sup>ส<sup>๔</sup> โป<sup>๕</sup>ส<sup>๖</sup>ส<sup>๗</sup> จก<sup>๒</sup>ก<sup>๓</sup> ภ<sup>๔</sup>ม<sup>๕</sup>ติ ในจักรกรต คือ จักรสำหรับประหาร เช่น  
 ม<sup>๖</sup>ต<sup>๗</sup>ก<sup>๘</sup>"ติ<sup>๑</sup> เอตถ ช<sup>๒</sup>ร<sup>๓</sup>จ<sup>๔</sup>ก<sup>๕</sup>เก, ในพระบาลีนี้ว่า "จักรจึงพัค<sup>๖</sup>ศิ<sup>๗</sup>ระ<sup>๘</sup>ของ<sup>๙</sup>ทาน  
 ป<sup>๑๐</sup>ห<sup>๑๑</sup>ร<sup>๑๒</sup>ณ<sup>๑๓</sup>จ<sup>๑๔</sup>ก<sup>๑๕</sup>เก<sup>๑๖</sup>ติ อ<sup>๑๗</sup>ต<sup>๑๘</sup>โ<sup>๑๙</sup>ถ. ผู้เป็นสัตว์ที่ถูกความปรารถนาขจัดเสียแล้ว."

<sup>๑</sup> ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๔.

<sup>๒</sup> ที. มหา. ๑๐/๑๔๔, ที. ปา. ๑๑/๖๔,  
 ม. อ. ๑๔/๓๒๕.

<sup>๓</sup> ขุ. ส. ๒๔/๔๔๔.

<sup>๔</sup> ขุ. ชา. ๒๗/๓๔-๑๔๐.

คณะเจ้าหน้าที่โรงรมแมนคาริน  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

"ปาทตเลสุ จกุกานึ ซาตานึ"<sup>๑</sup>ตี เอตุถ  
ลกขณเ. อึธาปึ ลกขณจกุกเก ทฏฐพโพ<sup>๒</sup>

ในลักษณะเช่นในพระบาลีนี้ว่า "พระ(จักร)  
ลักษณะเกิดที่ฝ่าพระบาททั้งสอง." แม้ในที่นี้  
บัณฑิตพึงเห็นว่า (ปรากฏในความหมายว่า)  
พระจักรลักษณะ.

ธชวชึรปฏากา วทฒมานงกุสาจิตนุติ  
ธเชน จ วชึเรน จ ปฏากาย จ  
วทฒมาเนน จ องกุเสน จ อาจิตึ  
อลงกตึ ปรีวาริตึ ป่าเทสุ จกุกลกขณนุติ  
อตุโถ. จกุกลกขณเ ปน คหึเต  
เสสลกขณานึ คหิตาเนว โหนุติ. ตถา  
อสีตี อณุพยณชนานึ พุยามปฏากา จ.

สองบาทพระคาถาว่า อันห้อมลอมเรียงราย  
ควยรูปธงชัย รูปดวงแก้ววิเชียร รูปธงแผ่น  
ผ้า รูปสังวาลย์ และรูปขอ อธิบายว่า พระ-  
จักรลักษณะ ที่ฝ่าพระบาททั้งสองอันรวบรวม  
ไว้ คือ ประดับห้อมลอมควยรูปธงชัย รูป  
ดวงแก้ววิเชียร รูปธงแผ่นผ้า รูปสังวาลย์  
และรูปขอ. ก็เมื่อพระจักรลักษณะท่านถือ  
เอาแล้ว พระลักษณะที่เหลือก็เป็นอันถือเอา  
แล้วทั้งหมด. อนึ่ง พระอนุพยัญชนะ ๘๐  
และพระรัศมีมีปริมณฑลว่าหนึ่ง ก็เป็นอันท่าน  
ถือเอาแล้ว.

<sup>๑</sup> ที. มหา. ๑๐/๑๔, ที. ปา. ๑๑/๑๕๘-  
๑๖๒, ม. ม. ๑๓/๕๒๓.

<sup>๒</sup> ปปญจสุทณึ. ๒/๓๗, มโนรถปุรณึ. ๑/๑๒๗,  
มโนรถปุรณึ. ๒/๓๓๑, (สทฐมมปฏากาสึนึ.  
ภูมึพโลภึทขุ ๒/๖๔).



ตสุมา เตหิ ทุตฺตีส- เพราะเหตุนี้ พระ(วร)กายของ  
 มหาปุริสลักขณาสีตอนุพยัญชนพยามบุปภาหิ พระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับประกาศด้วย  
 สมลงกโต ภควโต กาโย สัพพชาติผลโล พระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ พระอนุ  
 วีย ปาโรจตุตโก วิกลิตปทุมํ วีย พยัญชนะ ๘๐ และพระรัศมีปริมณฑลวาหนึ่ง  
 กมลวนํ วิวิธรัตนวิจิตรํ วีย นวกนกโคตรณํ ซึ่งทรงเปล่งพระพุทธรัศมีมีวรรณะ ๖ งดงาม  
 คาราว มรฺริจิวราชิตมิว คคนตลํ อิตฺตํ ยิงด้วยพระลักษณะเหล่านั้น ดุจต้นปาริชาติ  
 จิตฺตํ จ วิธาวมานา วิปฺพนุทมานา มีดอกบานสะพรั่งเต็มต้น ดุจป่าบัวมีดอก  
 ฉพฺพณฺณพฺพุทฺธรสฺมิโย มุญฺจมาโน อตีวีย บัวหลวงบาน ดุจโชลนทวารทองใหม่ มีแสง  
 โสภติ. ระยิบระยับด้วยรัตนะต่าง ๆ และดุจดวงดาว  
 ลอยพุ่งไปสู่ท้องฟ้าอันรุ่งโรจน์ด้วยแสงระยิบ  
 ระยับทั้งข้างโน้นข้างนี้ ฉะนั้น.

อิทานิ ภควโต รูปกายธมฺมกาย- บัดนี้ เพื่อแสดงถึงความถึงพร้อมแห่ง  
 สมฺปตฺตติทสฺสํสนฺตลํ : พระรูปกายและธรรมกาย ของพระผู้มีพระ-  
 ภาคเจ้า ทานจึงกล่าวพระภาษิตว่า :

๓๘. "รูเป สีเล สมาริหมิ  
 ปญฺญา ย จ อสํทิสฺโส  
 วิมุตฺตียา อสมสโม  
 ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน"ติ  
 อัย กาลา วุตฺตา.

๓๘. "พระองค์ ทรงเป็นบุคคลเสมอด้วย  
 พระพุทธเจ้าทั้งหลาย(ในอดีต) ที่หา  
 บุคคลเสมอมิได้ หาบุคคลคล้ายคลึง  
 มิได้ ในพระรูป สีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ  
 และในการประกาศพระธรรมจักร."

คุณปราโมทย์ - คุณสุวรรณ ศิวรักษ์  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

- ตตถ รูปเปติ อัย รูป-สทโท บรรคาบทเหล่านั้น บทว่า รูป  
 ขนฺธภวนิมิตตปจฺจยสรีรวณฺณสณฺจนาทิสฺสู ขาพเจาจจะกล่าว(ต่อไป) กัพฺพวาท - รูปนี้  
 ทิสฺสูติ. ยถา "ยงฺกิลฺลิจิ รูป ปราภฺวโน (ความหมายถึง) ชันธ ภาพ นิมิต  
 อตีตานาคตปจฺจูปฺนฺน"ติ<sup>๑</sup> เอตถ ปัจจย สรีระ วรรณะ และสณฺจนาเป็นตน.  
 รูปกฺขนฺธ ทิสฺสูติ. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ที่ปราภฺวโนรูปชันธ  
 เช่นในพระบาลีว่า "รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง  
 เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน."  
 "รูปูปตฺติยา มคฺคํ ภาเวตี"ติ<sup>๒</sup> เอตถ ในรูปภพ เช่นในพระบาลีนี้ว่า "พระโยคา-  
 รูปภเว. วจร เจริญมรรค(ปฏิบัติ)เพื่อเข้าถึงรูปภพ."  
 "อชฺชตฺตํ อรูปสณฺธิ พหิทฺธา รูปานิ ในกสิณนิมิต เช่นในพระบาลีนี้ว่า "พระ-  
 ปสฺสูตี"ติ<sup>๓</sup> เอตถ กสิณนิมิตฺเต. โยคาวจร ไม่มีบริกรรมสณฺญาในรูปภายใน  
 เห็นรูปภายนอก."

<sup>๑</sup> ม. ม. ๑๒/๔๑๔-๔๓๓, ม. ช. ๑๔/๑๐๒,

อภ. วิ. ๓๕/๑, วิ. มหา. ๔/๒๗.

<sup>๒</sup> อภ. ส. ๓๔/๔๔, อภ. วิ. ๓๕/๓๕๖.

<sup>๓</sup> ที. ปา. ๑๑/๒๗๔, ม. ม. ๑๓/๓๒๗-

๓๒๘, อัง. เอกก. ๒๐/๔๒, อภ.

ส. ๓๔/๖๑.

"สรูปา ภิกขเว อุปฺปชฺชติ ปาปกกา ในปัจฉัย เช่นในพระบาลีนี้ว่า "ดูกรภิกษุ  
อกุสลา ฐมา โน อรูปา"<sup>๑</sup> เอตฺถ ทังหลาย ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีรูปจึงเกิด  
ปัจจุเย. ขึ้น ไม่มีรูปไม่เกิดขึ้น."

"อากาศปริวาริโต รูปนฺเตว สงฺขิ ในสรีระ เช่นในพระบาลีนี้ว่า "อากาศที่  
คจฺจตี"<sup>๒</sup> เอตฺถ สรีเร. หอมลอม(กระดุกเป็นต้น ทั้งภายในภายนอก  
อยู่นั้น) ย่อมถึงการนับว่า รูป ฉะนั้น."

"จกขุญฺจ ปฏิจฺจ รูปเป จ อุปฺปชฺชติ ในวรรณะ (คือ แสง) เช่นในพระบาลีนี้ว่า  
จกขุวิญญานน"<sup>๓</sup> เอตฺถ วญฺเณ. "อากัฏฺขและรูป จึงเกิดจกขุวิญญาน."

"รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสนฺโน"<sup>๔</sup> เอตฺถ ในสัณฐาน เช่นในพระบาลีนี้ว่า "ผู้ถือ  
สญฺจาเน. อิธาปี สญฺจาเน ทฏฺฐพฺโพ<sup>๕</sup> ประมาณในรูป เลื่อมใสในรูป." แม้ในที่นี้  
บัญญัติพึงเห็นว่า หมายถึง สัณฐาน.

<sup>๑</sup> องฺ. ทุก. ๒๐/๑๐๓.

<sup>๒</sup> ม. มุ. ๑๒/๓๕๘.

<sup>๓</sup> ม. มุ. ๑๒/๒๒๖-๔๗๖, ม. อ. ๑๔/๕๑๐-๕๑๖-๕๑๘, ส. สฟา. ๑๘/๓๘,  
อภิ. ก. ๓๗/๓๕๘-๓๖๐.

<sup>๔</sup> องฺ. จตฺตูก. ๒๑/๘๓.

<sup>๕</sup> มโนรตฺตปุรณิ. ๑/๒๑, ฉ. เถรिकाถา-ฏฺฐ  
๑๐๑.

สี่เลติ จตุพิเช สี่เล. สมาธิมहींติ บทว่า ในศีล ไต่แก ในศีล ๔ อย่าง. บทว่า  
 ติวิเชปี สมาธิมहीं. ปณฺณายาติ ในสมาธิ ไต่แก ในสมาธิทั้ง ๓ อย่าง.  
 โลกียโลกุตฺตราย ปณฺณาย. อสาทิสฺสตี บทว่า ในปัญญา ไต่แก ในปัญญาอันเป็น  
 อสทิสฺส อรูปโม. วิมุตฺตียาติ โลกียะและโลกุตฺตระ. บทว่า หาบุคคล  
 ผลวิมุตฺตียา. อสมสโมติ อสมมา อตีตา ผู้คล้ายคลึงมิได้ ไต่แก ทรงเป็นผู้ไม่มี  
 พุทฺธา เตหิ อสมเมหิ พุทฺเธหิ สีสาทีหิ บุคคลเช่นกัน คือ ไม่มีบุคคลเปรียบ. บทว่า  
 สโมติ อสมสโม. เอตฺตาวตา ภควโต ในวิมุตติ คือ ในผลวิมุตติ. บทว่า หาบุคคล  
รูปกายสมฺปตฺติ ทสฺสิตา. เสมอมิได้ ความว่า พระองค์ทรงชื่อว่า  
 อสมสโม เพราะอรรถว่า พระพุทธเจ้า  
 ทั้งหลายในอดีต ทรงเป็นบุคคลหาผู้เสมอมิได้  
 พระองค์ทรงเป็นผู้เสมอกับพระพุทธเจ้า ซึ่ง  
 หาผู้เสมอมิได้เหล่านั้น ด้วยศีลคุณเป็นต้น.  
 สมบัติแห่งพระรูปกาย ของพระผู้มีพระภาค-  
 เจ้า ทานแสดงไว้เพียงเท่านั้น.

อิทานิ ภควโต กายพลาหิ บัดนี้ เพื่อแสดงพระกำลังกายเป็นต้น  
 ทสฺสเสตุ : ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทานจึงกล่าวไว้  
 ดังนี้ว่า :

๓๘. "ทสฺนาคพลํ กาเย ๓๘. "กำลังข้าง (ฉันทันต์) ๑๐ เชือก  
 ตูยหํ ปากคิกํ พลํ เท่ากับพระกำลังกายตามปกติของ

คุณโชติมา - คุณปราโมทย์ สัชฌกร  
 อธิศาสนุสสให้แก่มุขแม่ละเมียด สัชฌกร

อิทธิพลเลน อัสโม

ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน<sup>๑</sup>ติ

วตฺต<sup>๑</sup>.

ตตฺถ ทสนากพลนตี ทสนทฺทนฺตนา-  
กพลํ. ทฺวิธํ หิ ตถาคตสฺส พลํ กายพลํ  
ฅาณพลญฺจาตี. ตตฺถ กายพลํ  
หตฺถิกุลานุสาเรณ เวทิตพฺพํ. กถํ ?

พระองค์ พระองค์หาบุคคลเสมอมิได้  
ด้วยกำลังแห่งพระอิทธิฤทธิ์ ในการ  
ประกาศพระธรรมจักร."

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทสนากพล  
แปลว่า กำลังข้างฉันทันต์ ๑๐ เชือก.  
แท้จริง พระกำลังของพระตถาคตเจ้ามี  
๒ อย่าง คือ พระกำลังกาย ๑ พระกำลัง  
ญาณ ๑. ในบรรดาพระกำลังทั้งสองอย่างนั้น  
บัณฑิตพึงทราบ พระกำลังกายตามแนวทาง  
ตระกูลช่าง. พึงทราบอย่างไร ? พึงทราบ  
ตระกูลช่างทั้ง ๑๐ เหล่านี้คือ :

"กาฬาวกฺขจ กงฺเคยฺยํ  
ปณฺฑรํ ตมฺพปิงฺกลํ  
คนฺธมจฺกุลเหมณฺจ  
อุโปสถณฺทฺทนฺติเม ทสา<sup>๑</sup>ติ

"ตระกูลช่างกาฬาวกษะ ๑ กังเคยยะ ๑  
บัณฑระ ๑ ตัมพะ ๑ ปิงกละ ๑  
กัณธะ ๑ มังกละ ๑ เหมะ ๑  
อุโปสถะ ๑ ฉันทันตะ ๑."

อิมานี ทส หตฺถิกุลานี เวทิตพฺพานี.

<sup>๑</sup> ปปญฺจสุทฺถนํ. ๒/๓๔, สारตฺถปกาสิณํ. ๒/๕๖,  
มโนรถปฺรณํ. ๓/๓๖๘, สุมจฺกุลวิลาสิณํ.  
๒/๒๒๘, สมฺโมทวิโนทนํ. ๕๑๕,  
ปรมตฺถทีปนํ. อ. ๕๐๘, ฉ. สทฺธมฺมปฺปกาสิณํ.  
๒/๒๓๐, สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา ๒/๒๗๗.

กาฬวโกติ ปกติหตุถิถุล์. ยี่ ทสนุนั  
 ปุริسانی กายพลั, ตั เอกสุส  
 กาฬวสุส หตุถิโน พลั. ยี่ ทสนุนั  
 กาฬวกัน พลั, ตั เอกสุส  
 กงฺเคยฺยสุสาตี เอเตเนว อฺปาเยน  
 ยาว ฉทฺทนฺตพลั เนตฺตพฺพตฺติ.

ตระกูลข้างปกติ ชื่อว่า กาฬวกะ. กำลัง  
 กายของบุรุษ๑๐คน เท่ากับกำลังของข้าง  
 กาฬวกะ ๑ เชือก. กำลังของข้าง  
 กาฬวกะ ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังของข้าง  
 กงฺเคยฺยะ ๑ เชือก บัณฑิตพื้งนำมา จนถึง  
 กำลังข้างฉัททันต์ โดยอุบายนี้แล ฉะนี้.

ยี่ ทสนุนั ฉทฺทนฺตานั พลั, ตั เอกสุส  
ตถาคตฺสฺส พลั, นารายนพลั วชิรพลนฺตฺติ  
 อิทฺเมว วุจฺจตี, ตเทตฺ ปกติหตุถิคณฺนาย  
 หตุถิโกฏฺฐิสฺหฺสฺสานั พลั, ปุริสคณฺนาย  
 ทสนุนั ปุริสโกฏฺฐิสฺหฺสฺสานั พลั โหตี.

กำลังข้างฉัททันต์ ๑๐ เชือกเท่ากับพระกำลัง  
ของพระตถาคตเจ้าพระองค์เดียว, กำลัง  
 นี้แล ท่านเรียกว่า กำลังพระนารายณ์  
 กำลังพระอินทร์, พระกำลังนี้นั้น เมื่อจะนับ  
 ข้างตระกูลปกติ ก็เท่ากับกำลังข้างพันโกฏฐิ-  
 เชือก, เมื่อจะนับจำนวนบุรุษก็เท่ากับกำลัง  
 บุรุษหมื่นโกฏฐิ.

อิทึ ตาว ตถาคตฺสฺส ปกติกายพลั,  
 ฌายพลั ปน อปฺปเมยฺยํ ทสฺพลฌายั  
 จตุเวสารชฺชฌายั อภูจฺสุ ปริสาสุ  
 อกฺมฺปนฌายั จตุโยนิปริจฺเจทกฌายั

นี้เป็นพระกำลังกายตามปกติของพระตถาคต-  
 เจ้าก่อน, ส่วนกำลังพระญาณอันจะพื้งนับ  
 ประมาณมิได้ ได้แก่ กำลังพระญาณ มีอาทิ  
 อย่างนี้ เช่นพระทศพลญาณ<sup>๑</sup> คือ พระญาณ

<sup>๑</sup> คั่นดูในหนังสือธรรมวิภาคปริเฉท ๒.

ปญฺจกคฺคิปริจฺเจตทกณฺณํ จุทฺทสํ พุทฺธ-  
ณฺณานีติ เอวมาทิกํ ฌาณพลํ. อธิ-  
ปน กายพลํ อธิปฺเปตํ.

เป็นพระกำลังของพระตถาคตเจ้า ๑๐ พระ  
จตุเวสารัชชญาณ คือ พระเวสารัชชญาณ ๔  
พระอัญญาปริสอภิมปณญาณ คือ พระญาณทำ  
ให้พระตถาคตเจ้า ไม่ทรงหวั่นไหวในบริษั  
ทั้ง ๘ พระจตุโยนิปริจเจตทกณญาณคือพระปรีชา  
กำหนดรูปร่างเนค ๔ พระปญฺจกคฺคิปริจเจตทก-  
ณฺณ คือ พระปรีชากำหนดรูปร่าง ๕ และ  
พระพุทฺธณฺณ ๑๔. แต่ในที่นี้ท่านหมายถึง  
พระกำลังกาย.

กาเย ตฺยหํ ปากคฺคิํ พลนฺติ ตณฺจ  
ปน ทว กาเย ปากคฺคิพลนฺติ อตุโถ.  
ตสฺมา "ทสฺนาคพลนฺ"ติ ทสฺจทฺทนฺตนาค-  
พลนฺติ อตุโถ.

คำว่า พระกำลังกายตามปกติของพระองค์  
ความว่า ก็แลกำลังนั้น เท่ากับพระกำลัง  
ตามปกติในพระกายของพระองค์. เหตุนี้  
บวว่า "กำลังข้าง ๑๐ เชือก" จึงมีความว่า  
กำลังข้างฉัณฑ์ ๑๐ เชือก.

อิทานิ ฌาณพลํ ทสฺเสนุโต  
"อิทธิพลเณ อสโม ฐมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน"ติ  
อาห. ตตฺถ อิทธิพลเณ อสโมติ

บัดนี้ เมื่อจะแสดงกำลังพระญาณ  
ท่านจึงกล่าวว่า "พระองค์หาบุคคลเสมอ  
มิได้ ด้วยกำลังพระอิทธิฤทธิ์ ในการประกาศ

วิภูพพนาธิฏฺจนาทีนา อิทฺธิพเลน อสโม  
 อสทีโส อนุปโม. ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเนติ  
 เทสนาณาณเป อสโมติ อตฺโถ.

พระธรรมจักร." บรรดาบทเหล่านั้น บาท  
 พระคาถาว่า หาผู้เสมอมิได้ด้วยกำลังแห่ง  
พระอิทธิฤทธิ์ ความว่า หาผู้เสมอมิได้ คือ  
 หาผู้คล้ายคลึงมิได้ หาบุคคลเปรียบมิได้  
 ด้วยกำลังพระอิทธิฤทธิ์ มีวิภูพพฤทธิ์ และ  
 อธิฏฐานฤทธิ์เป็นต้น. บทว่า ในการประกาศ  
พระธรรมจักร ความว่า ทรงเป็นผู้หาบุคคล  
 เสมอมิได้ แม้ในเทศนาญาณ.

อิทานิ "โย เอวมาทีคุณ-  
 สมฺนาคโต สตฺถา, โส สพฺพโลเกก-  
 นายโก, ตํ สตฺถารํ นมสฺสตา"ติ  
 ตถาคตฺสส ปณามเน นโยคทฺสฺสนตฺถํ :

บัดนี้ เพื่อจะแสดงคำเชิญชวนนอบน้อม  
 แด่พระตถาคตเจ้าว่า "พระบรมศาสดา  
 พระองค์ใด ทรงประกอบด้วยพระคุณมีอย่าง  
 นี้เป็นอาทิ, พระบรมศาสดาพระองค์นั้น  
 ทรงเป็นพระนายกเอกในโลกทั้งมวล, ขอ  
 พวกท่านจงนมัสการพระบรมศาสดาพระองค์  
 นั้นเถิด" ท่านจึงกล่าวคำเป็นคาถาว่า :



๔๐. "เอวี่ สัพพคุณเปตัง  
สัพพกสมุปาคคัง  
มหามุนี การุณิกัง  
โลกนาถัง นมสฺสเถวา"ติ  
วุตฺตัง.

๔๐. "ท่านทั้งหลายจงนมัสการพระพุทธองค์  
ผู้ทรงประกอบด้วยพระคุณ (สมบัติ)  
ทุกอย่าง ทรงประกอบด้วยพระองค์  
คุณ (คือคุณพระพุทธเจ้า) ทั้งมวล  
ทรงเป็นพระมหามุนี มีพระกรุณาคุณ  
ทรงเป็นนาถะ (ที่พึ่ง) ของโลกด้วย  
ประการฉะนี้เถิด."

ตตฺถ เอวุนฺตี วุตฺตปฺปการ-  
นิทสฺสเน นิปาโต. สัพพคุณเปตฺนฺตี  
เอตฺถ สพฺโพติ อัยํ นีรวเสสฺวาจึ.  
คุโณติ อัยํ คุณฺ-สพฺโโท อเนเกสุ อตฺเตสุ  
ทิสฺสติ. ตถา เหส "อนุชานามิ ภิกฺขเว  
อหตานิ วตฺถานิ ทิกฺขณํ สํฆาณินฺ"ติ เอตฺถ  
ปฏฺลตฺถ ทิสฺสติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอวี่ เป็น  
นิบาต ซึ่งถึงพระคุณมีประการดังกล่าวแล้ว.  
ศัพท์ว่า สพฺพ ในคำว่า สัพพคุณเปตัง นี้เป็น  
การกล่าวถึงพระคุณไม่มีส่วนเหลือ. บทว่า  
คุณฺ ขาพเจาจะกล่าว (อธิบาย) ต่อไป  
คุณศัพท์นี้ ปรากฏในอรรถมากมาย. จริง  
อย่างนั้น ศัพท์ว่า คุณฺ นี้ ปรากฏในอรรถว่า  
ชั้น เช่นในพระบาลีนี้ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย  
เราตถาคตอนุญาตผ้าสังฆาฏิ ๒ ชั้น ๆลฯ  
สำหรับผ้าใหม่."

๑ วิ. มหา. ๕/๒๐๗.

๑๖๑-๑๗๑ ม. ๑-๑๑๑

"อจุเจนุติ กาลา ตรยนุติ รตฺติโย, ปราภฺภูในอรรถวํ ราจี เช่นในพระบาลีนี้ว่า  
วโยคฺฌา อนุปฺพุพิ ชนฺตี"<sup>๑</sup> เอตฺถ "กาลทั้งหลายยอมลวงไป, ราตรีทั้งหลาย  
ราสฺตฺถเ." ยอมผานไป, คุณ (คือ ตอน) แห่งวัยยอม  
ละล้าก้ำไป."

"สฺตคฺฌา ทกฺขิณา ปาภฺภิกงฺขิตฺตพฺพา"<sup>๒</sup> ปราภฺภูในอรรถวํ อานิสฺงสฺ เช่นในพระบาลี  
เอตฺถ อานิสฺสฺตฺถเ." นี้ว่า "ทักษิณา มีอานิสฺงสรอยหนึ่งอันบุคคล  
พึงหวังได้."

"อนฺตํ อนฺตคฺฌ"<sup>๓</sup> "กขิรา มาลาคุณฺเ พราภฺภูในอรรถวํ ผูกพัน เช่นในพระบาลี  
พฺหุ"<sup>๔</sup> เอตฺถ พนฺธนฺตฺถเ." นี้ว่า "ล้าใส่ใหญ่ล้าใส่น้อย พันล้าใส่ใหญ่"  
(และ) ว่า "บุคคลพึงกระทำพวงดอกไม้  
ใหม่มาก."

"อฏฺฐคฺฌสมฺมุเปตํ อภินฺญาพลมาหริณฺ"<sup>๕</sup> ปราภฺภูในอรรถวํ สมบัติ เช่นในพระบาลีนี้  
เอตฺถ สมฺมุตฺตฺถเ. อธิวปี สมฺมุตฺติ- ว่า "ที่จกรรมประกอบด้วยคุณ (คือสมบัติ)<sup>๘</sup>

<sup>๑</sup> ส. ส. ๑๕/๔. <sup>๒</sup> ม. อ. ๑๔/๔๕๕.

<sup>๓</sup> ที. มหา. ๑๐/๓๒๘, ม. ม.

๑๒/๑๐๖-๓๐๕, ม. ม. ๑๓/๑๓๕,

ม. อ. ๑๔/๒๐๕-๔๓๗, พ. ส. ๒๕/๒.

<sup>๔</sup> พ. อ. ๒๕/๒๒.

<sup>๕</sup> พ. พุทฺธ. ๓๓/๔๑๘.

อตฺเถ ทฏฺจพฺโพ<sup>๑</sup> ตสฺมา สพฺเพหิ ประการ (เราก็อสร้างไว้ ณ ที่นั้น) เราได้  
 โลภียโลกุตฺตเรหิ คุณฺเหิ สพฺพสมฺปตฺตีหิ อภิญญาผละ." แม้ในที่นี่ คุณฺกัพฺท บัณฺฑิตพิง  
 อูเปตฺ สมนฺนาคคฺคฺคฺติ อตฺโถ.

เห็นในอรรถว่าสมบัติ. เพราะเหตุนี้จึง  
 มีอธิบายว่า ทรงเข้าถึงคือ ประกอบด้วย  
 พระคุณ อันเป็นโลกียะและโลกุตระทั้งมวล  
 คือสมบัติทั้งมวล.

สพฺพจกฺสมฺปาคคฺคฺติ สพฺเพหิ พุทฺธคุณฺเหิ  
 คุณฺจฺเคหิ วา สมฺปาคตฺ สมนฺนาคตฺ.  
มหามุนินฺติ อญฺเณหิ ปจฺเจกพุทฺธาทีหิ  
 มุนีหิ อธิกภาวโต มหนฺโต มุนีติ  
 วุจฺจติ มหามุนิ. การุณิกนฺติ กรุณา-  
 คุณฺโยคโต การุณิกํ. โลกนาถนฺติ  
 สพฺพโลเกกนฺถํ, สพฺพโลเกหิ "อัย  
 โน ทุกฺโขปตาปสฺส อาหฺนฺตา สเมตาทิ  
 เอวมาสีสียตีติ อตฺโถ.

บาทพระคาถาว่า ทรงประกอบด้วยพระองค์  
คุณทั้งมวล ไคแก่ ทรงเข้าถึง คือประกอบ  
 ด้วยพระพุทฺธคุณหรือองค์คุณทั้งมวล. บทว่า  
ทรงเป็นพระมหามุนี อธิบายว่า ปราชญ์เรียก  
 พระผู้มีพระภาคเจ้าว่าพระมหามุนี เพราะ  
 อรรถว่าทรงเป็นพระมุนีผู้ยิ่งใหญ่ โดยความ  
 เป็นผู้ยิ่งกว่าพระมุนีเหล่าอื่น มีพระปัจเจก-  
 พุทฺธ(มุนี)เป็นต้น. บทว่า การุณิก แปลว่า  
 ทรงมีพระกรุณา โดยทรงประกอบด้วยพระ-  
 กรุณาคุณ. บทว่า ทรงเป็นนาถะของโลก

<sup>๑</sup> สมุทฺทลวิลาสินี. ๑/๔๕๔, ปปญฺจสุทฺถนฺติ.  
 ๒/๗๔, สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา ๒/๓๗๕.

คุณเจตน์ - คุณนิรมล ศิวรักษ์  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

คือ ทรงเป็นนาคะ (ที่พึ่ง) เอกของโลกทั้ง-  
มวล, อธิบายว่า อันชาวโลกทั้งปวงหวังกัน  
อย่างนี้ว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้  
ทรงกำจัด ทรงระงับเสียไต่ซึ่งความทุกข์  
และความเดือดร้อนของพวกเรา."

อิทานิ ทสฺพลสฺส สฺพพนิปจฺจ-  
การสฺส อรหาวทสฺสสนฺตํ :

บัดนี้ เพื่อแสดงว่าสมเด็จพระทศพล  
ทรงเป็นผู้ควรแก่การเคารพทุกประการ ท่าน  
จึงกล่าวคำเป็นคาถาว่า :

๔๑. "อภิวาทนํ โถมนนฺจ  
วนฺทนฺจ ปสฺสนํ  
นมนฺสฺสนนฺจ ปุชฺชนฺจ  
สพฺพํ อรหํ ตูวํ."

๔๑. "พระองค์สมควรแก่การกราบ การไหว้  
การนอบนอมบูชา และการยกย่อง  
สรรเสริญทุกอย่าง."

๔๒. เย เกจิ โลเก วนฺทเนยฺยา  
วนฺทนํ อรหฺนฺติ เย  
สพฺพเสฏฺโฐ มหาวีร  
สทิสฺโส เต น วิชฺชตี"ติ

๔๒. ข้าแต่พระมหาวีระเจ้า ชนเหล่าใด  
เหล่าหนึ่ง อันบุคคลจะพึงไหว้(หรือ)  
ชนเหล่าใดสมควรจะไหว้ได้ในโลก  
พระองค์เป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าชน-  
เหล่านั้นทั้งหมด บุคคลผู้เชื่อกับพระ-  
องค์ยอมไม่มี."

วคฺคํ.

คุณแม่ละ เมียค สัชฌกร  
สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

ตตถ อภิวาทนฺตฺติ อญฺเณหิ ในพระคานานี้ การชักชวนผู้อื่นให้  
 อตฺตโน อภิวาทนการาปนํ. โณมนฺตฺติ ทำการกราบพระองค์ ชื่อว่า อภิวาทน.  
 ปรมมุขโต ฤๅติ. วฺนฺทนฺตฺติ ปณามนํ. การยกย่องลับหลัง ชื่อว่า โณมน. การไหว้  
ปลฺสฺสนฺตฺติ สมมุขโต ปลฺสฺสนํ. นฺมสฺสนฺตฺติ ชื่อว่า วฺนฺทน. การสรรเสริญต่อหน้าชื่อว่า  
อญฺชลิกฺรณํ, มนสา นมสฺสนํ ภา. ปลฺสฺสน. การประนมมือ, หรือนมัสการควยใจ  
ปุชฺชนฺตฺติ มาลาคนฺธวิเลปนาทีหิ ปุชฺชนญจ. ชื่อว่า นฺมสฺสน. การบูชาควยดอกไม้ของ  
สฺพพฺตฺติ สฺพพมฺปิ คํ ๑ ๑ วุตฺตปฺปการํ หอมและเครื่องลูบไล้เป็นต้น ชื่อว่า ปุชฺชน.  
สฺกฺการวิเสสํ ๑ ๑ อรหฺลํ ๑ ๑ ยุตฺโตติ บทว่า ทุกอย่าง อธิบายว่า พระองค์เป็น  
อตฺโต. ผู้ควร คือสมควรซึ่งการสักการะอย่างพิเศษ  
 มีประการดังกล่าวมาแล้วนั้นแม่ทั้งหมด.

เย เกจฺจิ โลเก วฺนฺทเนยฺยาติ เย เกจฺจิ บาทพระคานาว่า ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง  
โลเก วฺนฺทิตฺตพฺพา วฺนฺทนียา วฺนฺทนํ อันบุคคลจะพึงไหว้ในโลก ความว่า ชน  
อรหฺนฺตฺติ. เยติ เย ปน โลเก วฺนฺทนํ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง อันบุคคลอื่นจะพึงไหว้คือ  
อรหฺนฺตฺติ. อิทํ ปน ปุริมปทสฺสเสว ควรไหว้ควรวันทนาในโลก. บทว่า เหล่าใด  
เววจฺนํ. สฺพพเสฏฺโฐจฺจติ สฺพเพสํ เตสํ ความว่า อนึ่ง ชนเหล่าใด ย่อมควรซึ่งการ  
เสฏฺโฐ อตุตฺตโม ๑ ๑ มหาวิร, สฺทิสฺโส ไหว้ในโลก. ก็คำว่า เย เป็นต้น นี้เป็น  
เต โลเก โกจฺจิ น วิชฺชตีติ อตฺโต. ไวพจน์ของบทคตินั้นเอง. บทว่า เป็นผู้

๑ ส. อ. สพพมิตํ.

คุณแม่ละ เมียด สัชฌกร  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

มธุรัตถวิธาน ป. - ๗. ๑ - ๑๕

ประเสริฐสุดกว่าชนเหล่านั้นทั้งหมด ความว่า  
ข้าแต่พระมหาวิระเจ้า พระองค์เป็นผู้ประ-  
เสริฐสุด ก็อสูงสุดกว่าชนเหล่านั้นทั้งหมด,  
บุคคลไร ๆ ผู้เช่นกันกับพระองค์ย่อมไม่มีในโลก.

อถ ภควตี ยมกปาฏิหาริย์  
ทสเสตุวา รตนจกมมา มาเปตุวา ตตุร  
จกมมาเน อายสุมา สารีปุตโต  
ราชคเห วิหริติ กิษณกุญเ ปพเพเต  
ปญจหิ ปริวารภิกขุสเทหิ. อถ เถโร  
ภควนตัง โอลโลเกนุโต อททส กปิลปุเร  
อากาเส รตนจกเม จกมมานัน. เตน  
วุตตัง :

ครั้งนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า  
ทรงแสดงพระยมกปาฏิหาริย์แล้ว ทรงเนรมิต  
พระรัตนจักรม เสด็จจกกรมอยู่ ณ พระรัตน  
จกกรมนั้น ท่านพระสารีบุตรสำราญอิริยาบถ  
อยู่ที่เขากิษณกุญ ใกล้เมืองราชคฤห์ พร้อม  
ด้วยภิกษุผู้เป็นบริวาร ๕๐๐ รูป. คราวนั้น  
พระเถระมองหาพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้  
แลเห็นพระองค์ กำลังเสด็จจกกรมอยู่บน  
พระรัตนจักรมในอากาศ เห็นอกรุงกบิลพัสดุ์.  
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นพระคาถา  
(ประพันธ์) เป็นต้นว่า :

๔๓. "สารีปุตโต มหาปญโณ  
สมาธิชุฌานโกวิทโ  
กิษณกุญเ จิตฺตเยว  
ปสฺสตี โลกนายกนุ"ติ.

๔๓. "พระสารีบุตรผู้มีปัญญามาก เป็นผู้  
ฉลาดเขาสมาธิและฌาน สติต ณ  
เขากิษณกุญนั้นเอง ได้เห็นสมเด็จ-  
พระบรมโลกนายก."

อาทิ.

คุณแม่ละ เมียด สีชฌกร  
สร้างคั่นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

ตตถ สาริปุตฺโตติ สาริยา<sup>๑</sup> นาม บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พระ-  
พราหมณิยา ปุคฺโตติ สาริปุคฺโต. สารีบุตร ความว่า พระเถระมีชื่อว่า  
มหาปณฺโณติ มหติยา โสฬสฺวิธาย พระสารีบุตร เพราะท่านเป็นบุตรของ  
ปณฺณาย สมนฺนาคโตติ มหาปณฺโณ. นางพราหมณีผู้มีนามว่า สารี. บทว่า  
สมาธิชฺฌานโกวิโทติ เอตฺถ สมาธิติ จิตฺตํ ผู้มีปัญญามาก ความว่า ชื่อว่า ผู้มีปัญญามาก  
สมํ อาทฺหติ อารมฺมณ สเปตีติ สมาธิ. เพราะท่านประกอบด้วยปัญญา ๑๖ อย่าง  
โส ตีวิโร โหติ สวิตกฺกสฺวิจโร อันยิ่งใหญ่. บทว่า สมาธิ ในบาทพระคาถาว่า  
อวิตกฺกวิจารมตฺโต อวิตกฺกอวิจโร เป็นผู้ฉลาดเข้าสมาธิและฌาน นี้ ความว่า  
สมาธิติ. จิต ชื่อว่า เป็นสมาธิ เพราะอรรถว่าตั้งมั่น  
สมํ เสมอ คือ ดำรงอยู่ในอารมณ์(เดียว).  
สมาธินั้นมี ๓ อย่าง คือ สวิตกฺกสฺวิจารสมาธิ  
(สมาธิที่มีทั้งวิตกและวิจารณ์) อวิตกฺกวิจาร-  
มัตตสมาธิ(สมาธิที่ไม่มีวิตกมีแต่เพียงวิจารณ์)  
อวิตกฺกอวิจารสมาธิ(สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตก ไม่มี  
ทั้งวิจารณ์) ฉะนี้แล.

ฌานนฺติ ปจฺมชฺฌานํ ทุคฺคิยชฺฌานํ บทว่า ฌาน ไคแก่ ปจฺจมฌาน ทุคฺคิยฌาน  
ตฺตติยชฺฌานํ จตฺตตฺถชฺฌานนฺติ อิเมหิ ปจฺมชฺ- ตฺตติยฌาน จตฺตตฌาน เมเมตตฌานเป็นต้น

๑. รูปสาริยา.

คุณแม่ละ เมียด ลัชฌการ  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

มหัทธโนภิกขุ ป. - พ. ๑ - ๑๕

ฌานาที่หิ เมตฺตาฌานาที่นิปี สงฺกหิตาเนว โหนติ, ฌานมฺปิ ทฺวิธํ โหติ ลกฺขณฺุณฺิชิฌานํ อารมฺมณฺุณฺิชิฌานนฺุติ.

ก็เป็นอันสงเคราะห์เขาควยปฐมฌานเป็นต้น เหล่านี้ ฉะนั้น, แม้ฌานก็มี ๒ อย่าง คือ ลักขณฺุณฺิชิฌาน. อารมฺมณฺุณฺิชิฌาน.

ตตฺถ อนิจฺจาติลกฺขณฺํ อุปนิชฺุณฺายตีติ วิปสฺสฺนาณานํ "ลกฺขณฺุณฺิชิฌานนฺุ"ติ วุจฺจตี. ปจฺมชฺุณฺานาติกํ ปน อารมฺมณฺุณฺิชิฌานโต ปจฺจนีกฌापนโต วา ฌานนฺุติ วุจฺจตี. สฺมาธิสฺสุ จ ฌานสฺสุ จ โภวิโทติ สฺมาธิชิฌานโภวิทอ, สฺมาธิฌานกุสโลติ อตฺถโถ. คิชิณฺุณฺุณฺุติ เอวํนามเก ปพฺพเต จิตฺเตยว. ปสฺสตีติ ปสฺสี.

ในบรรดาฌาน ๒ นั้น วิปัสสนาญาณ ท่าน เรียกว่า "ลักขณฺุณฺิชิฌาน" เพราะอรรถว่า เข้าไปเพ่งอนิจลักษณะเป็นต้น. ส่วนปฐมฌานเป็นต้น ท่านเรียกว่า ฌาน เพราะเขาไปเพ่งอารมณ์ หรือเพราะเพียรธรรมอันเป็น ข้าศึก. พระสารีบุตรผู้ฉลาดในสมาธิและ ฌาน เพราะเหตุนั้น ท่านจึงชื่อว่า สมาธิ ฌานโภวิทอ (ฉลาดในสมาธิและฌาน), อธิบายว่าผู้ฉลาดเข้าสมาธิและฌาน. บทว่า เขาคิชิณฺุณฺุ ความว่า ยืนอยู่ที่ภูเขามีสื่ออย่างนั้นนั่นเอง. คำว่า ปสฺสตี แปลว่า เห็นแล้ว.

๔๔. สุผลลํ สาธราชฺวติ สฺมาวณฺุณฺุณฺุชฺุณฺุ สฺมุกฺคตวิปุลโกมลผล- ปลุลวํกุรสมลํกตสาชฺิ สพฺพผาลิสุลลํ

๔๔. ในบาทพระคาถาว่า สุผลลํ สาธราชฺว พึงสัมพันธ์กับบทว่า อาโลก อยางนี้ว่า พระสารีบุตรมองดูสมเด็จพะ-



สาลราช วิย สีมูล์ สมาชิกุขนุ์ ทศพล ผู้จุดันรังใหญ่ ทรงมีศีลเป็นราก  
 ปณฺสาซำ อภิญญาปุปผ์ วิมุตติผล มีสมาธิเป็นลำต้น มีพระปัญญาเป็นกิ่งก้าน  
 ทศพลสาลราช โอลเกสตี เอว มีอภิญญาเป็นดอก มีวิมุตติเป็นผล เปรียบ  
 โอลโลกปเทน<sup>๑</sup> สมุพฺโธ. เหมือนต้นรังใหญ่มีลำต้นกลมสมส่วน มีส่วนสูง  
 มีปริมณฑลแผ่กว้าง มีกิ่งก้านประดับด้วยผล  
 ใบ หน่อ อั่นงดงาม มีดอกบานสะพรั่งทั้งต้น  
 ฉะนั้น.

จนนทว คคเน ยถาติ อพฺภาหิมธุมโรช- บาทพระกาถาว่า เหมือนดวงจันทร์ ใน  
 ราหุปลศุควินิมุตฺตํ ตารคณปริวูตํ สรทสมเย ทองฟ้า ความว่า พระสารีบุตรกวดวงรัชนีกร  
 ปริปฺภณฺ วิย รชนิกโร สพฺพกิเลส- (ดวงจันทร์) คือ พระมุนีเจ้าผู้ประเสริฐ  
 ติมโรวิธมนกร<sup>๓</sup> เวเนยฺยชนกฺุมทวนวิกสนกร<sup>๒</sup> ผู้ทำการกำจัดความมืด คือ กิเลสทั้งปวง  
 มุนิวรรชนิกโร โอลเกสตี อตุโธ. ยถาติ ผู้ทำป่าดอกบัว คือ เวไนยชนไห้แยมบาน  
 นิปาตมตฺตํ. เปรียบเหมือนดวงรัชนีกรเต็มดวง ในฤดู  
 ใบไม้วางมีหมุดาวล้อมรอบ พนจากอุปสรรค  
 คือเมฆหมอก ควันละอองธุลีและราหู ฉะนั้น.  
 บทว่า ยถา เป็นเพียงนิบาต.

<sup>๑</sup> ส. อุลโลกเกสตี เอว อุลโลกปเทน.

<sup>๒</sup> ส. อ. อพฺภมทิก.

<sup>๓</sup> ส. อ. ติมโรนิกรวิธมนกร.

มชฌนติเกว สุริยนต์ิ มชฌนติกสมเย บาทพระคาถาวา เหมือนดวงอาทิตย์ใน  
 สิริยา ปุบุตรกิธมมาลินี อัสุมาลินมิว เวลาเที่ยงวัน ความว่า ทรงสว่างไสว  
 วิโรจมานัน. นราสภนต์ิ นรวสภ. ดังดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงวัน ส่องดอกไม้  
 ใหม่แสงสว่างกระจ่างจาดวยสิริ ฉะนั้น.  
 บทวา นราสภ แปลวา ผู้ประเสริฐกว่านรชน.

๔๕. ชลนตนต์ิ ททพหฺมานัน, ๔๕. บทวา ชลนต แปลวา ทรงเปล่ง  
 สรทสมย์ ปริปัญจนทสฺสสิริกจารุททนโสภิ พระรัศมีโชติช่วง, อธิบายวา ทรงมีพระ-  
 ลกขณานุพยุชนสมลกทวรสรีร์ ปริมาย พักตร์ประกอบดวยพระสิริ และมีสีทองงาม  
 พุทธสิริยา วิโรจมานนต์ิ อตฺโถ. เหมือนพระจันทร์เต็มดวงในฤดูแล้ง ทรงมี  
 ที่ปรุกข์วาติ อาโรปิตทีป ที่ปรุกข์มิว. พระสรีระอันประเสริฐประดับดวย(พระมหา)  
 ปุริสลักขณะ และพระอนุพยัญชนะ รุ่งโรจน์  
 อยูดวยพระพุทธรสิริอันยอดเยี่ยม. บทวา  
เหมือนตนไม้ประดับดวงประทีป ความว่า  
 เหมือนตนไม้ประดับดวงประทีป ยกดวง  
 ประทีปขึ้นไว้ ฉะนั้น.

ตรุณสุริยัว อุคคตนต์ิ อภิ- บาทพระคาถาวา เหมือนดวงอาทิตย์  
 นโวทิตาทิจฺจมิว, โสम्मภาเวน ชลนตนต์ิ รุ่งอรุณ แรกอุทัย คือเหมือนดวงอาทิตย์โผล่

๑ โป. โสम्मภาเวน.

อตฺโถ. สุริยสุสฺส ตรุณภาโว ปน อุทฺยํ  
 ปฏิจฺจ วุจฺจติ. น หิ จนฺทสุสฺส วิย  
 หานิวุทฺติโย อตฺถิ. พยามปฺปภาณูรณฺชิตฺตนิ  
 พยามปฺปภาย อฺนุรณฺชิตฺ. ธีรํ ปสฺสตี  
โลกนายกนฺติ สพฺพโลเกกธีรํ ปสฺสตี  
 นายกนฺติ อตฺโถ.

ขึ้นใหม่ ๆ, อธิบายว่า ทรงแผ่พระรัศมีโชติ-  
 ชวงโดยเป็นพระรัศมีสี่เรื่องรอง. ที่ท่าน  
 กล่าววาทรงอาทิตยทอแสงอ่อน ก็เพราะ  
 อาทิตยอุทัย(คือการโผล่ขึ้นแห่งดวงอาทิตย).  
 ดวงอาทิตยรุ่งอรุณ จะไคมีข้างแรมและข้าง-  
 ขึ้น เหมือนดังดวงจันทร์ก็หาไม่. บาทพระ-  
 คาทาว่า พยามปฺปภาณูรณฺชิตฺ แปลว่า ทรง  
 สว่างไสวด้วยพระรัศมีปริมณฑลวาหนึ่ง.

บาทพระคาถาว่า ไคแลเห็นสมเด็จพะพระ-  
บรมโลกนายกผู้ทรงเป็นปราชญ์ ความว่า  
 ไคแลเห็นสมเด็จพะพระบรมนายก ผู้ทรงเป็น  
 ปราชญ์เอกแห่งโลกทั้งมวล.

อถายสุมา ธมฺมเสนาปติ อติ-  
 สีตลสฺลิลฉรณิกรปริจฺจุมพิตฺถุเก<sup>๑</sup> นานาวิธ-  
 สุรภิตฺรูกุสุมาวาสิตฺถุเก ปรมรุจิริจิตฺถุเก  
 คิษุณฺณุเก ปพฺพเต จตุวาว ทสฺหิ  
 จกฺกวาฬสฺสเสหิ อากเตหิ เทวพฺรหฺม-  
 คณฺเหหิ ปรีวตฺติ ภควนฺตํ อฺนุตฺตราย

ครั้งนั้น ท่านพระธรรมเสนาบดีไคขึ้น  
 อยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ซึ่งมียอดจรดหมู่เมฆอัน  
 ทรงไวซึ่งน้ำอันเย็นยิ่งนัก มียอดคอบอวลด้วย  
 ต้นไม้และดอกไม้กลิ่นหอมชนิดต่างๆ(และ)  
 มียอดงามตระการตายิ่งนัก ไคแลเห็น  
 พระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งหมู่แห่งเทวดาและ

<sup>๑</sup> สี. อลิตสฺลิลฉร...

พุทธสิริยา อโนปมาย พุทธลีฬหาย  
 สัพพรตนมเย จงกเม จงกมมานิ ทิสฺวา  
 "หนุทาหิ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา พุทธคุณ-  
 ปรีทีปนํ พุทธวีสฺเทศนํ ยาเจยฺยนฺ"ติ  
 จินฺเตตฺตวา อตฺตนา สฺทฺธิ วสฺมานานิ  
 ปญฺจ ภิกฺขุสฺตานิ สฺนฺนิปาเตสฺสิ. เตน  
 วุคฺคํ :

พระพรหม ที่มาจากหมื่นจักรวาลแวดล้อม  
 กำลังเสด็จจงกรมอยู่ ณ ที่จงกรมอันล้วนแล้ว  
 ด้วยรัตนะทั้งปวง ด้วยพระพุทธรูปอันยอด-  
 เยี่ยม ด้วยพระพุทธรูปอันหาที่เปรียบมิได้  
 (ท่าน) คิดว่า "เอาเถิด เราจะพึงเข้าไป  
 เผ่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลอาราธนาให้ทรง  
 แสดงพระพุทธรูป อันแสดงพุทธานุอย่าง  
 แจ่มแจ้ง" แล้วอาราธนาภิกษุ ๕๐๐ รูป  
 ผู้พำนักอยู่กับตนให้ประชุมพร้อมกัน. เพราะ  
 เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นพระคาถา  
 (ประพันธ์) ไว้ว่า :

๕๖. "ปญฺจนํ ภิกฺขุสฺตานิ  
 กตฺถิจฺจาน ตาหิณํ  
 ขีณาสวานํ วิมลานํ  
 ขณฺเณ สฺนฺนิปาตยีสฺสิ"ติ.

๕๖. "พระสารีบุตรได้อาราธนาภิกษุขีณาสพ  
 ๕๐๐ รูป ผู้เสร็จกิจแล้วตรงตามที่คุณ  
 ผู้ปราศจากมลทินใหม่มาประชุมในที่"  
 (กล่าวไว้).

ตตฺถ ปญฺจนํ ภิกฺขุสฺตานิ ปญฺจ  
 ภิกฺขุสฺตานิ, อุปโยคตฺเต สามีวจนํ

บรรดาบทเหล่านั้น บาทพระคาถาว่า  
ปญฺจนํ ภิกฺขุสฺตานิ แปลว่า ยังภิกษุ ๕๐๐

ทฎฐพหฺ. กตกิจจานนติ จตุสุ ๑๖ เจสุ รูป, บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็นฉฐฐฐวิกัตติ แดลง  
 จตุหิ มกุเคหิ ปริณญาปทานสจฺฉิกิริย- ในอรรถแห่งทุติยาวิกัตติ. บทว่า ผู้เสร็จกิจ  
 ภาวนาวเสณ ปริณฺญิจิตโสฬสกิจจานนติ แล้ว อธิบายว่า เสร็จกิจ ๑๖ ด้วยสามารถ  
 อตฺโถ. ปริณญากิจ การกำหนดรู้ ปทานกิจ การละ  
 สจฺฉิกิริยากิจ การทำให้แจ้ง และภาวนากิจ  
 การเจริญภาวนาด้วยมรรค ๔ ในสังฆธรรม ๔.

ชีณาสวานนติ ปริกฺขีณจตุราสวานิ. บทว่า ภิกษุชีณาสพ คือ ภิกษุผู้สิ้นอาสวะ ๔.  
วิมลानนติ วิคตมถานํ, ชีณาสวตฺตา วา บทว่า วิมลानํ แปลว่า ผู้ปราศจากมลทิน,  
 วิมลानํ ปรมปริสุทฺถจิตฺตสนฺตानานนติ อิกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ชื่อว่า ปราศจาก  
 อตฺโถ. ขณนาติ ขณเยว. มลทิน เพราะท่านเหล่านั้นสิ้นอาสวะ คือ  
สนฺนิปาตยิตฺติ สนฺนิปาเตสฺสี? มีจิตสันดานบริสุทธิ์อย่างยิ่ง. บทว่า ในทันที  
 คือในขณะนั้นเอง. บทว่า สนฺนิปาตยิ แปลว่า  
 ให้ประชุมกัน.

อิทานิ เตสํ ภิกฺขุณํ สนฺนิปาเต  
 คมเน จ การณํ ทสฺสนตฺถํ :

บัดนี้ เพื่อแสดงเหตุในการประชุมกัน  
 และในการไปของภิกษุเหล่านั้น ท่านจึง  
 กล่าวคำเป็นคาถา(ประพันธ์)เหล่านั้นไว้ว่า :

๑ ส. สนฺนิปาตาเปสิ.

๕๑. "โลกปฺปสาหนํ นาม  
 ปาฎิหาริํ นิสฺสยิ  
 อเมหิ ตตฺถ คนฺตวาน  
 วนฺทิสฺสาม มยํ ชินฺ."

๕๔. เอถ สพุเพ กมิสฺสาม  
 ปุจฺฉิสฺสาม มยํ ชินฺ  
 กงฺขํ วิโนทยิสฺสาม  
 ปสฺสิตฺวา โลกนายกนฺ"ติ  
 อีมา คาถาโย วุตฺตา.

ตตฺถ โลกปฺปสาหนํ นามาติ  
 โลกสฺส ปสาทกรณโต โลกปฺปสาหนํ  
 ปาฎิหาริํ วุจฺจติ. "อตุโลกปฺปสาหนํ  
 นามา"ติปิ ปาโจ, ตสฺส โลกวิวรณ-  
 ปาฎิหาริยนฺติ อตุโธ. ตํ ปน อุตฺธ  
 อกนิฏฺฐภวนโต เหฏฺฐา ยาว อวีจิ  
 เอตฺถนฺตเร เอกาโลกํ กตฺวา เอตฺถนฺตเร  
 สพุเพสมฺปิ สตฺตานํ อณฺณมณฺณ  
 ทสฺสนกรณาธิฏฺฐานนฺติ วุจฺจติ.

๕๑. "พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระ-  
 ปาฎิหาริย์ ชื่อว่า อ้นยังชาวโลก  
 ให้เลื่อมใส แม่เราทั้งหลายก็จัก  
 ถวายบังคมพระชินเจ้า.

๕๔. มาเถิด พวกเราทั้งหมดจักไปทูลถาม  
 พระชินเจ้า จักเฝ้าเยี่ยมส่วมเต็จ-  
 พระบรมโลกนายก จักขอให้พระองค์  
 ทรงบรรเทาความสงสัย."

บรรดาบทเหล่านั้น บาทพระคาถาว่า  
ชื่อว่า อ้นยังชาวโลกให้เลื่อมใส ความว่า  
 การทำให้ชาวโลกเลื่อมใส ท่านเรียกว่า  
 ปาฎิหาริย์ เพราะทำความเลื่อมใสให้แก่  
 ชาวโลก. พระบาลีว่า "อตุโลกปฺปสาหนํ  
 นาม"ตั้งนี้มี, อธิบายว่า พระปาฎิหาริย์  
 ในการเปิดโลก ของพระผู้มีพระภาคเจ้า  
 พระองค์นั้น. ก็พระปาฎิหาริย์ในการเปิด-  
 โลกนั้น ท่านกล่าววว่า ไต่แก่ การอธิษฐาน

ในการทรงทำไหม้แสงสว่างเป็นอันเดียวกัน  
ในระหว่างนี้ เบื้องบนตั้งแต่มหานิษฐภ  
ลงมา เบื้องต่ำตั้งแต่เวจันรภขึ้นไป ทรง  
บันดาลให้สัตว์ในระหว่างนี้แม้มทั้งหมด เห็น  
ซึ่งกันและกัน.

นิทสยัตี ทสเสลี. อเมหปีตี มยมปี.  
ตตถาตี ยตถ ภควา, ตตถ คนตวานาตี  
อตถโถ.

บทว่า นิทสยัตี แปลว่า ทรงแสดง. บทว่า  
อเมหปี แปลว่า แม่เราทั้งหลาย. บทว่า  
ณ ที่นั้น ความว่า ไปในสถานที่ที่พระผู้มี-  
พระภาคเจ้าประทับนั้น.

วณทิสสามาตี มย ภควโต ปาเท ลีรสา  
วณทิสสาม. เอตถ ปน อเมหปี,  
มยมนตี อีเมสั ทวินัน สททานัน ปุริมสส  
กมนกิริยาย สมุพนโธ ทฏฐพโพ,  
ปจจิมสส วณทนกิริยาย. อิตรถา หิ  
ปุนรุตติโธสโต น มุจจติ.

บทว่า จักถวายบังคม ความว่า พวกเรา  
จักถวายบังคมพระบาทยุคลของพระผู้มีพระ-  
ภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า. อนึ่งในพระคาถานี้  
บรรดาคัพททั้งสองเหล่านี้คือ อเมหปี(แม่อัน  
เราทั้งหลาย), มย(เราทั้งหลาย) บัณฑิต  
พึงเห็นว่า คัพทต้น สัมพันธ์เข้ากับกิริยาว่า  
ไป, คัพทหลัง สัมพันธ์เข้ากับกิริยาว่า  
ถวายบังคม. ก็โดยการสัมพันธ์คัพทผิดไป  
จากนี้ ย่อมไม่พนโทษในการกล่าวซ้ำ.

เอถาคี อากจฺฉณ. กงฺขี  
วิโนทยิสฺสามาคี เอตฺถาห ขีณาสวานัน  
ปน กงฺขา นาม กาจิปิ นตฺถิ, กสฺมา  
เถโร เอวมาหาคี ? สจฺจเมเวตฺถ  
ปจฺจมคฺเคเนว สมฺมุจฺเจทฺ คตา. ยถาห :

บพฺว่า เอ แผลว่า มาเถิด. ในบาท  
พระคาถาว่า จักขอให้พระองค์ทรงบรรเทา  
ความสงสัย นี้ ท่านกล่าวไว้ว่า ก็ธรรมดากว่า  
พระขีณาสพทั้งหลาย ย่อมไม่มีความสงสัย  
แมแต่เนอย, เหตุไร พระเถระจึงกล่าวอย่างนี้?  
ข้อนั้นเป็นความจริงที่เกี่ยว ความสงสัยได้ถึง  
การตัดขาด ด้วยปฐมมรรคนั้นเอง. สมจริง  
ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า :

"กตเม ฐมา ทสฺสเนน  
ปหาตพฺพาติ ? จตฺตารอ ทิฏฺฐิคต-  
สมฺปยุตฺตจิตฺตูปปาทา วิจิกิจฺฉา-  
สหคโต จิตฺตูปปาโท อปายกมนีโย  
โลโก โทโส โมโห มาโน  
ตเทกฺกุลา จ กิเลสํ"ติ?

"ธรรมอันที่ส่นธรรม (คือพระโสดา-  
ปัตติมรรค) ละได้เป็นไฉน ? ธรรมอัน  
ที่ส่นธรรมละได้ คือจิตตูปบาทที่สัมปยุตด้วย  
ทิสฺสิ ๕ ดวง จิตตูปบาทที่ส่หคตด้วยวิจิกิจฉา  
โลกะ โทสะ โมหะ อันจะยังสัตว์ให้ถึงซึ่ง  
อบาย และมานะ รวมทั้งกิเลสทั้งหลาย ซึ่ง  
รวมอยู่ในหมวดเดียวกันกับธรรมเหล่านั้น."

น ปเนสา วิจิกิจฺฉาสงฺขาคา  
กงฺขาคี, กิณฺตุ ปญฺญตฺตือชานัน นาม.

ก็ความสงสัยนี้ จะชื่อว่า ความสงสัย  
ที่นับว่าเป็นวิจิกิจฉาก็หาไม่, จะชื่อว่าไม่รู้

๑ อภ. ล. ๓๔/๓๔๔.



เถโร ปน ภควนฺตํ พุทฺธวํสํ ปุจฺฉิตฺตกาโม,  
โส ปน พุทฺธานํเยว วิสโย, น  
ปจฺเจกพุทฺธพุทฺธสาวกานํ, ตสฺมา เถโร  
อวิสยตฺตา เอวมาหาตี เวทิตพฺพํ.  
วิโนทยิสฺสามาตี วิโนเทสฺสาม.

บัญญัติไค่อย่างไรเล่า. แต่พระเถระ  
ปรารธนาจะทูลถามพระพุทฺธวงศักะพระผู้มี-  
พระภาคเจ้า, ทั้งพุทฺธวงศันั้นก็เป็นวิสัยของ  
พระพุทฺธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น, มิใช่วิสัยของ  
พระปัจเจกพุทฺธะ และพระสาวกทั้งหลาย,  
เพราะเหตุนี้ บัณฑิตพึงทราบว่ พระเถระ  
กล่าวอย่างนี้ เพราะพุทฺธวงศัมิใช่วิสัย(ของ  
ท่าน). บทว่า วิโนทยิสฺสาม แปลว่า จักขอ  
ให้พระองค์ทรงบรรเทา.

อถ โข เต ภิกฺขุ เถรสฺส วจัน  
สุตฺวา อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตจิวรมาทาย  
สุวมฺมิตา วีย มหานาคา ปภินฺนกิเลสํ  
นินฺนพฺพนา อปฺปิจฺฉา สนฺตฺตฺตฺตา ปวิวิตฺตา  
อัสสฺส-  
ทสฺส-  
เตน วุตฺตํ :

ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้น(แต่ละองค์)  
ล้วนทำลายกิเลสได้แล้ว ตัดเครื่องผูก (คือ  
กิเลส) ได้แล้ว มีความปรารถนานอย สิ้นโทษ  
ชอบสังัด ไมคลุกคลี(ด้วยหมู) สมบูรณ์ด้วย  
ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสนะ  
ดุจช่างปลายใหญ่สวมเกราะดีแล้ว เมื่อได้  
สดับคำของพระเถระ ต่างถือนาครและจิวร  
พากันรื้อร่อนประชุมกัน. เพราะเหตุนี้ท่าน  
จึงกล่าวคำเป็นคาถา(ประพันธ์)ไว้ว่า :

คุณเครื่องทิพย์ ธรรมมงคล  
สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

มธุรัตถวิลาสินี ป. - พ. ๑ - ๑๖

๔๘. "สาธุติ เต ปฏิสสุตฺวา  
 นิปกกา สํวตฺติขุริยา  
 ปตฺตจิวรมาทาย  
 ตรมาณา อุปาคมฺมุ"ติ.

ตตฺถ สาธุติ อัย สาธุ-สทโท  
 อายาจนสมฺปฏฺิจจนสมฺปหฺสฺนสนฺนุทราทีสุ  
 ทิสฺสตี.

ตถา เหส "สาธุ เม ฆนฺเต ภควา  
 สงฺขิตฺเตน ฌมฺมํ เทเสตฺตุ"ติอาทีสุ<sup>๑</sup>  
 อายาจเน ทิสฺสตี.

๔๘. "ภิกษุเหล่านั้น เป็นผู้มีปัญญาสำรวม  
 อินทรีย์รับว่า สาธุ แล้ว ต่างถือ  
 บาตรและจีวร พากันรีบร้อนเข้าไป  
 หา (พระเถระ)."

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สาธุ  
 ข้าพเจ้าจะกล่าว (ต่อไป) คัมพฺว่า สาธุ นี้  
 ปราภฺภูในความหมายว่า ขอโอกาส รับคำ  
 ราบเริง และความดี เป็นต้น.

จริงอย่างนั้น คัมพฺว่า สาธุ นี้ ปราภฺภูใน  
 ความหมายว่า ขอโอกาส เช่นในพระบาลี  
 เป็นต้นว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คัมพฺ  
 พระองค์จะทูลขอพระวโรภาส ขอพระผู้มี  
 พระภาคเจ้าโปรดเสด็จธรรมโดยนโย."

<sup>๑</sup> สํ. สฬา. ๑๘/๔๐, สํ. มหา. ๑๘/๒๒๑,  
 อง. จตุกก. ๒๑/๓๓๔.

"สาธุ ภูมเตติ โข โส ภิกขุ ภควโต ในความหมายว่า รับคำ เช่นในพระบาลี  
 ภาสิต อภินนุทิตวา อนุโมทิตวา"<sup>๑</sup> คืออาทิสู้ เป็นต้นว่า "ภิกษุฉันแล้ว ยินดียิ่งแล้ว อนุโมทนา  
 สมปฏิบัติจนเน. แล้วซึ่งพระภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า  
 คีละพระพุทธเจ้าชา."

"สาธุ สาธุ สาริปุตตา"<sup>๒</sup> คืออาทิสู้<sup>๒</sup> ในความหมายว่า ราเริง เช่นในพระบาลี  
 สมปหัสเน. เป็นต้นว่า "คีละ ๆ สารีบุตร."

ในความหมายว่า ความดี เช่นในพระคาถา  
 เป็นต้นว่า

"สาธุ ธรรมรุจิ ราชา  
 สาธุ ปณณาวา นโร  
 สาธุ มิตตทานมทพุโภ  
 ปาปสัสการณ สุขน"<sup>๓</sup> คี.  
 อาทิสู้<sup>๓</sup> สุนทเร.

"พระราชาทรงชอบพระเหตุทัยใน  
 (สุจริต) ธรรม เป็นความดี นรชน  
 มีความรุ่มรอบ (คือญาณ) เป็นความดี  
 การไม่ประทุษร้ายมิตร เป็นความดี  
 การไม่ทำบาป นำความสุขมาให้."

<sup>๑</sup> ม. ฉ. ๑๔/๑๐๑.

<sup>๒</sup> ที. ปา. ๑๑/๒๘๗.

<sup>๓</sup> ข. ชา. ๒๘/๒๐.

อิธ สมฺปฺปิจนฺเน. ตสฺมา สาธุ สฺกุณฺฐติ ในที่นี้ ศัพท์ สาธุ ปราภุความหมายว่า  
 เณรสฺส วณฺํ สมฺปฺปิจนฺติวาทิ อตุโถ. รัชคำ. เหตุนี้ จึงมีอธิบายว่า รัชคำของ  
 พระเถระว่า สาธุ คือ ควยติ.

นิปกาคิ ปณฺธิตา ปณฺณวนฺตา. บทว่า ผู้มีปัญญา ความว่า ผู้เป็นบัณฑิต  
 สํวฺตฺนฺทริยาคิ อินฺทฺริเยสฺสุ คุตฺตทวารธา, คือมีปัญญา. บทว่า สํวฺรวมอินฺทฺริยํ ไคแก  
 อินฺทฺริยสํวฺรสมฺนฺนาคาคิ อตุโถ. คุมครองทวารในอินฺทฺริยํ, อธิบายว่า  
 ตรมานาคิ ตฺริตา. อุปาคมนฺติ เณรฺ ประกอบด้วยอินฺทฺริยสํวฺร. บทว่า ตรมานา  
 อุปสงฺกมฺสิ. แปลว่า รัชควน. บทว่า เข้าไปหา คือ  
 เข้าไปหาพระเถระ.

๕๐-๕๑. อิทานิ ธมฺมเสนาปตีสฺส  
 ปวตฺตตี ทสฺเสนฺเตหิ สงฺคีตฺติการเกหิ  
 "ชฺเฌาสเวหิ วิมเลหิ" ตีอาทิกถาธาโย  
 วุตฺตา.

๕๐-๕๑. บัดนี้พระธรรมสังคีติกถาจารย์  
 ทั้งหลาย เมื่อจะแสดงเรื่องราวของพระ-  
 ธรรมเสนาบดี จึงกล่าวคาถาประพันธ์ทั้ง-  
 หลาย มีอาทิว่า "พร้อมด้วยพระชฺเฌาสพ  
 ฎปราศจากมลทิน."

ตตฺถ ทนฺเตหฺนฺติ กายเณ จ จิตฺเตน  
 จ ทนฺเตหิ. อุตฺตเม ทเมติ  
 อรหฺตเต, นิमितฺตตฺเต ภูมฺมํ ทฺนฺจพฺพํ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ชื่อว่า ผีกตนแล้ว  
 ความว่า ชื่อว่า ผีกตนแล้วทั้งทางกายและ  
 จิต. สองบทว่า ในเพราะ(บรรลุ)ธรรม

๑ สุมงฺคฺลวิลาสินี. ๑/๒๑๓, ปปญฺจสุทฺถนฺิ.  
 ๑/๒๕, สวารตฺถปกาสินี. ๒/๘,  
 ปรมตฺถโชติกา. ๑/๒๒๓.

เจ้าพระยามานวราชเสวี และท่านผู้หญิง  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

เครื่องฝึกตนอันสูงสุด ไต่แก้ ในเพราะ  
พระอรหันต์, บัณฑิตพึงเห็นว่า สัตว์มีวิภัติ ลง  
ในอรรถว่า นิमित(คือให้แปลว่าในเพราะ).

เตหิ ภิกขุหิตี ปณฺจหิ ภิกขุสฺเตหิ.  
มหาคณิตี สีลาทีหิ จ สงฺขยวเสณ จ  
มหนฺโต คโณ อสฺส อตฺถิตี มหาคณิ,  
นानาชนปทวาสีอาทีหิ คณเหี วา  
มหนฺโต คโณตี มหาคโณ, มหาคโณ  
อสฺส อตฺถิตี มหาคณิ.

สองคำว่า อันภิกษุเหล่านั้น ไต่แก้ อันภิกษุ  
๕๐๐ รูป. คำว่า มีพระสงฆ์ใหญ่ ความว่า  
พระสารีบุตร ชื่อว่า มหาคณิ (มีพระสงฆ์  
ใหญ่) เพราะความหมายว่า ท่านมี  
พระสงฆ์ใหญ่ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น และด้วย  
อำนาจการนับ, อีกอย่างหนึ่ง พระสงฆ์  
ใหญ่โดยคณะ มีคณะที่มีปรกติอยู่ในชนบท  
ต่าง ๆ เป็นต้น เหตุนี้ จึงชื่อว่า มหาคณะ  
(คือพระสงฆ์ใหญ่), มหาคณะของท่านมีอยู่  
เหตุนี้ท่านจึงชื่อว่า มหาคณิ (มีพระสงฆ์  
ใหญ่).

ลพฺปนโต เทโวว คคเนติ อิทฺธิวิลลาเสณ  
วิลลาเสณโต เทโว วิย คคนตเล ภควนฺตํ  
อุปสงฺกมิตี อตฺโถ.

บทว่า งามเคนอยู่เหมือนเทวดาบนฟากฟ้า  
อธิบายว่า พระสารีบุตรงามเคนอยู่ด้วย  
ความงามแห่งอิทธิฤทธิ์ ดุจเทวดาเขาเฝ้า  
พระผู้มีพระภาคเจ้าบนฟากฟ้า.

๑ ฉ. นานาปทวเสณ วา สีลาทีหิ คฺคณเหี.

เจ้าพระยามานวราชเสวี และท่านผู้หญิง  
สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

มธุรสกถาสาสน น. - พ. ๑ - ๑๖

๕๒. อิทานี "เต อิตถมฏฐา  
 อุปสงกมมีสุ"ติ อุปสงกมวิธานทสฺสนตฺถ  
 "อุกกาสิตตญจ ชิปีตน"<sup>๑</sup>ติอาทิ อารทฺธ.  
 ทตฺถ อุกกาสิตตญจาติ อุกกาสิตตสทฺทญจ.  
ชิปีตนติ ชิปีตสทฺทญจ. อชฺฌเปกฺขิยาติ  
 อชฺฌเปกฺขิตฺวา, ตํ อุกฺขมํ อกฺตฺวาติ  
 อธิปฺปาโย. สุพฺพตาติ สุวิมลรุตฺตคฺคณา.  
สพฺปติสฺสาติ สหปฺติสฺสยา, นิจฺจตุตฺติโนติ  
 อตฺถโณ.

๕๓. สยฺมกฺกนฺติ สยเมว อณฺเฎา-  
 ปเทสํ วนา ปารมิโย ปุเรตฺวา  
 อธิคตพุทฺธภาวนฺติ อตฺถโณ. อจฺจุคฺคตฺนติ  
 อภินโวทิตฺ. จนฺทฺวาติ จนฺทํ วย, นเก  
 ชลนฺตํ ภควนฺตํ คคเน จนฺทํ วย  
 ปสฺสนตฺตีติ เอวํ ปทสมฺพนฺโธ ทฺนุจพฺโพ.  
 อธิอาปิ ยถา-สทฺโท นิปาตมตฺโตว.

๕๒. บัดนี้ เพื่อแสดงวิธีเข้าเฝ้าว่า  
 "ภิกษุเหล่านั้น เป็นเช่นนี้ เข้าไปเฝ้าแล้ว"  
 ท่านจึงเริ่มคำเป็นต้นว่า "(ไม่)ไอและจาม."  
 บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า อุกกาสิตตญจ  
 แปลว่า เสียงไอ. บทว่า ชิปีตํ แปลว่า  
 เสียงจาม. คำว่า สงบเจียบ คือวาง  
 อุกเขขา, อธิบายว่า ไม่ทำเสียงทั้ง ๒ นั้น.  
 คำว่า มี(จริยา)วัตรอันงาม ไต่แก ผู้มี  
 รุคฺงคฺคณฺอันงามปราศจากมลทิน. คำว่า  
มีความยำเกรง ความว่า พรอมทวยความ  
 ยำเกรง, คือประพฤติก่อนนอน.

๕๓. บทว่า พระสยัมภูเจ้า ไต่แก  
 ความเป็นพระพุทฺธเจ้าที่ไต่ทรงบำเพ็ญพระ-  
 บารมีมา (จน)บรรลุทวยพระองค์เอง คือ  
 เว้นจากการอ้างถึงผู้อื่น. คำว่า เริ่มอุทัย  
แสง คือ อุทัยแสงขึ้นมาใหม่ ๆ. คำว่า  
จนฺทํ แปลว่า เหมือนดวงจันทร์, บัณฑิต  
 พึงเห็นความสัมพันธ์แห่งบทอย่างนี้ว่า เห็น

<sup>๑</sup> ส. ม. ชิปีตญจาติ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รุ่งเรืองอยู่ในนภากาศ  
จุดดวงจันทร์ในท้องฟ้า. กัณฑ์ว่า ยถา แม้ใน  
พระคาถานี้เป็นเพียงนิบาตเท่านั้น.

๕๔. วิชชุวาที วิชชุมนั ๑) วีย.  
๒) ยาทิส่า จิรภูสิติกา อจิรบุปภา อสนี  
อสนั ๒) ตาทิสนุติ อตุโธ. คคเน ยถา ติ  
อากาเส ยถา, อธิาปี ยถา-สทโท  
นิปาตมตุโตว. อีโต ปรมุปี อีทีเสสุ  
จาเนสุ ยถา-สทโท นิปาตมตุโตติ  
ทฎจพโพ.

๕๔. บทว่า วิชชุ แปลว่า จุดลำแสง  
สายฟ้า. อธิบายว่า อสนี คือสายฟ้าแลบ  
เช่นใด พึ่งดำรงอยู่ไคนาน(จุด)สายฟ้าแลบ  
เช่นนั้น. บทว่า กลางหา คือในอากาศ,  
ยถา กัณฑ์แม่ในที่นี้เป็นเพียงนิบาตเท่านั้น.  
แมตอแต่นี้ไป ยถากัณฑ์ในที่เช่นนี้ บัณฑิตพึง  
ทราบว่าเป็นเพียงนิบาต.

๕๕. รหทมิว วิปฺปสนฺนติ  
อติคมุภีรวิตฺถติ มหารทหิ วีย อนาวิล  
วิปฺปสนฺนํ สลิลํ. สุมุลลํ ปทุมํ ยถา ติ  
สุวิกสิตปทุมวนํ รหทมิวา ติ อตุโธ  
ทฎจพโพ. "สุมุลลํ กมลํ ยถา" ติปิ

๕๕. บทพระคาถาว่า คังหฺวงนํ ลีกลีไส  
สะอาค ความว่า คังหฺวงนํใหญ่ ทั้งเล็ก  
และกว้างยิ่งนัก มีน้ำใสไม่ขุ่นมัว. ในบาท  
พระคาถาว่า มีดอกบัวบานเต็มที บัณฑิต  
พึงเห็นเนื้อความคังนี้ จุดหฺวงนํ อันมีป่า

๑) โป. วิชชุคณั.  
๒) ฉ. ยทิ จิรภูสิติกา อจิรบุปภา อสน.

เจ้าพระยามานวราชเสวี และท่านผู้หญิง  
สร้างคณฉบับถวายเป็นพุทธบูชา

มธุรัตถวาลาน ป.-ท. ๑-๑๖





หมอบกราบลงแทบพระบาท อันมีฝ่าพระบาท  
 ประดับด้วยรูปจักรของพระบรมศาสดา.

๕๑. อิทานิ เตสํ เกสณฺจึ เณรานํ  
 นามํ ทสฺเสนฺเตหิ "สาริปฺตโต มหา-  
 ปญฺโญ โภรณฺทสมฺสาทิโส" ตืออาทิกาถาโย  
 วุตฺตา. ตตฺถ โภรณฺทสมฺสาทิโสติ  
 โภรณฺทกุสุมฺสทิสวญฺโญ, ยทิ เอว  
 "โภรณฺทสโม" ตี วา, "โภรณฺทสทิโส" ตี  
 วา วุตฺตพฺพํ.

๕๑. บัดนี้ เมื่อพระสังคีติกายาจารย์  
 ทั้งหลาย แสดงชื่อของพระเถระบางรูป  
 เหล่านั้น จึงกล่าวคาถา(ประพันธ์)เป็นต้นว่า  
 "พระสารีบุตรผู้มีปัญญามาก มีวรรณะเสมอ  
 เหมือนกับดอกหงอนไก่." บรรดาบทเหล่านั้น  
 บทว่า โภรณฺทสมฺสาทิโส แปลว่า มีวรรณะ  
 เช่นกับดอกหงอนไก่, หากเป็นอย่างนี้ ท่าน  
 ก็ควรจะกล่าวว่า "โภรณฺทสโม" (เสมอ  
 เหมือนดอกหงอนไก่) หรือ "โภรณฺทสทิโส."  
 (เช่นกับดอกหงอนไก่).

ก็ ทวิภุชตฺตํ "สมฺสาทิโส" ตี วุตฺตตฺตํ  
 เจ ?

หากจะถามว่า ทำไมท่านจึงกล่าวถึง ๒ ครั้ง  
 ว่า "สมฺสาทิโส" (เสมอเหมือนเช่นกับ) ?

นายํ โทโส, ตาทิโส โภรณฺทสมฺตฺตา  
 โภรณฺทสทิสภาเวเนว โภรณฺทสมฺสาทิโส.  
 น ปนาธิกวจฺนวเสนาติ อธิปฺปาโย.

ตอบว่า ข้อนี้ก็ไม่ผิด, ท่านมีวรรณะเช่นนั้น  
 ก็เสมอเหมือนเช่นกับดอกหงอนไก่ เพราะ  
 ท่านมีวรรณะเสมอเหมือนสีดอกหงอนไก่

เพราะท่านมีวรรณะ คล้ายกับดอกหงอนไก่  
 นั้นเอง ท่านจึงชื่อว่า โภจรุทสมสาทีโส.  
 อนึ่ง อธิบายว่า คำนี้ ท่านกล่าวไวด้วย  
 สามารถคำที่เกินก็หาไม่.

สมาธิชฌานกุสลโลติ เอตถ อัย คัมพทว่า กุสล นี้ ในบาทพระคาถานี้ว่า  
 กุสล-สทโท ทาว อโรคฺชยานวชฺชเจกสุช- สมาธิชฌานกุสลโล ปราภฺภูในความหมายว่า  
 วิปากาทีสุ ทิสฺสติ. อัย หิ "กจฺจि นุ ความไม่มีโรค (คือความสำราญ) ความ  
 โภโต กุสลํ, กจฺจิ โภโต ไม่มีโทษ ความฉลาด และมีวิปากเป็นสุข  
 อนามยนุ"ติอาทีสุ<sup>๑</sup> อโรคฺเชย ทิสฺสติ. เป็นต้น. เป็นความจริง คัมพทว่า กุสล นี้  
 ปราภฺภูในความหมายว่า ความไม่มีโรค(คือ  
 ความสำราญ) เช่นในพระบาลีเป็นต้นว่า  
 "พระองค์ผู้เจริญทรงสำราญดีแลหรือ, พระ-  
 องค์ผู้เจริญทรงไม่มีความเจ็บไข้แลหรือ."

"กตโม ปน ภนฺเต กายสมาจาโร ในความหมายว่า ไม่มีโทษ เช่นในพระบาลี  
 กุสลโล? โย โย มหาราช กายสมาจาโร เป็นต้นว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็กายสมาจาร  
 อนวชฺชโช"ติ เอวมาทีสุ<sup>๒</sup> อนวชฺเช. (คือความประพฤดีสม่ำเสมอทางกาย) เป็น

<sup>๑</sup> ชุ. ชา. ๒๗/๔๓๓, ชุ. ชา. ๒๘/๖๑.

<sup>๒</sup> ม. ม. ๑๓/๕๐๒.

กุศลเป็นไฉน ? ดูกรมหาบพิตร กายสมาจาร  
โศกแล ไม่มีโทษ."

"กุสโล ตวั รตสฺส อํกปจฺจกานนุ"ติ-  
อาทีสุ<sup>๑</sup> เจเก.

ในความหมายว่า ฉลาด เช่นในพระบาลี  
เป็นต้นว่า "พระองค์เป็นผู้ฉลาดในชิ้นส่วน  
น้อยใหญ่ของรถหรือ."

"กุสลสฺส กम्मสฺส กตตฺตา อฺปจิตตฺตา"ติ-  
อาทีสุ<sup>๒</sup> สุขวิปาเก. อธิ ปน เจเก  
ทฺฐพฺโพ<sup>๓</sup> วณฺทเตติ วณฺทิตฺถ.

ในความหมายว่า มีวิบากเป็นสุข เช่นในคำ  
เป็นต้นว่า "เพราะ (กามาวจร) กรรม  
อันเป็นกุศล (คือ มีสุขเป็นวิบาก) อันได้  
ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว." แต่ในที่นี้  
บัณฑิตพึงเห็นว่า ลงในความหมายว่า ฉลาด.  
บทว่า วณฺทเต แปลว่า ถวายบังคมแล้ว.

๕๘. กชฺชิตาติ กชฺชนฺตีติ กชฺชิตา.  
กาลเมโฆวาติ นีสลลิลฺลโร วีย กชฺชิตา  
อิทฺธิวิสฺเสติ อธิปฺปาโย.

๕๘. บทว่า กชฺชิตา มีอรรถ  
วิเคราะห์ว่า เมฆทั้งหลาย ชื่อว่า กชฺชิตา  
เพราะอรรถว่า ร่องกระหึ่ม. บทว่า

<sup>๑</sup> ม. ม. ๑๓/๔๒.

<sup>๒</sup> อภิ. ส. ๓๔/๑๒๘.

<sup>๓</sup> อฏฺฐสาสินี. ๑๐๓.

นีนุปลสมสาทิโสติ นีนกุลยสทิสวณโณ.  
เหมฐา วุตตนเขเนเวตถาติ อตุโธ  
เวทิตพโพ. โมคคัลลาโนติ เอว โคตต-  
วเสน ลทธนาโม โกลิโต.

๕๘. มหากัสสปิ จาติ อรุ-  
เวลกัสสปนทีกัสสปคยา กัสสปกุมารกัสสปเป  
ขุทธานุขุททเก เถเร อุปาทาย อัย  
มหา, ตสฺมา "มหากัสสปิ"ติ วุตโต.  
ปิ จาติ สมภาวนสมฺปิณฺหนตฺโต.  
อตุตตตกนกสนนิโภติ สนฺตตฺตสุวณฺณ-  
สทิสฉวิวณฺโณ.

เหมือนเมฆในสมัยกาล อธิบายว่า พระ-  
โมคคัลลანะกำรมา เพราะวิสัยแห่งฤทธิ์  
เหมือนเมฆทรงไวซึ่งน้ำสี่ เขียวกระหิมะนั้น.

บาทพระคาถาว่า มีวรรณะเสมอเหมือนกับ  
ดอกอุบลเขียว คือมีสีเช่นกับดอกอุบลเขียว.  
บัณฑิตพึงทราบเนื้อความในบาทพระคาถานี้  
ตามนัยที่กล่าวในหนหลังด้วยประการฉะนี้.  
พระโกลิตเถระ ไคนามอย่างนี้ว่า พระ-  
โมคคัลลანะ ก็ด้วยสามารถแห่งโคตร (คือ  
สกุล).

๕๘. บทว่า และแม่พระมหากัสสปิ  
อธิบายว่า พระเถระนี้ เมื่อเทียบกับพระ-  
เถระเล็กน้อย เช่น พระอรุเวลกัสสปิ  
พระนทีกัสสปิ พระคยากัสสปิ และพระ-  
กุมารกัสสปิ (ท่าน) ก็เป็นผู้ใหญ่ (กว่า),  
เหตุนี้ชาวโลกจึงเรียกท่านว่า "พระมหา-  
กัสสปิ." สองศัพท์ว่า ปิ จุ มีอรรถว่า  
ยกย่อง และประมวล. บทว่า ผู้งามคล้าย  
ทองคำที่หลอมคว้าง คือ ผู้มีผิวพรรณเช่นกับ  
ทองคำที่หลอมคว้าง.

เจ้าหน้าที่บริษัท เย็น เกษสมบัติ จำกัด  
สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

ชุตคุณเณติ เอตถ กิเลสชุนนโต ฐมโม ธรรมที่ชื่อว่า ชุต ในบทว่า ชุตคุณเณ นี้  
 ชุตโต นาม, ชุตคุณเณ นาม ชุตฐมโม. เพราะกัจจกิเลสเสียได้, ชุตธรรม ชื่อว่า  
 กตโม ปน ชุตฐมโม นาม ? อุปปัจจตา ชุตคุณ. ก็ขึ้นชื่อว่า ชุตธรรมเป็นไฉน ?  
 สันตุฏฐิตา สลฺলেখตา ปวิเวกตา ธรรม ๕ ซึ่งเป็นบริวารแห่งเจตนาในการ  
 อิทมภูจิกตาคิ อิเม ชุตตฺถเจตนาย สมาทานชุตตฺถกฺเหล่านนี้ คือ ความมกัณ้อย  
 ปรีวารภูตา ปญจ ฐมมา "อุปปัจจฉเยว ความสันโดษ ความปฏิบัติชุกเกลากิเลส  
 นิสฺสาया"ติอาทิวจนโต ชุตฐมมา นาม. ความอยู่เงียบสงัด ความรูว่าสิ่งนี้มีประ-  
 อดวา กิเลส ชุนนโต ญาณ ชุตฺ นาม, โยชน์ (คือญาณ) ชื่อว่า ชุตธรรม โดย  
 ตสฺมี ชุตคุณเณ. พระบาลีเป็นต้นว่า "บรรพชาอาศัยความ  
 มกัณ้อยนั้นเทียว." อีกอย่างหนึ่ง ญาณ (คือ  
 ความรู้) ก็ชื่อว่า ชุตตะ เพราะกัจจกิเลส  
 เสียได้, ในชุต (ชุตตฺถ) คุณนั้น.

อคฺคณิกขิตโตติ อคฺโค เสฏฺโฐ โภกฺกิตฺติ บทว่า ทรงตั้งไว้ เป็นผู้เลิศ ความว่า  
 จปิโต. "เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม พระมหากัสสปะนั้น พระบรมศาสดาทรง  
 สāvānānํ ภิกฺขุณฺํ ชุตฺวาทānānํ ยทิตฺตังไว้ว่า เป็นผู้เลิศคือประเสริฐสุด เป็นยอด.  
 มหากสฺสโป"ติ<sup>๑</sup> จานนตเร จปิโตติ อธิบายว่า ทรงตั้งไว้ในฐานันดรดังนี้ว่า  
 อคฺโค. อัยํ ปน อคฺค-สทฺโท อาทิกฺกิตฺติ "อุกรภิกษุทั้งหลาย มหากัสสปะ เลิศกว่า  
 โภกฺกาสเสฏฺฐาที่สุ ติสฺสตี. ภิกษุสาวกของเราผู้เป็นทั้งชุตตะ (คือทรง

<sup>๑</sup> อง. เอกก ๒๐/๓๑.

ชุกงค์) และเป็นชุตวาทะ (คือแนะนำผู้อื่น  
ด้วยชุกงค์)." อนึ่ง อัครก กัณฑ์นี้ ปราภฏ  
ในความหมายว่า เป็นตนปลายส่วน และ  
ประเสริฐสุดเป็นอาทิ.

คณา เหล่า "อชชตคฺเค สมน โทวาริก  
อวารามิ ทวารํ นิคฺคจันนํ นิคฺคจันนํ"ติ-  
อาทีสุ<sup>๑</sup> อาทิมฺหิ ทิสฺสติ.

จริงอย่างนั้น กัณฑ์ว่า อัครก นี้ ปราภฏใน  
ความหมายว่า เป็นตนไป เช่นในพระบาลี  
เป็นต้นว่า "ดูกรนายประตุผู้สหาย ตั้งแต่  
วันนี้เป็นตนไป เราปิดประตูแกพวกนิกธน์  
และนางนิกธน์."

๑ "เตเนว อญฺจุลคฺเคเน ตํ อญฺจุลคฺคํ  
ปฺรามเสยฺย,"<sup>๒</sup> "อญฺจุลคฺคํ เวฬุคฺคณ"ติ-  
อาทีสุ โภฏียํ.

ในความหมายว่า ปลาย เช่นในพระบาลี  
เป็นต้นว่า "พึงดูบลำปลายนิ้วมือนั้นได้  
ด้วยปลายนิ้วมือนั้นนั่นเอง," "ปลายอ้อย  
ปลายไม้ไผ่."

"อมฺพิลคฺคํ วา มธุรคฺคํ วา,"<sup>๓</sup>  
"อนุชานามิ ภิกฺขเว วิหารคฺเคเน วา  
ปริเวณคฺเคเน วา ภาเชตฺตุน"ติอาทีสุ<sup>๔</sup>  
โภฏจาเส.

ในความหมายว่า ส่วน เช่นในพระบาลี  
เป็นต้นว่า "(ข้าวและแกงของเรา) มีส่วน  
(คืออรส) เปรี้ยว หรือว่า มีส่วน (คืออรส)  
หวาน," "ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราตถาคต

<sup>๑</sup> ม. ม. ๑๓/๖๘. <sup>๒</sup> อภ. ก. ๓๗/๓๔๓.

<sup>๓</sup> ส. มหา. ๑๘/๒๐๐.

<sup>๔</sup> วิ. จ. ๗/๑๒๗.

อนุญาตให้แบ่งปันกันตามส่วนของวิหาร หรือ  
ตามส่วนของบริเวณ."

"ยาวตา ภิกษเว สตุตา อปทา ในความหมายว่า ประเสริฐสุด เช่นใน  
วา ทวิปทา วา ๆเปฯ ตถาคโต พระบาลีเป็นต้นว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์  
เตสํ อคฺคณฺภุชยตี"คืออาที่สุ<sup>๑</sup> เสฏฺเฐ. ทั้งหลายไม่มีเท่าก็ตาม มี ๒ เท่าก็ตาม  
มีประมาณเพียงใด ๆลฯ นักปราชญ์กล่าวว่า  
ตถาคตประเสริฐสุดกว่าสัตว์เหล่านั้น."

สุวามิธ เสฏฺเฐ ทญฺจพฺโพ. โภภฺยิมฺปิ ในที่นี้ ศัพท์ว่า อักคะนั้น บัณฑิตพึงเห็นว่า  
วตฺตติ. เถโร อตฺตโน จาเน เสฏฺโฐ ลงในความหมายว่า ประเสริฐสุด. เป็นไป  
เจว โภภฺยิโต จ. เตน วุตฺตํ ในความหมายว่า ยอดก็ใด. พระเถระ  
"อคฺคณฺภุชยตี"ติ. อคฺโค เสฏฺโฐ เป็นผู้ประเสริฐสุด และเป็นยอดในฐานะ  
โภภฺยิโตติ อตฺโถ.<sup>๒</sup> ของตน. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า  
"ทรงตั้งไว้ว่า ประเสริฐสุด." อธิบายว่า  
เป็นผู้เลิศ คือ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นยอด.

<sup>๑</sup> อัง. จตุกก. ๒๑/๔๔.

<sup>๒</sup> สมงฺคลวิลาสินี. ๑/๒๕๒,  
สมนตปาสาทิกา. ๑/๑๘๖.

โณมิโตติ ปัสสีโต เทวมนุสสาทีหิ. สัตถุ  
 วณฺณิโตติ สัตถารา วณฺณิโต. ฤโต  
 "กสฺสโป ภิกฺขเว จนฺตูปโม กุลานิ  
 อุปสงฺกมตี อปกสฺเสว กายํ อปกสฺส  
 จิตฺตํ นิจฺจนวโก กุเลสุ อปฺปกพฺโภ"<sup>๑</sup>ติ  
 เอวมาทีหิ อเนเกหิ สุตฺตนเยหิ<sup>๒</sup>  
 วณฺณิโต ปสฺสโต, โสปี ภควนฺตํ  
 วนฺทสีตี อตฺโต.

บพว่า โณมิโต แปลว่า อันเทวดาและมนุษย์  
 เป็นต้น สรรเสริญแล้ว. บพว่า สัตถุ วณฺณิโต  
 แปลว่า อันพระบรมศาสดาทรงยกย่องแล้ว.  
 อธิบายว่า ทรงยกย่องคือสรรเสริญ ตาม  
 นัยแห่งพระสูตรเป็นอเนก มีอาทิอย่างนี้ว่า  
 "อูกรภิกษุทั้งหลาย กัสสปะเปรียบประดุจ  
 พระจันทร์ พรากกาย พรากจิตออกแล้ว  
 เป็นผู้ใหม่อยู่เป็นนิตย์ ไม่กะนองในสกุ  
 ลทั้งหลายเข้าไปสู่สกุล," พระมหากัสสปะ  
 แม่นั้น ก็(มา)ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค-  
 เจา.

๖๐. ทิพฺพจกฺขุณฺนตี ทิพฺพํ จกฺขุ  
 เยสํ อตฺถิ เต ทิพฺพจกฺขุ, เตสํ ทิพฺพ-  
 จกฺขุณฺํ ภิกฺขุณฺํ อคฺโค เสฏฺโฐติ อตฺโต.  
 ยถา "เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สāvกานํ  
 ภิกฺขุณฺํ ทิพฺพจกฺขุگانํ ยทิตํ อนุรฺุทฺโธ"<sup>๑</sup>ติ.  
 อนุรฺุทฺตเตโร ภควโต จุฬปีตุโน

๖๐. บพว่า ผู้ใดที่พยักขุ ความว่า  
 จักขุทิพย์ของภิกษุเหล่าใดมีอยู่ ภิกษุเหล่านั้น  
 ชื่อว่าผู้มีจักขุทิพย์, อธิบายว่า พระอนุรุธระ  
 เป็นผู้เลิศ คือ เป็นผู้ประเสริฐกว่าภิกษุ  
 ทั้งหลายผู้ใดจักขุทิพย์เหล่านั้น. สมดังที่พระ-  
 ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า "อูกรภิกษุทั้งหลาย

<sup>๑</sup> ส. น. ๑๖/๒๓๓.  
<sup>๒</sup> อ. ง. เอกก. ๒๐/๓๑.

คุณหญิงสมศรี เจริญรัชต์ภาคย์  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา



อมิตุทนต์ นาม สกุกุส ปุตุโต อนุรุธะเลิศกว่าบรรดาภิกษุสาวกของเราผู้  
 มหานามสัส กนิษฐภاتا มหาปุณโณ ไคทิพยจักขุ." พระอนุรุธเถระเป็นสุขุมาล  
 ปรมสุขุมาลโล โส อตุตสตุตโม นิกขมิตฺวา (คือมีตระกูลสูง)ยิ่ง มีบุญมาก (ท่าน)เป็น  
 อการสฺมา อนคาริย์ ปพฺพชิตฺ, ตสฺส พระโอรสของเจ้าศากยะ พระนามว่าพระ-  
 ปพฺพชฺชานุกฺโกโม สังฆเภทกขนฺธเก เจ้ามิตุทนต์ เป็นพระเจ้าอาของพระผู้มี-  
 อากโตว. อวิหฺเรวาทิ ภควโต พระภาคเจ้า เป็นพระกนิษฐภاتاของเจ้า  
 สนฺติเกเยว. มหานามะ ท่านเป็นเจ้าศากยะองค์ที่ ๗  
 เสด็จออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีเรือน,  
 ลำดับแห่งการบรรพชาของท่านมาแล้ว ใน  
สังฆเภทกขนฺธกนฺนเอง. บทว่า ไมโกถนฺน  
 ไคแก่ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเอง.

๖๑. อาปตฺตือนาปตฺติยาติ อาปตฺตียญจ  
 อนาปตฺตียญจ โภวิโท. สฺเตกฺกัจฉายาติ  
 สบฺปฏิกมฺมายปิ อปฺปฏิกมฺมายปิ จาติ  
 อตุโธ. ตตุถ สบฺปฏิกมฺมา ส่า ฉพฺพิธา

๖๑. บาทพระคณาว่า ในอาบัติและ  
อนาบัติ ความว่า พระอุบาลีเป็นผู้ฉลาด  
 ในอาบัติ และอนาบัติ (คือไม่เป็นอาบัติ).  
 บทว่า อาบัติ เป็น สฺเตกฺกัจฉา ความว่า

๑ วิ. จ. ๗/๑๕๕.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ม. ๑-๑๓

โหติ, อปฺปฏิกมฺมา ส่า ปาราชิกาปตฺติ.  
 "อาปตฺติอนาปตฺติยา, สเทกิจฺจาย  
 โกวิโท"ติปิ ปาโง, โสเยว อตฺโถ.

ทั้งในอาบัติที่ทำคืนได้ ทั้งในอาบัติที่ทำคืน  
 ไม่ได้. ในบรรดาอาบัติ ๒ อย่างนั้น  
 อาบัติที่ทำคืนได้นั้น มี ๖ อย่าง, อาบัติที่ทำ  
 คืนไม่ได้นั้น ได้แก่ อาบัติปาราชิก. พระ-  
 บาลีว่า "เป็นผู้ฉลาดในอาบัติ และอนาบัติ  
 ในอาบัติที่แก้ไขได้" ดังนี้ก็มี, เนื้อความ  
 ก็เหมือนกัน.

วินยฺยติ วินยฺปิฏเก. อคฺคณิกขิตฺโตติ  
 "เอตทกฺคํ ภิกฺขเว มม สํวกานํ  
 ภิกฺขุณฺํ วินยฺธราณํ ยทิตฺตํ อูปาสี"ติ"<sup>๑</sup>  
 เอตทกฺคณฺฺจนาเน จปิโตติ อตฺโถ. อูปาสีติ  
 อูปาสิตฺตฺเถโร. สฺตฺถุ วณฺณิโตติ สฺตฺถารา.  
 วณฺณิโต ปสฺตฺโถ.

บพว่า ในพระวินัย ได้แก่ ในพระวินัยปิฎก.  
 บพว่า ทรงตั้งไว้แล้วว่าเป็นเลิศ ความว่า  
 พระอุบาลีเถระนั้น พระบรมศาสดาทรง  
 ตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า "อัครภิกษุ  
 ทั้งหลาย อุบาลีเลิศกว่าบรรดาภิกษุสาวก  
 ของเราผู้ทรงพระวินัย." บพว่า พระอุบาลี  
 ได้แก่ พระอุบาลีเถระ, สองบพว่า สฺตฺถุ  
วณฺณิโต แปลว่า ผู้อนพระบรมศาสดาทรง  
 ยกย่อง คือ สรรเสริญ.

<sup>๑</sup> องฺ. เอกก. ๒๐/๓๒.

เถโร กิร ตถาคตสุเสว สนฺติเก ไต่ยีนว่า พระเถระเรียนพระวินัยปิฎกใน  
 วินยปิฎก<sup>๑</sup> อุกฺคณฺหิตฺวา ภารุกฺจจกฺวตฺถุ สำนักของพระตถาคตนั่นเองไต่กล่าวเทียบ-  
 อุษฺชุกวตฺถุ<sup>๒</sup> กุมารกสฺสปวตฺถุนฺตี<sup>๓</sup> อิมานี เคียงเรื่องทั้ง ๓ เหล่านี้คือ เรื่องพระภารุ  
 ตฺถิ วตฺถุนิ สัพพญญตฺถญา เณน สทฺธิ กัจฉกะ เรื่องพระอชฺชุกะ เรื่องพระกุมาร  
 สํสนฺหิตฺวา กเถสิ. ตสฺมา เถโร กัสสปะ กับพระสัพพญญตฺถญาณ เพราะฉะนั้น  
 วินยธรรานํ อคฺโคติ เหวมาทีนา นเยน พระเถระท่านจึงกล่าวว่า พระบรมศาสดา  
 สตุถารา วณฺณิโตติ วุตฺโต. ทรงยกย่องโดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า เป็นผู้  
 เลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายผู้ทรงพระวินัย.

๖๒. สุขุมนิปฺพลตฺตปฏิวิทฺโตติ ปฏิวิทฺธ-  
 สุขุมนิปฺพลตฺโต, ปฏิวิทฺธทฺทฺทสนิปฺพลตฺโตติ  
 อตฺโต. กถิกานํ ปวโรติ ฌมฺมกถิกานํ  
 เสฏฺโฐ. "เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ  
 ภิกฺขุณฺํ ฌมฺมกถิกานํ ยทิตํ ปุณฺโณ

๖๒. บทว่า สุขุมนิปฺพลตฺตปฏิวิทฺโต  
 แปลว่า ผู้แทงตลอดคอรธอันสุขุมละเอียด,  
 อธิบายว่า ผู้แทงตลอดคอรธอันละเอียด  
 เห็นไต่ยาก. สองบทว่า กถิกานํ ปวโร  
 แปลว่า ผู้ประเสริฐกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เป็น

<sup>๑</sup> วิ. มหาวีรยฺกค. ๑/๗๒.

(ฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๐)

<sup>๒</sup> วิ. มหาวีรยฺกค. ๑/๑๒๔.

(ฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๐)

<sup>๓</sup> ม. มุ. ๑๒/๒๘๒.

คุณหญิงสมศรี เจริญรัชต์ภาคย์  
สร้างค้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

มนุทานิปุตุโต<sup>๑</sup>ติ<sup>๑</sup>เอตทกุกปาพียิ อารโหปิโต. ธรรมกถิก. พระบรมศาสดาทรงยกย่องท่าน  
เตน วุตฺต "กถิกานัน ปวโร"ติ. ไว้ในเอตทักคบาลีว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย  
พระปฐมมัตตานีบุตรเลิศกว่าพวกภิกษุสาวก  
ของเรา ผู้เป็นธรรมกถิก." เพราะเหตุนี้  
ท่านจึงกล่าววว่า "ผู้ประเสริฐกว่าพวกภิกษุ  
ผู้เป็นพระ(ธรรม)กถิก."

คณิทธิ สัสโหม. เณรสฺส กิร สนฺตึเก คำว่า คณิ ไต่แก่ พร้อมทั้งพระสงฆ์.  
ปพฺพชิตา กุลปุตุตา ปญฺจสฺตา อเหตุ. ไต่ยี่นว่า มีกุลบุตร ๕๐๐ คน บวชในสำนัก  
สพฺเพปิ เต ทสฺพลสฺส ชาตญฺมิกา ของพระเถระ. กุลบุตรเหล่านั้นแม่ทั้งหมด  
ชาตญฺจวาลีโน สพฺเพว ชีณาสฺวา มีชาติภูมิ (เดียวกัน) กับสมเด็จพระทศพล  
สพฺเพว ทสฺสกถาวตฺถุลาภิโน. เตน วุตฺต อยู่ในแวนแควนซึ่งพระองค์ทรงสมภพ ทุก  
"คณิ"ติ. องค์เป็นพระชีณาสพ ทุกองค์ไต่กถาวัตถุ ๑๐  
ประการ. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าววว่า  
"คณิ."

อิตฺติ เอสฺติ กเวสฺติ กุสฺเล ธมฺเมติ. บทว่า อิตฺติ มีวิเคราะหว่า ผู้ใดยอมเสาะหา  
อิตฺติ. มนุทานิยา ปุตุโตติ มนุทานิยา ย่อมแสวงหากุศลธรรม เหตุนี้ผู้นั้นชื่อว่าอิตฺติ  
นาม พุราหฺมณิยา ปุตุโต. ปฺญฺโณติ ตสฺส (ผู้แสวงหากุศลธรรม). สองบทว่า มนุตา-

<sup>๑</sup> อญ. เอกก. ๒๐/๓๑.

นาม. วิสสุโตติ อุตฺตโน อปฺปิจฺจตาทีหิ  
 กุณฺเหี วิสสุโต.

นินยา ปุตฺโต แปลว่า เป็นบุตรของนาง  
 พรหมณี ชื่อว่า มันตานี. บทว่า ปุณฺณโณ  
 เป็นชื่อของท่าน. บทว่า มีคุณปรากฏ  
 ความว่าปรากฏแล้วด้วยคุณทั้งหลาย มีความ  
 เป็นผู้ปรารณานอายเป็นตนของตน.

อญฺญาโกณฺทญฺจเอโร ปน สฺตถริ  
 อภิสมฺโพธิ ปตฺวา ปวตฺติตฺวธมฺมจฺกเก  
 อณฺุพฺพเพน อากนฺตฺวา ราชนํ อุนิสฺสํสาย  
 วิหรนฺเต กปิลวตฺถุ อากนฺตฺวา อุตฺตโน  
 ภากิเนยฺยํ ปุณฺณ นาม มาณวํ  
 ปพฺพาเซตฺวา ภควนฺตํ วณฺธิตฺวา  
 อापฺุจฺจิตฺวา นินวสฺตฺถาย สยํ จทฺทนฺตทํ  
 กโต. ปุณฺณโณ ปน ภควนฺตํ ทสฺสํนาย  
 เถเรน สทฺธี อากนฺตฺวา "มยํ  
 ปพฺพชิตฺกัจจํ มตฺถกํ ปาเปตฺวาว ทสฺพลสฺส  
 สนฺติกํ คมิสฺสํสามิ"ติ กปิลปุเรเยว โอหิโน,  
 โส โยนิโสมนสิการํ กโรนฺโต น จิสฺสเสว

อนึ่ง เมื่อพระบรมศาสดาทรงบรรลุ  
 อภิสมโพธิญาณแล้ว ทรงประกาศพระธรรม-  
 จักรอันประเสริฐ เสด็จมาโดยลำดับ ทรง  
 เข้าไปอาศัยกรุงราชคฤห์ ประทับสำราญ  
 พระอิริยาบถอยู่ พระอัญญาโกณทัญญเอระ  
 มายังนครกบิลพัสดุ์ใ้ให้มาณชื่อปุณณะผู้เป็น  
 หลานของตนบวช แล้วถวายบังคมลาพระผู้มี  
 พระภาคเจ้า ตนเองได้ไปยังสระฉันทันต  
 เพื่อต้องการพักอาศัย. ส่วนพระปุณณะมากับ  
 พระเถระ เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า  
 คิดว่า "จักทำกิจแห่งบรรพชิตของเราให้ถึง  
 ที่สุดแล้ว จึงจักไปยังสำนักของสมเด็จพระ-

๑ อ. อญญาสิโกณทญญ...

สงฆปริณายก มหาเถรสมาคม ๒๕๕๗

อรหัตต์ ปตฺวา ภควนฺต์ อุปสงฺกมิ. ทศพล" หยฺกอยู่แล้วในนครกบิลพัสดุ์นั้นเอง,  
 เอกุถ ปน อนรุทธเถโร จ ทานทำไว้ในใจโดยแยบคายไม่นานนัก ก็ได้  
อุปาลิตเถโร จ อิม เทว เถรา บรรลุพระอรหัตแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระ-  
 ภควโต กบิลวตฺตปุริ ปวีสิตฺวา ภาคเจ้า. ก็ในที่นี้มีพระเถระ ๒ รูป เหล่านี้  
 ภาตีสมาคมทิวเส ปพฺพชิตา วิย ทสฺสิตา, คือ พระอนรุทธเถระ และ พระอุปาลิตเถระ  
 ตํ ปน ขนฺธกปาพียา อฏฺฐกถาย จ ทานแสดงไว้คล้ายกับว่า (ท่านทั้งสอง) ไต่  
 น สเมติ. วิมฺลิตฺวา กเหตุพฺพิ. บวชในวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไป  
 ทรงเยี่ยมเยียนพระญาติ ยังเมืองกบิลพัสดุ์,  
 แต่ค่านั้นไม่สมกัน ทั้งในพระบาลีชั้นธกะและ  
 ในอรรถกถา. บัณฑิตพึงพิจารณาแล้วถือเอา  
 เดิก.

อถ สตุถา สาริปุตฺตตฺเถราทีนํ ครั้งนั้น พระบรมศาสดา ทรงทราบ  
 ปญฺจนํ ภิกฺขุสฺถานํ จิตฺตวามณฺเฑย<sup>๑</sup> วารจิตของภิกษุ ๕๐๐ รูป มีพระสารีบุตร  
 อตฺตโน คุณฺเฑ กเถตุมารภิ. เตน เเถระเป็นต้นแล้ว จึงทรงปรารภจะตรัส  
 วุตฺตํ : พระคุณของพระองค์. เพราะเหตุนี้ ท่าน  
 จึงกล่าวคำเป็นคาถา (ประพันธ์) ว่า :

<sup>๑</sup> ฉ. จิตฺตอาจารย์...

๖๓. "เอเตสึ จิตฺตมณฺเฑาย  
โอบมมกุสลโณ มุนิ  
กงฺขจฺเจโท มหาวิโร  
กเถสิ อตฺตโน คุณนฺ"ติ.

๖๓. "พระมหาวิระเจ้า ผู้ทรงเป็นนัก-  
ปราชญ์ฉลาดในอุปมา ทรงทราบ  
(วารจิต) ของท่านเหล่านั้นแล้ว  
จะทรงตัดความสงสัย จึงตรัสพระ-  
คุณของพระองค์."

ตตฺถ โอบมมกุสลโณ อุปมา  
กุสลโณ. กงฺขจฺเจโทติ สัพพสฺตตฺตานํ  
สํสยจฺเจทโก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอบมมกุสลโณ  
แปลว่า ฉลาดในอุปมา. บทว่า จะทรงตัด  
ความสงสัย ไต่แก จะทรงตัดความสงสัย  
ของสัตว์ทั้งปวง.

อิทานิ เย อตฺตโน กุณฺเณ กเถสิ,  
เต ทสฺเสตฺตุ :

พระบรมศาสดาได้ตรัสพระคุณ อันใด  
ของพระองค์ไว้ เพื่อจะแสดงพระคุณนั้น  
ในบัดนี้ ท่านจึงกล่าวว่า :

๖๔. "จตุตฺตารโ เต อสงฺเขยฺยุยา<sup>๑</sup>  
โกฏฺฐิ เยสํ น นายติ  
สฺตฺตกาโย จ อากาโส  
จกฺกวาฟา อนนฺตกา<sup>๒</sup>

๖๔. "สิ่งซึ่งไม่ปรากฏเบื้องต้นหรือเบื้อง  
ปลายที่บุคคลนับไม่ได้ มี ๔ เหล่านี้  
คือ หมูสัตว์ประมาณมิได้ ๑ อากาศ  
อันหาที่สุดมิได้ ๑ จักรวาลอันหา

<sup>๑</sup> ฉ. อสงฺเขยฺยุยา.

<sup>๒</sup> ฉ. จ'นฺตกา.

คุณหญิงสมศรี เจริญรัชต์ภาคย์  
สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

พุทธฌาณ อปฺปเมยฺย  
น สกฺกา เอเต วิชาณิตฺตุนฺ"ติ  
วุตฺตํ .

ที่สุดมิได้ ๑ พระพุทธญาณอันหา  
ประมาณมิได้ ๑ เพราะสิ่งเหล่านี้  
ใคร ๆ ไม่อาจรู้แจ้งได้."

คตฺถ จตฺตารโหติ คณนปริจฺเจโท.  
เอเตติ อิทานิ วตฺตพฺเพ อตฺถ  
นิตฺสเสติ. อสงฺเขยฺยาติ สงฺขยาตุม-  
สกฺกญฺเอยฺยตฺตา อสงฺเขยฺยา, คณนปถํ  
วิตฺตวตฺตาทิ อตฺโถ. โกภฺยฺยติ อาทิ วา  
อนฺโต วา มรียาทา. เยสนฺติ เยสํ  
จตฺตุนํ อสงฺเขยฺยานํ. น นายตีติ น  
ปณฺณายติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ๕ เป็น  
การกำหนดนับ. ท่านอ้างถึงเนื้อความที่จะ  
พึงกล่าวในบัดนี้ ด้วยบทว่า เหล่านี้. บทว่า  
อสงฺไชย ความว่า ที่ชื่อว่าอสงฺไชย เพราะ  
ไม่อาจนับได้, อธิบายว่า ลวงพนแนวทาง  
แห่งการนับ. ขอบเขตเบื้องต้น หรือที่สุด  
ชื่อโกภฺยฺย. บทว่า เหล่าใด คือแห่ง ๔ อสงฺไชย  
เหล่าใด. บทว่า น นายติ แปลว่า  
ไม่ปรากฏ.

อิทานิ เต วุตฺตปฺปกारे จตฺตารโ  
อสงฺเขยฺเย ทสฺเสตฺถ "สฺตตฺกาทโย"ติอาทิ  
วุตฺตํ. สฺตตฺกาทโยติ สฺตตฺตสมฺมุโห,  
สฺตตฺกาทโย อนนฺโต อปริมาโณ  
อปฺปเมยฺโย.

บัดนี้ เพื่อจะแสดง ๔ อสงฺไชย มีประการ  
ดังกล่าวนั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "หมู่  
สัตว์." ประชุมแห่งสัตว์ ชื่อว่า สฺตตฺกาทโย,  
หมู่สัตว์อันหาที่สุดมิได้ คือ หาประมาณมิได้  
กำหนดนับมิได้.



ตลา อากาศ อากาศสุสาปี อนุโต อากาศก็เหมือนกัน แม้อากาศก็หาที่สุดมิได้.  
 นตฺถิ. ตลา จกฺกวาฟ้า อนุตฺตานิ อนึ่ง จักรวาล ก็หาที่สุดมิได้เหมือนกัน.  
 เอว. พุทธญาณ สัพพัญญุตญาณ พระพุทฺธญาณ คือ พระสัพพัญญุตญาณ ก็จะมี  
 อปฺปเมยฺยํ. น สกฺกา เอเต พึ่งนับประมาณมิได้. บาทพระคาถาว่า  
วิชานิตฺตํ ยสฺมา ปเนเต อนุตฺตา, สิ่งเหล่านี้ใคร ๆ ไม่อาจรู้แจ้งได้ ความว่า  
 ตสฺมา น สกฺกา วิชานิตฺตํ. ก็เพราะหมู่มสัตว์เป็นคณนี้หาที่สุดมิได้, ฉะนั้น  
 ใคร ๆ จึงไม่อาจรู้แจ้งได้.

๖๕. อิทานิ สตฺถา อตฺตโน ๖๕. บัดนี้พระบรมศาสดา เมื่อจะ  
 อิทฺธิวิภุพฺพะเน สยฺชาตจฺจริยพฺภุทฺตานํ ทรงเพิ่มเติมพระธรรมเทศนาใน (เรื่อง)  
 เทวมนุสฺสาทีนํ กิณฺนาเมตํ อจฺจริยํ, ฤทธิบัณฑิตของพระองค์ว่า อันนี้ไม่เป็นสิ่ง  
 อิตฺถี วิสิฏฺจตรํ อจฺจริยํ อพฺภุตํ อตฺถิ, น่าอัศจรรย์อะไรเลย แก่เทวดาและมนุษย์  
 มม ตํ สฺมาถาติ ฐมฺมเทสนํ เป็นต้น ผู้ซึ่งเกิดความอัศจรรย์ อันไม่เคย  
 วทฺฒนฺโต : มีมาก่อน, แม้สิ่งอัศจรรย์อันไม่เคยมี  
 ที่ประเสริฐยิ่งกว่านี้ก็ยังมิได้อยู่, เธอทั้งหลาย  
 จงฟังสิ่งอัศจรรย์นั้นของเราตถาคตเกิด จึง  
 ตรัสพระคาถา (ประพันธ์) มีอาทิว่า :

คุณหญิงสลวย ปาณิกบุตร  
 สร้างคัมภีร์ถวาย เป็นพุทธบูชา

"กิเมตํ อจฺจริยํ โลกเก  
 ยํ เม อิทฺธิวิกุพฺพนํ  
 อญฺเณ พหู อจฺจริยา  
 อพฺภูตา โลมหํสนา"ติ

อาทิมาห.

ตตถ กิณฺติ ปฏิกฺเขปวจฺนํ. เอตฺนติ  
 อิทํ อิทฺธิวิกุพฺพนํ สนฺธายาห. ยฺนติ อัย  
ยํ-สทฺโท "ยํ ตํ อปุจฺฉิมฺห อภิตฺตยํ  
 โน, อญฺณํ ตํ ปุจฺฉาม ตทิจฺฆ  
 พุรฺุที่"ติอาทิสฺ<sup>๑</sup> อุปโยควจฺเน ทิสฺสติ.

"การที่เราตถาคตแสดงฤทธิ์ครั้งนี้ หา  
 เป็นสิ่งอัศจรรย์ในโลกแต่อย่างใดไม่  
 (เพราะ) ฤทธิ์ที่น่าอัศจรรย์ที่ทำให้  
 เกิดขนพองสยองเกล้า อันไม่เคยมีมา  
 อย่างอื่นยังมีอีกมาก."

บทว่า กิ ในพระคทานั้น เป็นคำ  
 ปฏิเสธ. บทว่า เอตํ นี้ท่านกล่าวหมายถึง  
 การแสดงฤทธิ์ครั้งนี้. กัพฺทว่า ยํ ขาพเจ้า  
 จะกล่าว (อธิบาย) ต่อไป กัพฺทว่า ยํ นี้  
 ปราภฺว(ความหมาย)เป็นเหตุวิภคฺติ(ก็ไต่)  
 เช่นในพระบาลีเป็นต้นว่า "ข้าพระองค์ได้  
 ทูลถามขอความนั้นอันใด พระองค์ก็ไต่ตรง  
 แสดงขอความนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว, ข้า  
 พระองค์ขอทูลถามขอความนั้นอันใด ขอพระ-  
 ะโรกาส ขอพระองค์จงตรัสบอกความนั้น."

<sup>๑</sup> ขุ. ส. ๒๕/๕๓๔, ขุ. มหา. ๒๔/๓๓๗-  
 ๓๓๘, ขุ. จุฬ. ๓๐/๘๑.

"อภูจันเมตต์ ภิกขเว อนวกาโส, ยํ กล่าวถึงเหตุ (ก็ได้) เช่นในพระบาลีเป็น  
 เอกีสสุสา โลกธาคุยา เทว อรหันโต ตันวา "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่พระอรหันต-  
 สัมมาสัมพุทธเจ้า"๑" เอตถ การณวจน. สัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ (จะพึงเสด็จ  
 อุตฺตขันพร้อมกัน) ในโลกธาตุเดียวกันนั้น  
 มิใช่ฐานะ(คือเหตุ) มิใช่โอกาส(ที่จะมีได้)."

"ยํ วิปัสสี ภควา กปะเป อุตปาที"๒ ความหมายเป็นสัทมวิภักติ (ก็ได้) เช่นใน  
 เอตถ ภูมเม. พระบาลีนี้ว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าวิปัสสี  
 เสด็จอุบัติแล้วในกัปใด."

"ยํ โข เม ภนุเต เทวานํ ทาวตีสานํ เป็นปฐมวิภักติ(ก็ได้) เช่นในพระบาลีเป็น  
 สัมมุชา สุตํ สัมมุชา ปฏิคฺคหิตํ, ตันวา "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คำใดที่  
 อารโหเจมิ ตํ ภควโต"๓" อธิอาทีสุ"๔" ปจฺจตฺต- ข้าพระองค์สดับมาแล้วตอหนา รับมาแล้วตอ  
 วจน. อธิอาปี ปจฺจตฺตวจน ทนฺนสพฺโพ. หน้าเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์, ข้าพระองค์  
 อณฺเณ พหุ มม อจฺจนริยา จะขอกราบทูลคำนั้น แด่องคพระผู้มีพระ-  
 อพฺภูตวิเสสา สนฺตีติ ทีเปติ. ภาคเจ้า." แม้ในที่นี้ที่พบว่า ยํ นี้ บัณฑิต

๑. อญ. เอกก. ๒๐/๓๖, ม. อ. ๑๔/๑๗๑,  
 อภิ. วิ. ๓๔/๔๕๕, มิสินทปญหา. ๓๑๒,  
 ที. ปา. ๑๑/๑๒๔.

๒. ที. มหา. ๑๐/๒. ๓. ที. มหา. ๑๐/๒๕๒.

๔. สมงฺคลวิลาสินี. ๒/๕.

พึงเห็นว่าเป็นปฐมวิภักติ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ฤทธิอันน่าอัศจรรย์อันพิเศษเหล่านี้ที่ไม่เคยมีของเราตถาคต. ยังมีเป็นอันมาก.

อิทานิ เต อจฺจริเย ทสฺสเสฺนุโต :

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงฤทธิที่นาอัศจรรย์เหล่านั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า :

๖๖. "ยทาหิํ तुลิตฺเต กาเย  
สนฺตุลิตฺโต นามหิํ ททา  
ทสฺสทสฺสึ สฺมาคฺคฺม  
ยาจฺนฺติ อญฺชฺลึ มฺมฺนุ"ติ  
อาทิมาท.

๖๖. "เมื่อครั้งเราตถาคตเกิดในหมู่เทวดาชั้นดุสิตนั้น เราตถาคตได้ชื่อว่า ท้าวสันดุสิต เทวดาในหมื่นจักรวาลมาประชุมกันแล้ว ประณมอัญชลีอาราธนาเราตถาคต."

ตตฺถ ยทาติ ยสฺมึ กาลे.  
อหนฺติ อตฺตานํ นิหฺติสฺสติ. ตุลิตฺเต กาเยติ  
ตุลิตฺตสงฺขาทฺเต เทวฺนิกาเย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยทา แปลว่า ในกาลใด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอ้างถึงพระองค์ด้วยบทว่า เราตถาคต. ส่องบทว่า ในหมู่เทวดาชั้นดุสิต ความว่า ในหมู่เทวดากล่าวคือภพชั้นดุสิต.

ยทา ปนาหิ สมตฺทีส ปารมิโย ปุเรตฺวา ก็เมื่อครั้งเราตถาคต บำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ  
 ปรุจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชิตฺวา บริจาคมหาบริจาค ๕ ถึงที่สุดแห่งญาตัด-  
 ฌาตคฺคจฺริยโลกคฺคจฺริยพุทฺธคฺคจฺริยานํ โภฏี จริยา (คือทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่  
 ปตฺวา สตฺตสฺตกมหาทานานิ ทตฺวา พระญาติ) โลกัคฺคจฺริยา (คือทรงประพฤติ  
 สตฺตกฺขตฺตํ ปจฺวี กมฺเปตฺวา เวสฺสัณฺตรตฺต- เป็นประโยชน์แก่โลก) และพุทฺธคฺคจฺริยา  
 ภาวโต จวิตฺวา ทฺติเย จิตฺวาเร (คือทรงประพฤติประโยชน์ในฐานะเป็นพระ-  
 คุสิตภวเน นิพฺพตฺโต ตทาปี<sup>๑</sup> สันตุสิโต พุทฺธเจ้า) ได้ให้สัตตสฺตกมหาทาน บันดาลให้  
 นาม เทวราชา อโหสิ.

แผ่นดินไหว ๑ ครั้ง เคลื่อนจากอัทภพแห่ง  
 พระเวสสันดร แล้วเกิดในภพชั้นดุสิตใน  
 วารจิตที่ ๒ แม้ในกาลนั้นก็ไต่(เกิด)เป็น  
 ท้าวเทวราช มีนามว่า ท้าวสันดุสิต.

ทสฺสทสฺสี สฺมาคฺคมาตี ทสฺสทสฺส- บาทพระคาถาว่า ทสฺสทสฺสี สฺมาคฺคม แปลว่า  
 จกฺกฺวาเพสุ เทวตา สันนิปตฺติวาตี เทวตาในหมื่นจักรวาล ประชุมกันแล้ว.  
 อตฺโถ. ยาจฺนตี ปญฺชตี มมฺนตี มํ บาทพระคาถาว่า ประณมอัญชลีอาราธนา  
 อุปสงฺกมิตฺวา "มาริสฺ ตยา ทสฺ ปารมิโย เราตถาคต ความว่า เหลาเทวตาเขามา  
 ปุเรนฺเตน น สกฺกสฺมฺปตฺตี น มาร หาเราตถาคต แล้วอาราธนาเราตถาคตว่า  
 น พุรฺหม น จกฺกวตฺติสฺมฺปตฺตี "ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ เมื่อพระองค์ทรง  
 ปตฺถเนนฺเตน ปูริตา, โลกนิคฺคฺคณฺตฺถาย บำเพ็ญพระบารมี ๑๐ ทศ จะไต่ทรง  
 ปน พุทฺธตฺตํ ปตฺถยมาเนน ปูริตา, ปรารธนา สกฺกสฺมฺปตฺตี จึงบำเพ็ญแล้วก็หาไม่

<sup>๑</sup> โป. ส. อ. ตตฺถาปี.

โส ตว กาโล มาริส พุทธตฺตาย จะโตทรงปรารณามารสมบัติบำเพ็ญแล้ว  
 สมโย มาริส พุทธตฺตายา"ติ ยาจนฺติ ก็หาไม่ จะโตทรงปรารณาพรหมสมบัติ  
 มมนฺติ" เตน วุคฺคํ : บำเพ็ญแล้วก็หาไม่ จะโตทรงปรารณา  
 จักรพรรดิสมบัติบำเพ็ญแล้วก็หาไม่, แต่  
 พระบารมีเหล่านั้น พระองค์ทรงปรารณา  
 ความเป็นพระพุทธเจ้าบำเพ็ญแล้ว เพื่อ  
 ประโยชน์จะรื้อชนสัตว์โลก, ข้าแต่พระองค์  
 ผู้เป็นทุกข กาลบัดนั้นเป็นกาลเพื่อความ  
 เป็นพระพุทธเจ้าของพระองค์ ข้าแต่  
 พระองค์ผู้เป็นทุกข กาลบัดนี้เป็นสมัยเพื่อ  
 ความเป็นพระพุทธเจ้า." เหตุฉะนั้นท่านจึง  
 กล่าวคำเป็นพระคาถา (ประพันธ์) ว่า :

๖๗. "กาโลย<sup>๒</sup> เต มหาวีร  
 อูปฺปชฺช มาตุกฺกฺจฺฉินฺนํ  
 สฺเทวํ คารยฺนฺโต  
 พุชฺฌสฺสุ อมตํ ปทฺน"ติ.

๖๗. "ข้าแต่พระมหาวีระเจ้าบัดนี้เป็นเวลา  
 สัมควรของพระองค์แล้ว ขอพระองค์  
 จงเสด็จอุบัติในพระกรรมพระมารดา  
 ตรัสรู้ทางอมตะ ทรงยังโลกพร้อมทั้ง  
 เทวโลกให้ขามพนเกิด."

<sup>๑</sup> ขาดกฏกถา. ๑/๗๖-๗๗.

<sup>๒</sup> ฉ. กาโล โข.

ตตถ กาโล เตติ กาโล ทว, บรธาบท เหล่านััน สงบทว กาโล  
อยเมว วา ปาโจ. อุปชชาติ ปฏิสนธิ เต แปลว่า เป็นกาล ของพระองค์, อีก  
คณ, "โอกมา" ติปิ ปาโจ. สเทวกนติ อย่างหนึ่ง พระบาลีก็เหมือนกันนี้. บทว  
สเทวก โลกนติ อตโต. ตารยนโตติ ขอพระองค์จงเสด็จอุบัติ คือขอพระองค์จง  
เอตถ ปารมิโย ปุเรนโตปิ ตารยติ ทรงถือปฏิสนธิ, พระบาลีว่า "ขอพระองค์  
นาม, ปารมิโย มตถก ปาเปนโตปิ จงเสด็จก้าวลง" ดั่งนี้ก็มี. บทว สเทวก  
ตารยติ นาม, เวสสันตรตทาวโต แปลว่า ยังโลกพร้อมทั้งเทวโลก. ในคำว่า  
จวิตวา ตุลิตปุเร ปฏิสนธิ กเหตุวา ตารยนโต นี้ มีวินิจฉัยดั่งนี้ พระองค์ถึงแม่  
สภูจิวสสสทสทสสาธิกานิ สตุตปณฺณาส- กำลังทรงบำเพ็ญพระบารมีอยู่ ก็ชื่อว่า จะทรง  
วสสโกฏโย ตตถ ติฏฺจนโตปิ ตารยติ ยังโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ขามพน, แม่เมื่อ  
นาม, เทวตาหิ ยาจิตโต ปญจวิธ ทรงบำเพ็ญพระบารมีให้ถึงที่สุด ก็ชื่อว่า จะ  
มหาวิโลกน<sup>๑</sup> วิโลเกตวา มหามายา- ทรงยังโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ขามพน, แม่  
เทเวีย กุกฺกิสฺมี ปฏิสนธิ คณฺหนโตปิ เสด็จเคลื่อนจากพระชาติเป็นพระเวสสันดร  
ทสมาเส กพฺกวาส วสนโตปิ ตารยติ ทรงถือปฏิสนธิในดุสิตบุรี ทรงดำรงอยู่ใน  
นาม, เอกุนตีส วสฺสานิ อคารมชฺเฒ ดุสิตบุรีนั้นตลอด ๕๗ โกฎีกับ ๖ ล้านปี ก็ชื่อว่า  
ติฏฺจนโตปิ ตารยติ นาม. ราหุลภทฺทสฺส จะทรงยังโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ขามพน,  
ชาติทิวเส ฉนฺนสหาโย กณฺจก<sup>๒</sup> อารุห แม่เมื่อเทวตาทั้งหลายทูลอาราธนาแล้ว

<sup>๑</sup> ฉ. มหาวิโลกิต.

<sup>๒</sup> ส. กนฺถก, ฉ. กณฺทก.

นิกขมนุโตปิ ติณิ รชชานิ อติกกมิตวา เมื่อพระองค์ทรงตรวจดูมหาวิโลกนะ ๕ อย่าง  
 อโนมาย นาม นทียา ติเร ปพพชนุโตปิ แล้วทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนาง  
 คารยติ นาม, ฉพพสุสานิ ปธานัน มหามายาเทวี ประทับอยู่ในพระครรภ์ถวน  
 กโรนุโตปิ วิสาขปุณณมัย<sup>๑</sup> มหาโพธิมณฑล ทศมาส ก็ชื่อว่า จะทรงยังโลกพร้อมทั้ง  
 อารุยห มารพล วิธมิตวา ปจมยาเม เทวโลกให้ขามพน, แมเมื่อทรงดำรงอยู่ใน  
 ปุพเพนิवासัน อนุสสุริตวา มชฺฉิมยาเม ทามกลางพระราชมณเฑียรตลอด ๒๘ พรรษา  
 ทิพพจกฺขุ วิโสเธตวา ปจฺฉิมยาเม ก็ชื่อว่า จะทรงยังโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้  
 ทฺวาทสงฺกมฺ ปฏิจฺจสมุปฺปาตํ อนุโลมปฏิ- ขามพน, แมในวันที่พระราหุลผู้เจริญประสูติ  
 โลมโต สมนฺนสิตวา โสตาปตฺติมคฺคํ เมื่อพระองค์ ทรงมีนายฉันทะเป็นพระสหาย  
 ปฏิวิชฺฌนุโตปิ คารยติ นาม, โสตาปตฺติ- เสด็จขึ้นสู่มรกตทกะ เสด็จออกหลวงเลยราช  
 ผลกฺขณฺเณปิ, สกทาคามิมคฺคกฺขณฺเณปิ, อาณาจักรทั้งสาม ทรงผนวชที่ริมฝั่งแม่น้ำ  
 สกทาคามิผลกฺขณฺเณปิ, อนาคามิมคฺคกฺ- อโนมา ก็ชื่อว่า จะทรงยังโลกพร้อมทั้ง  
 ขณฺเณปิ, อนาคามิผลกฺขณฺเณปิ, อรหตฺต- เทวโลกให้ขามพน, แมเมื่อพระองค์ทรงทำ  
 มคฺคกฺขณฺเณปิ, อรหตฺตผลกฺขณฺเณปิ คารยติ ความเพียรอยู่ถึง ๖ พรรษาในวันเพ็ญเดือน ๖  
 นาม, ยทา อฏฺฐารสเทวตาโกฏฺฐิ- เสด็จขึ้นสู่คางแหงตนมหาโพธิ์ ทรงกำจัด  
 สหสฺเสหิ ปญฺจวคฺคิยานัน อมตปานัน มารและพลแห่งมารได้แล้ว ในปฐมยามทรง  
 อทาสิ, ตโต ปฏฺฐาย คารยิ นามาติ ระลึกชาติหนหลังได้ ในมัชฌิมยามทรงชำระ  
 วุจฺจติ. เตน วุตฺตํ : ทิพยจักขุหมดจดได้ ในปัจฉิมยามทรงพิจารณา

<sup>๑</sup> ฉ. วิสาขปุณณมัย.



ปฏิบัติสมุปบาท ซึ่งมีองค์ ๑๒ โดยอนุโลมและ  
 ปฏิโลม แม้กำลังทรงแทงตลอด พระโสคา-  
 ปัตติมรรคอยู่ ก็ชื่อว่า จะทรงยังโลกพร้อม  
 ทั้งเทวโลกไหขามพน, แม้ในขณะแห่งพระ-  
 โสคาปัตติผล, แม้ในขณะแห่งพระสกทาคามี  
 มรรค, แม้ในขณะแห่งพระสกทาคามีผล,  
 แม้ในขณะแห่งพระอนาคามีมรรค, แม้ใน  
 ขณะแห่งพระอนาคามีผล, แม้ในขณะแห่ง  
 พระอรหัตมรรค, แม้ในขณะแห่งพระ-  
 อรหัตผลก็ชื่อว่า จะทรงยังโลกพร้อมทั้ง  
 เทวโลกไหขามพน, เมื่อใดพระองค์ทรง  
 ประทานน้ำดื่ม คือ อมตธรรมแก่พระเบญจ-  
 วัคคีย์ พร้อมทั้งเทวดาหมื่นแปดพันโกฏิ,  
 จำเดิมแต่กาลนั้นมา พระผู้มีพระภาคเจ้า  
 พระองค์นั้น ท่านจึงกล่าวว่ ชื่อว่า ไตทรง  
 ยังโลกพร้อมทั้งเทวโลก ไหขามพนแล้ว.  
 เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นพระคาถา  
 (ประพันธ์)ว่า :

คุณลิต เกரியงไกรลิต

สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

"สเทวกั ทารยุนโต  
 พุชฌสสุ อมตํ ปทนฺ"ติ.

"ขอพระองค์จงตรัสรู้ทางอมตะ ทรง  
 ยั่งโลกพร้อมทั้งเทวโลก ให้ขามพน  
 เถิด."

อถ มหาสตุโต เทวตาหิ ครังนั้น พระมหาสัตว์ แม่เมื่อเทวตา  
 ยาจิยมาโนปี เทวตานํ ปฏิณฺณํ อทฺตวาว ทั้งหลายทูลอาราธนา ก็ยังมีได้ประทาน  
 กาลทีปเทศกุลชเนตฺติอายุปริจฺเจทวเสน ปฏิณฺญาแกเทวตาทั้งหลาย ทรงตรวจดู  
 ปญฺจวิธํ มหาวิโลกนํ นาม วิโลเกสิ. มหาวิโลกนะ ๕ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งการ  
 ตตฺถ "กาโล นุ โข, น กาโล"ติ กำหนด กาล ทวีป ประเทศ สกุล และ  
 ปจฺมํ กาลํ วิโลเกสิ. ตตฺถ พระชนนีรวมทั้งพระชนมายุ(ของพระชนนี).  
 วสฺสสตสฺสโต อุทฺธํ อายุกาโล ในบรรดามหาวิโลกนะ ๕ อย่างนั้น พระ-  
 กาโล นาม น โหติ. มหาสัตว์ ทรงตรวจดูกาลเป็นอันดับแรกว่า  
 "กาลอันสมควรหรือหนอ, กาลอันไม่สมควร  
 หรือหนอ." บรรดากาลทั้งสองนั้น กาลแห่ง  
 อายุที่เลยจากแสนปี ไม่ชื่อว่ากาลอันควร.

กสฺมา ? ชาติชรามรณาทีนํ อปากกุตฺตา, เพราะเหตุไร ? เพราะสภาวะธรรม มีชาติ  
 พุทฺธานญฺจ ธมฺมเทศนา นาม ติลกฺขณ- ชรา มรณะ เป็นต้น ยังไม่ปรากฏ, อนึ่ง  
 มุตฺตา นาม นตฺถิ, เตสํ อนิจฺจํ ธรรมคาวา พระธรรมเทศนาของพระพุทธ-  
 ทุกฺขมนตฺตาติ กถณฺตานํ "กีนฺนาเมเต เจา จะชื่อว่า พนจากพระไตรลักษณ์ ย่อม

คุณลิข เกரியงไกรลิข  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

กเถนตี"ติ น สทฺทหนฺติ, ตโต ไม่มี, เมื่อพระพุทธเจ้าเหล่านั้นตรัสอยู่ว่า  
 อภิสมโย น โหติ, ตสฺมี อสฺติ อนิยุยานิกํ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน ชนทั้งหลาย  
 สาสันํ โหติ. ตสฺมา โส อกาโล. ก็จะพากันคิดว่า "พระพุทธเจ้าทั้งหลาย  
 เหล่านี้ตรัสคำเป็นโงน" ก็จะไม่เชื่อ, การ  
 ตรัสรู้จากการแสดงธรรมนั้นก็ไม่มี, เมื่อ  
 การตรัสรู้นั้นไม่มี พระศาสนา ก็จะเป็นคำสอน  
 นำสัตว์ออกจากทุกข์ไม่ได้. เพราะฉะนั้น  
 กาลนั้นจึงเป็นกาลอันไม่สมควร.

วสุสฺสตโต อุโน อายุกาโลปิ กาโล น แมกาลแห่งอายุต่ำกว่า ๑๐๐ ปี ก็หาเป็นกาล  
 โหติ. กสฺมา ? ตทา สตฺตา อสุสฺนุ- อันสมควรไม่. เพราะเหตุไร ? เพราะวา  
 กิเลสา โหนฺติ, อสุสฺนุกิเลสานญจ ในกาลนั้นสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้มีกิเลสหนา,  
 ทินโน โอวาโท โอวาทญฺจาเน น และพระโอวาทที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรง-  
 ติญฺจติ, ตสฺมา โสปี อกาโล. ประทานแก่เหล่าชนผู้มีกิเลสหนา ก็จะไม่ตั้ง  
 อยู่ในฐานะเป็นโอวาท, เพราะฉะนั้นแม  
 กาลนั้นก็เป็นกาลอันไม่สมควร.

วสุสฺสตสฺสทฺสโต ปญฺจาย เหมจฺจา กาลแห่งอายุตั้งแต่แสนปีลงมา ตั้งแต่ ๑๐๐ ปี  
 วสุสฺสตโต ปญฺจาย อุตฺถํ อายุกาโล ขึ้นไป ชื่อว่า เป็นกาลอันสมควร. บัดนี้  
กาโล นาม. อิทานิ วสุสฺสตา युกา มนุสฺยทั้งหลายมีอายุ ๑๐๐ ปี ครั้นนั้นพระ-

มธุรัตถวิลาสินี บ. - พ. ๑ - ๑๘

คุณลิขิ เกரியงไกรลิขิ  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

มนุสฺสาติ อถ โภชิสฺสคโต "นิพฺพตฺติตฺตพพ-  
กาโล"ติ อททส.

คโต ทีป โอลิเกนฺโต  
"ชมฺพฺทีเปเยว พุทฺธา นิพฺพตฺตนฺตี"ติ ทีป  
ปสฺสี.

คโต "ชมฺพฺทีโป นาม มหา ทสโยชน-  
สทสฺสปริมาโณ, กตรสฺมี นุ โข ปเทเส  
พุทฺธา นิพฺพตฺตนฺตี"ติ เทสํ วิโลเกนฺโต  
มชฺฉิมเทสํ ปสฺสี.

คโต กุลฺ วิโลเกนฺโต "พุทฺธา นาม  
โลกสมฺมเต กุเล นิพฺพตฺตนฺตี, อิทานิ  
ชตฺตียกุลฺ โลกสมฺมตฺ, ตตฺถ  
นิพฺพตฺติสฺสามิ, สุทฺโธทโน นาม เม  
ราชา ปิตา ภวิสฺสตี"ติ กุลฺ อททส.

บรมโภชิสฺสคโตตรงเห็นแล้วว่า "เป็นกาลที่  
เราควรจะเกิด" ด้วยประการฉะนี้.

ต่อจากนั้น พระองค์ทรงตรวจดูทวิป  
ทรงเห็นทวิปว่า "พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรง  
บังเกิดในชมพูทวีปเท่านั้น."

ต่อจากนั้นทรงตรวจดูประเทศว่า "ชื่อว่า  
ชมพูทวีปเป็นทวีปใหญ่ มีเนื้อที่กำหนดได้หมื่น  
โยชน์, พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงบังเกิดใน  
ประเทศไทรินทอแล" ทรงเห็นแล้วซึ่งมีชื่อ  
ประเทศ.

ต่อจากนั้นทรงตรวจดูตระกูล ได้ทรงเห็น  
ตระกูลว่า "ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย  
ทรงบังเกิดในตระกูลที่โลกสมมติ (คือยก  
ย่องบูชา), บัดนี้ ชตฺตียตระกูลเป็นตระกูล  
ที่โลกสมมติ, เราจักบังเกิดในชตฺตียตระกูล  
นั้น, พระราชาทรงพระนามว่า พระเจ้า  
สุทฺโธทนะ จักเป็นพระบิดาของเรา."

คุณบุญปรุง พิริยะแพทย์สม

สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

ตโต มาตร วิโลเกนุโต "พุทธมาตา" ต่อจากนั้น ทรงดูพระมารดา ทรงรำพึงว่า  
 นาม โลลา สุราธตุตา น โหติ, "ธรรมคาวาพระพุทธานุมาตาเป็นผู้ไม่เหลาะ-  
 อชณฺทปญฺจสีลาติ อยญฺจ มหามายา นาม แหละ ไม่เป็นนักเลงสุรา, เป็นผู้มีศีล ๕  
 เทวี เอทิสำ, อัย เม มาตา ภวิสฺสตีติ ไม่ขาด, ก็พระเทวีพระนามว่า มหามายา  
 กิตฺตํ อสฺสำ อายุ"ติ อวชฺเชนุโต เป็นผู้เช่นนี้, พระเทวีนี้ จักเป็นพระมารดา  
 ทสนฺนํ มาส่านํ อุปริ สตฺตทิวสานิ ปสฺสิ. ของเรา ทรงรำพึงต่อไปว่า พระเทวีนั้น  
จะมีพระชนมายุเท่าไร" ทรงเห็นว่า จักมี  
 พระชนมายุ ๑๐ เดือนกับ ๑ วัน.

อิติ อิมํ ปญฺจวิธวิโลกนํ วิโลเกตฺวา พระมหาสัตว์ ครั้นทรงตรวจดูมหาวิโลกนะ  
 "กาโล เม มาริส พุทฺธภาวายา"ติ ๕ อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ แล้วตรัสว่า  
 เทวตานํ ปญฺญณํ ทตฺวา ตตฺถ "ดูกรท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลายกาลนี้เป็นกาลอัน  
 ยาวตายุกํ จตฺวา ตโต จวิตฺวา ควรเพื่อความเป็นพระพุทธานุมาตาของข้าพเจ้า"  
 สกฺยราชากุเล มายาเทเวีย กุจฺฉิยํ แล้วทรงประทานปญฺญาแกเหล่าเทวดา ทรง  
 ปฐิสฺนธิ อคฺคเหสิ? เตน วุตฺตํ : คำรงอยู่ในภพชั้นดุสิตนั้น ตราบเท่าพระ-  
 ชนมายุ เสด็จเคลื่อนจากนั้นแล้ว ไต่ทรงถือ  
 ปฐิสฺนธิ ในพระครรภ์ของพระนางมายาเทวี  
 ในตระกูลศากยราช. เหตุนั้น ท่านจึงกล่าว  
 คำเป็นพระคาถาประพันธ์เป็นต้นว่า :

๑ ขาดกฏกถา. ๑/๗๔,  
 ฉ. อปทาน-ฎ. ๑/๕๔-๖๑.

คุณบุญปรุง พิริยะแพทยสย  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

๖๘. "ตุลิตา กายา จวิตวาน  
 ยทา โอกกมิ กุจฉิย<sup>๑</sup>  
 ทสสหัสสี่โลกธาตุ  
 กมปิถ<sup>๒</sup> ธรณี ตทา"ติ

อาที.

ตตถ โอกกมีติ โอกกมิ ปาวีสี.  
กุจฉิยนติ มาตุกุจฉิมहि. ทสสหัสสี่โลก-  
ธาตุ กมปิถธาติ สโต สมุขาน  
 ปน โพิธิตโต มาตุกุจฉิ โอกกมนโต  
 เอกุณวีสตียา ปฏิสนธิจิตเตสุ เมตฺตา-  
 ปุพฺพภาคสฺส โสมนสฺสสทคตฺตวณ-  
 สมฺปยุตฺตอสงฺขาริกกุสลจิตฺตสฺส สทิสมาหา-  
 วิปากจิตฺเตน อาสาพหิปญฺณมาย<sup>๒</sup> อุตฺตรา-  
 สาพหนกฺขตฺเตนว ปฏิสนธิ อคฺคเหสี.  
 ตทา ทสสหัสสี่โลกธาตุ สกลาปี กมปิ  
 สงกมปิ สมฺปกมปีติ อตฺโต. ธรณีติ

๖๘. "เมื่อครั้งเราตกตจฺติจากหมูเทวดา  
 ชั้นดุสิต ก้าวลงแล้วในพระกรรมนั้น  
 แผ่นดินทั้งหมื่นโลกธาตุไหวแล้ว."

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอกกมิ  
 แปลว่า ก้าวลงแล้วคือเข้าไปแล้ว. บทว่า  
กุจฉิย แปลว่า ในพระกรรมพระมารดา.  
 สองบทว่า หมื่นโลกธาตุไหวแล้ว มีความว่า  
 ก็ พระบรมโพธิสัตว์ ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ  
 ก้าวลงสู่พระกรรมพระมารดา ในบรรดา  
 ปฏิสนธิจิต ๑๘ ดวง<sup>๑</sup> ไต่ทรงถือปฏิสนธิด้วย  
 พระมหาวิปากจิต เช่นกับกุสลจิตที่เป็นอสัง-  
 ขาริกอันสัมปยุตด้วยญาณอันสทคตด้วยโสมนัส  
 อันมีเมตตาเป็นบุพภาค ณ วันนักษัตรเดือน  
 อุตตราษาฏ (คือเดือน ๘ หลัง) ในวันเพ็ญ

<sup>๑</sup> ก. กมฺปติ.

<sup>๒</sup> โป. อาสาพหิปญฺณมาย<sup>๒</sup>.

<sup>๑</sup> ปฏิสนธิจิต ๑๘ ดวง คือ อุเบกขา-  
 สันตีรณจิต ๒ ดวง มหาวิปากจิต ๘  
 มหัคคตวิปากจิต ๘.

ธาเรตี สัพเพ ถาวรชงฺกเมตี ธรณี, เคื่อนอาสาพะหะ. ครั่งนั้นหมื่นโลกธาตุแม่  
ปจวี.

บพว่า ธรณี มีอรรถวิเคราะห์ว่า ธรรม-  
ชาติใด ทรงไว้ซึ่งสิ่งที่เคลื่อนที่ไม่ได้ และสิ่ง  
ที่เคลื่อนที่ได้ทั้งปวง เหตุนี้ธรรมชาตินั้น  
ชื่อว่า ธรณี, คือแผ่นดิน.

๖๔. สัมปชาโนว นิกขมินติ

เอตฺถ ยทา ปนาหิ สโต สัมปชาโนว  
มาตุกฺขจฺฉิตโต ฐมฺมาสนโต โอตฺรนฺโต  
ฐมฺมกถิโก วย นิสฺเสถิตโต โอตฺรนฺโต  
ปุริโส วย จ เทว หตฺถเ จ ปาเท  
จ ปสาเรตฺวา สิตโกว มาตุกฺขจฺฉิ-  
สมฺภเวณ เณจ อสุจนา อมฺกขิโตว  
นิกฺขมฺหิ. สาธฺกาโร ปวตฺเตนตีติ สาธฺกาโร  
ปวตฺตยนฺติ, สาธฺกาโร เทนตีติ อตฺโถ.  
ปกมฺปิตฺถาติ กมฺปิตฺถ, โอกฺกมฺเนปิ  
มาตุกฺขจฺฉิตโต นิกฺขมฺเนปิ ทสฺสทฺสฺสี  
ปกมฺปิตฺถาติ อตฺโถ.

๖๕. ในบาทพระคาถานี้ว่า ทรงมี

สัมปชัญญะประสูติแล้ว เมื่อธบายว่า ก็เมื่อ  
ครั้งเราตถาคต ซึ่งมีสติสัมปชัญญะอยู่นั้นแล  
ได้เหยียดพระหัตถ์และพระบาททั้งสองลงมา  
จากพระกรรมภพระมารดา ยืนอยู่ ประสูติแล้ว  
เหมือนพระธรรมกถิกกลงจากธรรมาสน์ และ  
เหมือนบุรุษลงจากบันไดฉะนั้น ไม่แปดเปื้อน  
ด้วยสิ่งไม่สะอาดไร ๆ อันเกิดในพระกรรม  
พระมารดาเลย. บาทพระคาถาว่า สาธฺกาโร  
ปวตฺเตนตี แปลว่า ยังสาธฺกาโรให้เป็นไป,  
ธบายว่า เทวาททั้งหลายให้สาธฺกาโรอยู่.  
บพว่า ปกมฺปิตฺถ แปลว่าไหวแล้ว, ธบายว่า  
ทั้งในขณะกาวลงทั้งในขณะประสูติจากพระ-  
กรรมภพระมารดา หมื่นโลกธาตุไหวแล้ว.

คุณบุญปรุง พิริยะแพทย์สม

สร้างค้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

๑๐. อถ ภควา คพฺโปกฺกนฺตฺติอาทิสฺสุ  
 อตฺตนา สมนฺสมํ อทิสฺสุวา คพฺโปกฺกนฺตฺติอาทิสฺสุ  
 อตฺตโน อจฺจริยทสฺสสตฺถํ "โอกฺกนฺตฺติ เม  
สโม นตฺถิ"ติ อิมํ คาถมาห.

ตตฺถ โอกฺกนฺตฺติติ คพฺโปกฺกนฺตฺติยํ, ภูมฺมตฺเต  
 ปจฺจตฺตวณฺณํ, ปฏฺฐิสฺสนธิคฺคหณฺเณติ อตฺตโถ.  
เมติ มยา. สโมติ สทิสฺโส นตฺถิ.

ชาติโตติ เอตฺถ ชายติ เอตาย  
 มาตุยาติ มาตา "ชาติ"ติ วุจฺจติ, ตโต  
 ชาติโต มาตุยาติ อตฺตโถ. อภินิกฺขเมติ  
 มาตุกฺกุจฺฉิโต อภินิกฺขมเน ปสฺเว สตีติ  
 อตฺตโถ.

๑๐. ลำคั้บนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า  
 ไม่ทรงเห็นบุคคล ผู้เสมอเหมือนกับพระองค์  
 ในการก้าวลงสู่พระกรรมเป็นต้น จึงตรัส  
 พระคาถานี้ว่า "ในการก้าวลงสู่พระกรรม  
บุคคลผู้จะเสมอเหมือนเราตถาคตหาไม่มี"  
 เป็นต้น ก็เพื่อจะแสดงความอัศจรรย์ของ  
 พระองค์ในการก้าวลงสู่พระกรรม เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอกฺกนฺตฺติ แปลว่า  
 ในการก้าวลงสู่พระกรรม, บทนี้เป็นปฐมมา-  
 วิภคฺติลงในอรรถแห่งสํตมํวิภคฺติ, อธิบายว่า  
 ในการทรงถือปฏิสนธิ. บทว่า เม แปลว่า  
 กับเราตถาคต. บทว่า บุคคลผู้เสมอเหมือน  
 ความว่า บุคคลผู้คล้ายคลึงหาไม่มี.

ในบทว่า ชาติโต นี้ มีอรรถวิเคราะห์ว่า  
 บุตรเกิดจากมารดานี้ เหตุนี้มารดานั้นท่าน  
 เรียกว่า "ชาติ" (ผู้เป็นแดนเกิดบุตร)",  
 จากผู้ให้กำเนิดคือพระมารดานั้น. บทว่า  
อภินิกฺขเม แปลว่า ในคราวประสูติคือใน  
 คราวทรงคลอดจากพระกรรมพระมารดา.



สมโพธิยนต์ิ เอตถ ปสตุถา สุนฺทรา ในบทว่า สมโพธิย นี้มีวินิจฉัยดังนี้ พระโพธิ-  
โพธิ สมโพธิ. อัย ปน โพธิ-สทโท ญาณอันถึงงาม ซึ่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย  
รูกุขมกคณิพพานสัพพัญญุตญาณาที่สุ ทิสฺสตี. สรรเสริญแล้ว ชื่อว่า สมโพธิ. ก็ศัพท์ว่า  
โพธิ นี้ ปรากฏความหมายถึง ต้นไม้ มรรค  
พระนิพพาน และพระสัพพัญญุตญาณ เป็นต้น.

"โพธิรูกุขมุเล ปจมาภิสสมพุทฺโธ"ติ<sup>๑</sup> จ จริงอยู่ ต้นไม้ท่านก็เรียกว่า โพธิ ในอากาศ-  
"อนฺตรา จ คยํ อนฺตรา จ โพธิณฺ"ติ<sup>๒</sup> สถานว่า "พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า แรกตรัสรู้  
จ อากตฺถจาเน หิ รูกุโข โพธิตี วุจฺจตี. ที่ดวงแห่งตนโพธิ" และว่า "ระหว่างแม่น้ำ  
คยา และระหว่างตน(มหา)โพธิ."

"โพธิ วุจฺจตี จตุสฺ มกฺเคสฺ ญาณนฺ"ติ<sup>๓</sup> เรียกว่ามรรค ในอากาศสถานว่า "ญาณ ใน  
อากตฺถจาเน มคฺโค. มรรค ๔ ท่านเรียกว่า มรรคญาณ."

"ปตฺวาน โพธิ อมตํ อสงฺขตนฺ"ติ<sup>๔</sup> เรียกว่าพระนิพพาน ในอากาศสถานว่า  
อากตฺถจาเน นิพพานํ. "ทรงบรรลุพระนิพพานอันเป็นอมตะ เป็น  
อสังขตะ (คือไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง)."

<sup>๑</sup> วิ. มหา. ๔/๑, ขุ. อุ. ๒๔/๗๓.

<sup>๒</sup> ม. มุ. ๑๒/๓๒๘, ม. ม. ๑๓/๔๖๖,

วิ. มหา. ๔/๑๔.

<sup>๓</sup> ขุ. จุฬ. ๓๐/๓๒๑. <sup>๔</sup> คเวสิตพฺโพ.

"ปโปติ โปธิ วรฎริเมธโส"<sup>๑</sup> อากตฏจาเน สัพพญตญญาณิ. อิต ปน ภควโต อรหตฺตมคฺคญาณิ อธิปเปตฺ<sup>๒</sup> อปเร "สัพพญตญญาณนุ"<sup>๓</sup>ติปิ วทนฺติ, ตสฺส สมนุโพธิยฺ<sup>๓</sup> อหิ เสฏฺโฐจติ อตฺโต.

เรียกว่าพระสัพพัญญุตญาณ ในอากตสถานว่า "พระมหาบุรุษทรงมีพระปรีชาอันประเสริฐ คุจแผ่นดิน ทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ." แต่ในที่นี้ ท่านหมายถึง พระอรหัตมรรคญาณ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า "(หมายถึง)พระสัพพัญญุตญาณ" ก็มี. อธิบายว่า เรา (ตถาคต) เป็นผู้ประเสริฐสุดในพระสัมโพธิญาณนั้น.

กสฺมา ปน ภควา สมนุโพธิ ปฏิจฺจ อตฺตานํ ปสฺสตีติ ? สัพพคฺคทายกตฺตา. ภควโต हि สมนุโพธิ สัพพคฺคทายิกา สพฺเพปิ นีรวเสเส พุทฺธคฺคณเ ททาติ, น ปน อญฺเณสฺ. อญฺเณสฺ ปน กสฺสจि อรหตฺตมคฺโค อรหตฺตผลเมว เทติ,

ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยพระสัมโพธิญาณสรรเสริญพระองค์ เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะพระสัมโพธิญาณมอบคุณทุกอย่างให้. แท้จริงพระสัมโพธิญาณ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ ซึ่งคุณทั้งมวล ย่อมให้ซึ่งพระพุทฺธคุณแม้ทั้งหมด

<sup>๑</sup> ที. ปา. ๑๑/๑๗๓.  
<sup>๒</sup> ปปญฺจสุทฺธิ. ๑/๗๕, สมฺนตปาสาทิกา. ๑/๑๕๑, ปรมตฺถทีปนี จ. ๑๗๕,  
 ฉ. ปรมตฺถทีปนี จริยา. ๑๘.  
<sup>๓</sup> ส. สมฺมาสมฺโพธิยฺ.

คุณบุญปรุง พิริยะแพทย์สม  
 สร้างคัมภีร์ถวาย เป็นพุทธบูชา

กสฺสจฺจึ ทิสฺโส วิชฺชา, กสฺสจฺจึ ฉ ไม่มีส่วนเหลือ, ส่วนการตรัสรู้ของพระอริย-  
 อภิญญา, กสฺสจฺจึ จตฺสฺโส ปฏิสฺมฺภิทา, บุคคลเหล่าอื่นหา(เป็นตังนั้น)ไม่. ก็พระ-  
 กสฺสจฺจึ สาวกปารมีญาณ, ปจฺเจกพุทฺธานํ อรหัตมรรคของพระอริยบุคคลเหล่าอื่น  
 ปจฺเจกโพธิญาณเมว เทติ. (เช่น)ของพระอริยบุคคลบางองค์ ย่อมให้  
 พระอรหัตผลแต่อย่างเดียว, บางองค์ให้  
 วิชชา ๓, บางองค์ให้อภิญญา ๖, บางองค์  
 ให้ปฏิสัมภิตา ๔, บางองค์ให้สาวกปารมีญาณ  
 (ส่วนพระอรหัตมรรค)ของพระปัจเจกพุทธ-  
 เจ้า ให้เฉพาะพระปัจเจกโพธิญาณเท่านั้น.

พุทฺธานํ ปน สัพพคุณสมฺปตฺตี เทติ. แต่พระสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย  
 ตสฺมา ภควา สัพพคุณทายกตฺตา ย่อมให้ซึ่งคุณสมบัติทั้งมวล. เหตุนั้น พระ-  
 "สมฺโพธิยํ อหํ เสฏฺโฐ"ติ อตฺตํ ปสฺสตี. ผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสรรเสริญพระองค์ว่า  
 อปิ จ ภูมึ จาเลตฺวา สมฺโพธิ ปาปฺณิ, "เราเป็นผู้ประเสริฐสุดในพระสัมโพธิญาณ"  
 ตสฺมา "สมฺโพธิยํ อหํ เสฏฺโฐ"ติ วทตี. เพราะพระสัมโพธิญาณมอบคุณทุกอย่างให้.  
 อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลु  
 พระสัมโพธิญาณ ทำให้แผ่นดินไหวแล้ว,  
 เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า "เรา  
 เป็นผู้ประเสริฐสุดในพระสัมโพธิญาณ."

คุณบุญปรุง พิริยะแพทยสมบัติ  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเนติ เอตฺถ ธมฺมจกฺกํ ปน ทูวิธํ โหติ ปฏฺิเวธณฺณญจ เทสนา-  
 ฌาณญจาติ. ตตฺถ ปณฺญาปภาวิทํ อตฺตโน  
 อริยผลาวหํ ปฏฺิเวธณฺณํ, กรุณาปภาวิทํ  
 สาวกานํ อริยผลาวหํ เทสนาณฺณํ.  
 ปฏฺิเวธณฺณํ โลกุตฺตรํ กุสลํ อุกฺเขชา-  
 สหคตํ อวิตกฺกอวิจาร์, เทสนาณฺณํ  
 โลกียํ อพฺยาगतํ, อุกฺขมฺปิ ปเนตํ  
 อญฺเณี อสาธารณํ. อิท ปน  
 เทสนาณฺณํ อธิปฺเปตํ?

ก็พระธรรมจักรในบทว่า ในการประกาศ  
พระธรรมจักรนี้มี ๒ อย่าง คือ พระปฏิเวธ  
 ญาณ ๑ พระเทศนาญาณ ๑. ในบรรดาพระ-  
 ญาณทั้ง ๒ นั้น พระปฏิเวธญาณอันพระปัญญา  
 ให้เกิดก่อนนำมาซึ่งพระอริยผลแก่พระองค์,  
 พระเทศนาญาณ อันพระกรุณาให้เกิดก่อน  
 นำมาซึ่งพระอริยผลแก่พระสาวกทั้งหลาย.  
 พระปฏิเวธญาณเป็นโลกุตตรธรรม เป็นกุศล-  
 ธรรม เป็นอุเบกขาสหคตธรรม เป็นอวิตกก-  
 อวิจารณ์ธรรม, พระเทศนาญาณเป็นโลกีย-  
 ธรรม เป็นอพยากตธรรม, แม้พระญาณ  
 ทั้ง ๒ นี้ ก็ไม่ทั่วไปกับพระสาวกเหล่าอื่น.  
 แต่ในที่นี้ท่านประสงค์เอาพระเทศนาญาณ.

๗๖. อิทานิ ภควโต กพฺโปกฺกมเนว  
 ปจฺวิกรมฺปนาทิกํ ปวตฺติ สุตฺวา "อโห  
อจฺฉริยํ โลเก"ติ เทวตาหิ อัย  
 คาถา วุตฺตา.

๗๖. บัดนี้ เทวตาทั้งหลายเมื่อได้สดับ  
 เรื่องราวมีแผ่นดินไหวเป็นต้น เพราะการ  
 เสด็จลงสู่พระกรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า  
 ไต่กล่าวคาถานี้ว่า "โอ ความอัศจรรย์  
มีขึ้นแล้วในโลก" เป็นอาทิ.

๑ สหุทธมมบุปกาสิณี. ภูมิพโลภิกขุ. ๔/๑๔๗.

ตฤถ พุทธาณั คุณมหนตตาทิ อโห บรรดาบทเหล่านี้ บาทพระคาถาว่า พระ-  
พุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงมีพระคุณยิ่งใหญ่  
 มหานุภาโวติ อตุโธ. ทสสหัสสี่โลกธาตุ ความว่า โอ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงมี  
ฉปฺปการั ปคมฺปถาทิ ทสสุ จกฺกวาพ- พระคุณอันยิ่งใหญ่, โอ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย  
 สหสฺเสสฺสุ มหาปจวี ฉปฺปการั ปคมฺปิตุถ ทรงมีพระอนุภาพมาก. สองบาทพระคาถา  
 จลิตฺถ. กถั ? ปุรตฺถิมโต อุนฺนมติ ว่า หมื่นโลกธาตุ ใดไหวหวั่นถึง ๖ ประการ  
 ปจฺฉิมโต โอนมติ, ปจฺฉิมโต อุนฺนมติ อธิบายว่า แผ่นดินใหญ่ในหมื่นจักรวาลไหว-  
 ปุรตฺถิมโต โอนมติ, อุตฺตรโต อุนฺนมติ หวั่นสั่นสะเทือนถึง ๖ ประการ. ชื่อนั้น  
 ทกฺขิมโต โอนมติ, ทกฺขิมโต อุนฺนมติ อย่างไร ? คือมหาปฐพีนี้อันหนาสองแสน  
 อุตฺตรโต โอนมติ, มชฺฉิมโต อุนฺนมติ สี่หมื่นโยชน์ จรดน้ำรองรับแผ่นดินเป็นที่สุด  
 ปริยนฺตโต โอนมติ, ปริยนฺตโต อุนฺนมติ ไหวแล้ว ๖ ประการ อย่างนี้คือ แผ่นดินใหญ่  
 มชฺฉิมโต โอนมตีสติ เอว ฉปฺปการั คำนทีศตะวันออกสูงชัน คำนทีศตะวันตกยุบลง,  
 อนิลพลจลิตชลตรจฺกภจฺกสงฺฆฏฐิตา วย คำนทีศตะวันตกสูงชัน คำนทีศตะวันออกยุบ  
 นาวา จตฺนหุตาธิกทวิโยชนสทสสพฺพลา ลง, คำนทีศเหนือสูงชัน คำนทีศใต้ยุบลง,  
 ปจวีสนฺธารกชลปริยนฺตา อเจตนาปิ คำนทีศใต้สูงชัน คำนทีศเหนือยุบลง, ส่วน  
 สมานา สเจตนา วย อัย มหาปจวี กลางสูงชัน ส่วนสุดรอบ ๆ ยุบลง, ส่วนสุด  
 ปิตฺติยา นจฺจนฺตี วย อกมฺปิตุถาทิ อตุโธ. รอบ ๆ สูงชัน ส่วนกลางยุบลง เหมือนกับ  
 เรือสำเภาที่ถูกชกด้วยระลอกคลื่นในทะเล  
 ชิงปั่นป่วนด้วยกำลังลมฉะนั้น (มหาปฐพี) แม  
 ไม่มีจิตใจ แต่เหมือนมีจิตใจ เป็นเหมือน  
 ฟอนอยู่ถวายปิตี.

คุณประเสริฐสม - คุณสมจิตต์ สิทธิไชย

สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

โสภาโส จ มหา อาสีติ อติกมุเมว บาทพระคาถาว่า แสงสว่างจกั้ไคมีแล้ว  
 เทวานั เทวานุภาวึ อูฟาโร โสภาโส ความว่าแสงสว่างอันโอฟารลงเทวานุภาพ  
 อโหสีติ อตุโถ. อจฺเจรึ โลมหัสันนติ ของเหล่าเทวดาก็ไคมีแล้ว. บาทพระคาถา  
 อจฺเจरणฺจ โลมหัสันนฺจ อโหสีติ อตุโถ. ว่า ความอัครัย ความชนพองสยองเกล้า  
 ความว่า ความอัครัย และความชนพอง  
 สยองเกล้าก็ไคมีแล้ว.

๗๑. อิทานิ ปจฺวิกมฺปนาโลก-  
 ปาตุภาวาทีสุ อจฺฉริเยสุ วตฺตมาเนสุ  
 ภควโต ปวตฺตติทสฺสนต์ถึ "ภควา ตมฺหิ  
สมเย" ตีอาทิกาถาโย วุตฺตา.

ตตฺถ โลกเชฏฺโฐติ โลกเสฏฺโฐ. สรตบทเหล่านั้น บทว่า ทรงเป็นพระโลก  
สเทวกนฺติ สเทวกสฺส โลกสฺส, เชฏฺฐะ ก็เป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก.  
 สามีอตุเถ อูปโยควจันนี ทฏฺฐพฺพ. บทว่า สเทวกั แปลว่า แห่งโลกพร้อมทั้ง  
ทสฺสยฺนโตติ ปาฏิหาริยึ ทสฺสเสนฺโต. เทวโลก. บัณฑิตพึงเห็นว่า ทุดิยาวิกตติลง  
ในอรรถแห่งฉฐวิกตติ. บทว่า ทสฺสยฺนโต  
 แปลว่า ทรงเสด็จพระปาฏิหาริยั.

๗๒. ในเมื่อความนำอัครัยมีแผ่นดิน  
 ไหว และความปรากฏแห่งแสงสว่างเป็นต้น  
 เป็นไปอยู่ เพื่อจะแสดงความเป็นไปแห่ง  
 พระผู้มีพระภาคเจ้า ในบัดนี้ ท่านจึงกล่าว  
 พระคาถาว่า "สมัยฺนํพระผู้มีพระภาคเจ้า"  
 ดังนี้เป็นอาทิ.

๗๓. บัณฑิตพึงเห็นว่า ทุดิยาวิกตติลง  
 ในอรรถแห่งฉฐวิกตติ. บทว่า ทสฺสยฺนโต  
 แปลว่า ทรงเสด็จพระปาฏิหาริยั.

คุณประเสริฐสม - คุณสมจิตต์ สิทธิไชย

สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

๑๓. จกมนโตวาที ทสโลก-  
ธาตุดุสสันนิ อชฺโฆตฤติวา จิตะ ตสฺมี  
รตนมเย จกเม จกมมาโนว กเถสิ.

โลกนายโกติ อถ สตฺถา มโนสีลาตเล  
สีหนาทํ นทนฺโต สีโห วิย กชฺชนฺโต  
ปาวุสฺสกเมโฆ วิย จ อากาสกฺกํ  
โธตาเรนฺโต วิย จ อฏฺฐกสมฺนฺนาคเตน  
สวณฺเณน กมนฺเณน พุรฺหมสฺสเรณ นานา-  
นยวิจิตฺตํ จตฺตจฺจปฏิสฺสยฺตฺตํ ติลกฺขณาหํ  
มธฺรธมฺมกถํ กเถสิตี อตฺถโถ.

๑๓. บทว่า เมื่อเสด็จจกมอยู่เที่ยว  
ความว่า พระบรมศาสดา เมื่อเสด็จจกม  
อยู่ ณ ที่จกมอันสำเร็จด้วยรัตนะนั้น ซึ่งตั้ง  
ครอบคลุมหมื่นโลกธาตุนั้นแล ไตตรัส(พระ-  
ธรรมกถา)แล้ว.

บทว่า พระบรมโลกนายก ความว่า ครั้งนั้น  
พระบรมศาสดา ไตตรัสพระธรรมกถาอัน  
ไพเราะ อันว่าด้วยพระไตรลักษณ์ ประกอบ  
ด้วยสัจจะ ๔ วิจิตรด้วยนัยต่าง ๆ ด้วยพระ-  
สุรเสียงดุจเสียงแห่ง(สนับกุมาร) พรหมอัน  
ประกอบด้วยองค์<sup>๑</sup> ๘ ชวนสดับ นำปราธนา  
ดุจราชสีห์บนลือสีหนาท ณ พนมโนศิลา เหมือน  
เมฆฝนกระหิมอยู่ และเหมือน (เทวดา  
ผู้วิเศษ) ยังนำในอากาศให้หลั่งลงมาอยู่  
ณนั้น.

<sup>๑</sup> ที. มหา. ๑๐/๒๔๑.

<sup>๑</sup> องค์ ๘ คือ แจ่มใส ๑ ชัดเจน ๑ นุ่ม-  
นวล ๑ น่าฟัง ๑ กลมกล่อม ๑ ไม่พรั่น  
๑ ลึก ๑ มีกังวาน ๑.

อนฺตรา น นិวัตฺเตติ จตุทฺตเถ  
จฺกเม ยถา ติ เอตฺถ สฺตถารา ปน  
 นิมุตฺตสฺส ตสฺส จงฺกมสฺส เอกา โกฏฺฐิ  
 ปาจิณฺจกฺกวาพฺมุขวฺภูฏฺยํ เอกา ปจฺฉิม-  
จกฺกวาพฺมุขวฺภูฏฺยํ เอวํ จิตฺเต ตสฺมิ  
 รตนจฺกเม จงฺกมมาโน สฺตถา อุโภ  
โกฏฺฐิโย ปตฺวา น นิวัตฺเตติ, อนฺตรา อุโภ  
โกฏฺฐิโย อปตฺวา น นิวัตฺเตติ. ยถา  
จตุทฺตปฺปมาเถ จฺกเม จงฺกมมาโน  
อุโภ โกฏฺฐิโย สีมเมว ปตฺวา น นิวัตฺเตติ,  
เอวํ อนฺตรา น นิวัตฺเตติ อตุโธ.

ในสองบาทพระคาถานี้ว่า เป็นเสมือน  
เสด็จจงดรมอยู่ ณ ที่จงดรมประมาณ ๔ ศอก  
ไม่เสด็จกลับเสียในระหว่าง ความว่า  
 หนึ่ง พระบรมศาสดาเสด็จจงดรมอยู่ที่  
 พระรัตนจงดรมนั้น ซึ่งประดิษฐานอยู่อย่างนี้  
 คือปลายสุดข้างหนึ่งแห่งที่จงดรมซึ่งพระบรม  
 ศาสดาทรงเนรมิตแล้วนั้น (ประดิษฐานอยู่)  
 ที่ขอบปากจักรวาลด้านทิศตะวันออก ปลายสุด  
 อีกด้านหนึ่ง (ประดิษฐานอยู่) ที่ขอบปาก  
 จักรวาลด้านทิศตะวันตก เสด็จถึงปลายสุด  
 ทั้ง ๒ ข้างนั้นแล แล้วจึงเสด็จกลับ, ยังไม่  
 เสด็จถึงปลายสุดทั้ง ๒ ข้าง ก็จะไม่เสด็จ  
 กลับเสียในระหว่าง. พระบรมศาสดาไม่  
 เสด็จกลับเสียในระหว่าง เหมือนเสด็จ  
 จงดรมอยู่ ณ ที่จงดรมอันมีประมาณ ๔ ศอก  
 เสด็จถึงปลายสุดทั้ง ๒ ด้านอย่างรวดเร็วพลัน  
 แล้วจึงเสด็จกลับฉะนั้น.

ก็ ปน ภควา ทสฺสทสฺสโยชนปฺปมาณายามํ  
 จงฺกมํ รสุสมกาสิ, ตาวมหนฺตํ วา

ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยืน  
 ที่จงดรม ซึ่งยาวประมาณหมื่นโยชน์ให้สิ้น,

คุณหญิงยุภา อายุรกิจโกศล และคณะ  
 สร้างค้นฉบับถวายเป็นพุทธบูชา



อตุตภาวํ นิมนิตี ? น ปเนวมกาสิ. หรือว่า พระองค์ทรงเนรมิตพระอัครภาพให้  
 อจินุเตยโย พุทธานํ พุทธานุภาโว. ใหญ่ถึงเพียงนั้น ? ตอบว่า ก็พระองค์มิได้  
 ทรงทำอย่างนั้น. พุทธานุภาพของพระพุทธ-  
 เจ้าทั้งหลายเป็นอจินไตย.

อกนิฏฺฐภวนโต ปฏฺฐาย ยาว อวีจฺ, ตั้งแต่อกนิษฐภลงมา จนถึงอเวจี(มหานคร)  
 ตาว เอกงฺคณา อโหสิ. ติริยโต จ ได้มีลานเป็นอันเดียวกันแล้ว. และโดยส่วน  
 ทสจกฺกวาฬสทฺสฺตานี เอกงฺคณานิ อเหสุ. ขวางหมื่นจักรวาลก็ได้มีลานเป็นอันเดียวกัน.  
 เทวา มนุสฺเส ปสฺสนฺติ, มนุสฺสาปิ เหลลาเทวดาก็แลเห็นพวกมนุษย์, แม่มนุษย์  
 เทเว ปสฺสนฺติ. ยถา สพฺเพ เทวมนุสฺสา ก็แลเห็นเทวดา. เทวดาและมนุษย์ทั้งมวล  
 ปกฺติยา จงฺกมมานํ ปสฺสนฺติ, เอว แลเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จจงดกรมอยู่  
 ภควนฺตํ จงฺกมมานํ ปสฺสีสุติ. ตามปกติด้วยประการใด, ก็คงแลเห็นพระ-  
 ผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งกำลังเสด็จจงดกรมอยู่  
 ด้วยประการนั้น.

ภควา ปน จงฺกมนฺโตว ฌมฺมํ เทเสติ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเสด็จจงดกรมอยู่  
 อนฺตราสมาปตฺติญจ สฺมาปชฺชติ. นั้นเอง ทรงแสดงธรรมด้วย ทรงเข้าพระ-  
 อันตราสมาบัติด้วย (พร้อมกัน).

๑ คือในระหว่างทรงแสดงธรรมก็ทรงเข้า  
 สมาบัติไปด้วย.

คุณหญิงสุภา อายุรกิจโกศล และคณะ  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

มธุรัตถวาลาสนํ ป. - พ. ๑ - ๑๕

อด อายสุมา สาริปุตโต อปริมิต-  
 สมยสมุปจิตกุสลพลชนิตทวตฺตีสวรรลกฺขโณ-  
 ปโสภิตํ อสีตานุพฺพญชฺชนวิราชิตํ วรรสรีร-  
 สรทสมเย ปริบุญญํ วยิ รชนิกโร  
 สพุพพาลิผลุลลํ วยิ จ โยชนสตฺตพฺเพธํ  
 ปาริจุจฺตตักกํ อฏฺฐจารสรตฺตพฺเพธํ  
 พุยามปฺปภาปริกฺขเชปสฺสสิริกํ วรรกนฺกคิริมิว  
 ชงฺกมํ อโนปมาย พุทฺธลึพฺพทาย อโนปเมน  
 พุทฺธสิริวิลาเสน จงฺกมณฺตํ ทสฺสทสฺสีเทว-  
 คณปริวูตฺตํ ภควนฺตํ อทฺทส.

ครั้งนั้น ท่านพระสาริปุตฺรได้แลเห็น  
 พระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งมีพระสรีระอัน  
 ประเสริฐ ทรงงามพร้อมด้วยพระลักษณะอัน  
 ประเสริฐ ๓๒ ประการ อันเกิดแต่กำลัง  
 แห่งกุศลที่ทรงสั่งสมไว้ในกาลอันนับมิได้ ทรง  
 รุ่งเรืองด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ทรงมี  
 พระวรกายสูง ๑๘ ศอก ทรงหอมลอมด้วย  
 พระรัศมี มีปริมณฑลวาหนึ่ง และทรงมีพระ-  
 สิริรงงามดุจดวงจันทร์วันเพ็ญในสมัยฤดูแล้ง  
 และจุดนปาริชาติสูง ๑๐๐ โยชน์ ล้วนมีดอก  
 บานสะพรั่ง ทรงมีหมู่เทวดาในหมื่นจักรวาล  
 แวดลอม เสด็จจงกรมอยู่ด้วยพระพุทฺธลึลา  
 อันหาที่อุปมามิได้ ด้วยความงามแห่งพระ-  
 พุทฺธสิริอันหาที่อุปมามิได้ ดุจภูเขาทองอัน  
 ประเสริฐ เคลื่อนที่ไปฉะนั้น.

ทิสฺวาน "อัยํ ปน สกลาปิ ทสฺสทสฺสี  
 โลกธาตฺตํ สนนฺนิปตฺติตา, มหตฺติยา ปเนตฺถ  
 ธมฺมเทสฺสนาย ภวิตพฺพํ, พุทฺธวีสฺสเทสฺนา  
 ปน พฺหุปการาย ภควตฺติ ปสาทาวหา,

ครั้นท่านเห็นแล้ว ได้ดำริว่า"ก็หมื่นโลกธาตุนั้น  
 แม่ทั้งสิ้นมาประชุมกันแล้ว, ก็ ณ ที่นี้ควร  
 มีการแสดงธรรมครั้งใหญ่, และการแสดง  
 พระพุทฺธวงศ์ก็จะมีอุปการะมาก นำความ

คุณหญิงยุภา อาษุริกจิโกศล และคณะ  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

ยบุญนาห์ ทสพลสุส อภินิหารโต ปฏจาย  
พุทธวัสสิ ปริปุจเจยฺยบุนฺตี จินฺเตตฺตวา  
เอกิสฺสิ จิวริ กตฺตวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺตวา  
ทสนฺขสมฺมุชฺชลํ ชลชามลาวิกถกมถมกฺกสฺสทิสฺสิ  
อญฺชลิสฺสิ สิริสฺสิ กตฺตวา ภควนฺตํ "กัทธิโส เต  
มหาวิระ"ติอาทิกํ ปริปุจฺฉิ. เตน วุตฺตํ :

เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้ามาให้, ถ้า  
กระไรหนอ เราจะพึงทูลถามพระพุทธรวงค์  
จำเดิมแต่อภินิหาร (คือความปรารถนาที่  
ทรงตั้งไว้) ของสมเด็จพระทศพล" ดังนี้แล้ว  
ทำจิวรเฉวียงข้างหนึ่ง แล้วเข้าไปเฝ้า  
พระผู้มีพระภาคเจ้า ประนมอัญชลี อันมีแสง  
สุกสกาวด้วยนิ้วมือทั้ง ๑๐ เช่นกับดอกบัวตูม  
โรมลทิน ไหมบกพร่อง ที่เกิดในน้ำ ไว้เหนือ  
เศียร แล้วทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า มีคำ  
เป็นต้นว่า "ข้าแต่พระมหาวิระเจ้า พระ-  
อภินิหารของพระองค์เป็นเช่นไร." เพราะ  
เหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นพระคาถา(ประ-  
พันธ์)ว่า :

๑๕. "สารีปุตฺโต มหาปญฺโญ  
สมาธิชฺฌานโกวิทโ  
ปญฺญา ย ปารมิปุตฺโต  
ปุจฺฉติ โลกนายกํ.

๑๕. "พระสารีบุตรผู้มีปัญญามาก ฉลาดใน  
การเข้าสมาธิและฌาน ถึงแล้วซึ่ง  
ความเป็นผู้มีปัญญาบารมี ทูลถาม  
สมเด็จพระบรมโลกนายก. (ว่า)

คุณหญิงยุภา อายุรกิจโกศล และคณะ  
สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

๑๕. กิติโส เต มหาวีร  
 อภินิหารโ นรุตฺตม  
 กมุหิ กาเล ตยา วีร  
 ปตฺติตา โภธิมุตฺตมา"ติ  
 อาทิ.

๑๕. ข้าแต่พระมหาวีระเจ้า ผู้สูงสุดกว่า  
 นรชน พระองค์ทรงมีพระอภินิหาร  
 เช่นไร ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงมีความ  
 แกล้วกล้า พระองค์ทรงปรารภณา  
 พระโพธิญาณอันสูงสุด ในกาลไร"  
 ดังนี้ เป็นอาทิ.

กา นามายํ อนุสนฺธิติ ? ปุจฺฉานุสนฺธิ  
 นาม. ทิสฺโส หิ อนุสนฺธิโย ปุจฺฉานุสนฺธิ  
 อชฺฉาสยานุสนฺธิ ยถานุสนฺธิติ.

ถามว่า นี้ชื่อว่า อนุสนธิอะไร ? ตอบว่า  
 ชื่อปุจฉานุสนธิ. แท้จริงอนุสนธิมี ๓ คือ  
 ปุจฉานุสนธิ อชฉาสยานุสนธิ ยถานุสนธิ.

ตตฺถ "เอวํ วุตฺเต อณฺเฑตโร ภิกฺขุ"<sup>๑</sup>  
 ภควนฺตํ เอตทโวจ กิ นฺุ โข ภนฺเต  
 โอริมํ ตีรํ ก็ ปาริมํ ตีรนฺ"ติ"<sup>๒</sup> เอวํ  
 ปุจฺฉนฺตานิ ภควตา วิสฺสชฺชิตฺตสฺสทฺวเสณ  
 ปุจฺฉานุสนฺธิ เวทิตพฺพา.

บรรดาอนุสนธิทั้ง ๓ นั้น ปุจฉานุสนธิ บัณฑิต  
 ฟังทราบว่าได้แก่ พระสูตรที่พระผู้มีพระ  
 ภาคเจ้าทรงวิสันนาแก่ภิกษุทั้งหลายที่ทูลถาม  
 อย่างนี้ว่า "เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส  
 อย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งได้ทูล(ถาม)  
 พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์  
 ผู้เจริญ ฟังนี้ใดแก่อะไร ฟังโนนใดแก่อะไร."

<sup>๑</sup> โป. ส. ม. นนฺโท โคपालโก.

<sup>๒</sup> ส. สพา. ๑๘/๒๒๔.

"อด โข อัญญตรสฺส ภิกฺขุโน เอว  
 เจตโส ปริวิตกโก อุทปาที 'อิตี กิร  
 โภ รูปี อนตฺตา, เวทนา, สญฺญา,  
 สงฺขารา, วิญฺญาณํ อนตฺตา, อนตฺตกตฺตานี  
 กมฺมานิ กมตฺตทานิ' สฺส สุตฺตํ' ตี. อด โข  
 ภควา ตสฺส ภิกฺขุโน เจตสา เจโต-  
 ปริวิตกกมฺมณาย ภิกฺขุ อามนฺเตสิ จานํ  
 โข ปเนตํ ภิกฺขเว วิชฺชติ, ยํ อีเธกฺจฺโจ  
 โมฆปุริโส อวิทฺวา อวิชฺชชากโต ตณฺหา-  
 ธิปเตยฺเยน เจตสา สตฺตฺตฺตฺตํ อติ-  
 ธาวิตพฺพํ มณฺเฑยฺย 'อิตี กิร โภ รูปี  
 อนตฺตา, เวทนา, สญฺญา, สงฺขารา,  
 วิญฺญาณํ อนตฺตา, อนตฺตกตฺตานี กมฺมานิ  
 กมตฺตทานิ สฺส สุตฺตํ' ตี ฯ เปฯ ตํ ก็ มณฺเฑ  
 ภิกฺขเว รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา" ตี<sup>๒</sup>  
 เอว ปเรสํ อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา ภควตา  
 วุตฺตวเสณ อชฺฌาสยานุสนฺธิ เวทิตพฺพา.

อชฺฌาสยานุสนฺธิ บัณฑิตพึงทราบว่  
 ไต่แก พระคำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง  
 ทราบอชฺฌาสัยของคนเหล่านั้นแล้ว ตรัสไว้  
 อย่างนี้ว่า "ครั้งนั้นแลภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเกิด  
 ความคิดปริวิตกขึ้นอย่างนี้ว่า 'ชาวเราเอ๋ย  
 ไต่ย็นว่า ดวยประการคังว่ามานี้ (เป็นอันว่า)  
 รูปเป็นอนัตตา, เวทนา, สญฺญา, สงฺขาร,  
 วิญฺญาณ เป็นอนัตตา, กรรมทั้งหลายที่อนัตตา  
 ทำแล้ว จักถูกตนอะไรกัน.' ครั้งนั้นแล  
 พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบความคิด  
 ปริวิตกแห่งใจ ของภิกษุรูปนั้นด้วยพระหฤทัย  
 จึงตรัสเรียภิกษุทั้งหลายมา(ตรัส)ว่า ดูกร  
 ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้อที่โมฆบุรุษบางคนในธรรม  
 วินัยนี้ไม่รู้แล้ว ตกอยู่ในอวิชา มีใจมีคัฒหา  
 เป็นใหญ่ พึงสำคัญสฺตฺตฺตฺตํอย่างล้าหน้าว่า  
 'ชาวเราเอ๋ย ไต่ย็นว่า ดวยประการคังว่า  
 มานี้(เป็นอันว่า)รูปเป็นอนัตตา, เวทนา,

<sup>๑</sup> ส. กถมตฺตทานิ.  
<sup>๒</sup> ม. อ. ๑๔/๑๐๖.

"คฺุณฺมาโนช"  
 สร้างต้นฉบับถวายเป็นพุทธบูชา

มธุรัตถวาลาสนํ ป. - ๗. ๑ - ๑๔

สัญญา, สังขาร, วิญญาณ เป็นอนัตตา, กรรมทั้งหลายที่อนัตตาทำแล้ว จักถูกตนอะไรกัน นี้เป็นฐานะที่มีไต่' ฯลฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง."

เขน ปน ฌมฺเมน อาทิมฺหิ เทสฺนา อญฺจิตา, ตสฺส ฌมฺมสฺส อนุรูป- ฌมฺมวเสฺน วา ปฏิกุเขปวเสฺน วา เยสุ สุตฺเตสุ อปริเทสฺนา อากจฺฉติ, เตสํ วเสฺน ยถานุสนธิ เวทิตพฺพา. เตน วุตฺตํ "ปุจฺฉานุสนธิ"ติ.

อนึ่ง ยถานุสนธิ บัณฑิตพึงทราบว่ ไต่แก่พระสูตรทั้งหลายอันเป็นที่มาแห่งพระ- (ธรรม) เทสฺนา ต่อ ๆ ไป ด้วยสามารถ แห่งธรรมที่อนุรูปแก่ธรรมที่ทรงยกขึ้น(แสดง) ในเบื้องต้น หรือด้วยสามารถแห่งธรรม ที่แย้งกัน. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ "ปุจฺฉานุสนธิ" ฉะนี้.

ตตฺถ ปญฺญา ปารมิปตฺโต ตี สํวกปารมิญาณสฺส มตฺถกํ ปตฺโต. ปุจฺฉตี อปุจฺฉิ. ตตฺถ ปุจฺฉา นาม อทฺทิสฺสโชตนาปุจฺฉา ทิฏฺฐสฺสสนฺทนาปุจฺฉา วิมตฺติจฺเจตนาปุจฺฉา อนุมติปุจฺฉา กเถตุ- กมฺขตาปุจฺฉาติ ปญฺจวิธา โหติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บาทพระกาลว่ ถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้มีปัญญาบารมี คือถึงที่ สุกแห่งสาวกบารมีญาณ. บทว่ ปุจฺฉตี แปลว่ ไต่ทูลถามแล้ว. ในบทว่ ไต่ทูลถาม แล้วนั้น ขึ้นชื่อว่ คำถามมี ๕ อย่าง คือ อทฺทิสฺสโชตนาปุจฺฉา คำถามเพื่อส่องลักษณะ

"คุณมาโนช"  
สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

ที่ยังไม่เห็นให้กระจ่าง ทิฏฐุสังสันทนาปุจฉา  
คำถามเทียบเคียงลักษณะที่เห็นแล้ว วิมติ-  
เฉทนาปุจฉา คำถามเพื่อตัดความสงสัย  
อนุมติปุจฉา คำถามเพื่อการรับรอง กถेतุ-  
กัมยตาปุจฉา คำถามเพื่อประสงค์จะตอบ  
เอง.

ตตถายิ เณรสฺส กตมา ปุจฉาติ เจ ?  
ยสุมา ปนายิ พุทฺธวิโส กปฺปสฺตสฺสหาสิกาธิก-  
อสงฺเขยฺโยปจิตฺตปุณฺณสมฺภารานํ ปจฺเจก-  
พุทฺธานํ กปฺปสฺตสฺสหาสิกาธิกอสงฺเขยฺโย-  
ปจิตฺตปุณฺณสมฺภารานํ ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานญฺจ  
กปฺปสฺตสฺสหาสิกาธิกอสงฺเขยฺโยปจิตฺตปุณฺณสมฺภารานํ เสส-  
มหาสาวกานํ วา อวิสโย, สพฺพญฺญ-  
พุทฺธานํเยว วิสโย, ตสุมา เณรสฺส  
อทิฏฺฐโชตนา ปุจฉาติ เวทิตฺตพฺพา.

หากจะมีคำถามสอดเข้ามาว่าบรรดาคำถาม  
ทั้ง ๕ นั้น คำถามของพระเถระนี้เป็นไฉน ?  
ตอบว่า ก็คำถามนี้บัณฑิตพึงทราบว่าเป็น  
อทิฏฐุโชตนาปุจฉาของพระเถระ เพราะว่า  
พระพุทธรวงศนี้ มิใช่วิสัยของพระปัจเจก-  
พุทธเจ้าทั้งหลายผู้มีบุญสมภารอันใดสิ่งสมไว้  
แล้วเพียงอสงฺไชยกับแสนกัป มิใช่วิสัยของ  
พระอัครสาวกทั้งสองผู้มีบุญสมภารอันใดสิ่ง-  
สมไว้แล้วเพียงอสงฺไชยกับแสนกัป หรือมิใช่  
วิสัยของพระมหาสาวกที่เหลือ ผู้มีบุญสมภาร  
อันใดสิ่งสมไว้แล้วเพียงแสนกัป, แต่เป็น  
วิสัยของพระสัพพัญญุพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น.

มธุรัตถวาลาสนิ ป. - พ. ๑ - ๑๕

"คุณมานิช"  
สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

กัทธิโสติ ปุจฉานากาโร, กั ปกาโรติ      บทว่า เช่นไร เป็นอาการแห่งการ  
 อดโณ. เตติ ทว. อภินิหารโรติ ทูลถาม, อธิบายว่า เป็นประการไร.  
 อภินิหารโร นาม พุทธภาวตถุ์ มานส์ บทว่า เต แปลว่า ของพระองค์. บทว่า  
 พนฺธิตฺวา "พุทฺธพฺยากรณํ อลฺลทฺธา น พระอภินิหาร ความว่า การผูกใจเพื่อความ  
 อฏฺฐหิสฺสามิ"ติ วีริยมธิฏฺฐาย นิปชฺชนํ. เป็นพระพุทฺธเจ้าแล้วนอนลง ตั้งความเพียร  
 เตน วุตฺตํ : ว่า "เราไม่ได้พุทฺธพฺยากรณแล้วจักไม่ลุกขึ้น"  
 ชื่อว่า พระอภินิหาร. เพราะเหตุนี้ ท่าน  
 จึงกล่าวคำเป็นพระคาถา (ประพันธ์) ว่า :

"กัทธิโส เต มหาวีร

อภินิหารโร นรุตฺตมา"ติ.

"ข้าแต่พระมหาวีระเจ้า ผู้สูงสุดกว่านรชน  
 พระองค์ ทรงมีพระอภินิหารเช่นไร."

กมฺหิ กาเลติ กสฺมี กาลे.      บทว่า กมฺหิ กาเล แปลว่าในกาลไร.  
 ปตฺถิตาติ อิจฺฉิตา อภิกงฺขิตา, "พุทฺโธ บทว่า ปตฺถิตา แปลว่า ทรงปรารภนา คือ  
 โโพเชยฺยํ มุตฺโต โมเจยฺยณฺ"ติอาทีนา จํานงห้วง, พระสารีบุตรเถระไตทูลถามว่า  
 นเยน พุทฺธภาวาย ปณฺธานํ กทา กตฺนฺติ พระองค์ทรงตั้งปณฺธาน(คือความปรารภนา)  
 อปฺจุฉิ. โพธิติ สมนฺมาสุมฺโพธิ, เพื่อความเป็นพระพุทฺธเจ้า โดยนัยเป็นต้นว่า  
 อรหฺตฺตมกฺกณฺณสฺส จ สพฺพญฺญตฺตณฺณสฺส "เราตรัสรู้แล้วพึงยังผู้อื่นให้ตรัสรู้ เรา  
 เจตํ อธิวจฺนํ. อุตฺตมาติ สํวากฺโพธิ- หลุดพ้นแล้วพึงยังผู้อื่นให้หลุดพ้น"ดังนี้ ไว้ใน  
 ปจฺเจกโพธิํ เสฏฺฐจฺตวา อุตฺตมาติ กาลไร. บทว่า พระโพธิญาณ ไต่แก

คุณสมนา เลขยานนท์

สร้างต้นฉบับถวายเป็นพุทธบูชา



วุตตา. อภิษนมนตรา ม-กาโร การตรัสรู้เองโดยชอบ, อนึ่ง คำว่า โโพธิ นั้น  
ปทสนธิโกโร. เป็นชื่อของพระอรหันตมรรคญาณ และพระ-  
สัมโพธิญาณ. บทว่า สูงสุด ความว่า  
พระโพธิ (ญาณ) นั้น ท่านกล่าวว่สูงสุด  
เพราะประเสริฐสุดกว่าพระสาวกโพธิญาณ  
และพระปัจเจกโพธิญาณ. ม-อักษร ใน  
ระหว่างคำทั้งสอง (โพธิ/อตุตมา) ทำการ  
ตอบท.

อิทานิ พุทธภาวการเก วมเม บัดนี้ พระสารีบุตรเถระ เมื่อจะทูล  
ปุจจนโต : ถามพุทธภาวการกธรรม จึงกราบทูลว่า :

๑๖. "ทานํ สีลญจ เนกขมฺมํ  
ปญญาวิริยญจ กิทิสํ  
ขนฺตีสจฺจมธฺญจานํ  
เมตฺตฺวเปกฺขา จ กิทิสํ.

๑๖. "ทานบารมี สีลบารมี เนกขัมบารมี  
ปัญญาบารมี และวิริยบารมี เป็น  
เช่นไร ขันติบารมี สัจบารมี  
อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และ  
อุเบกขาบารมี เป็นเช่นไร.

๑๗. ทส ปารมี มหาวีร<sup>๑</sup>  
กิทิสํ<sup>๒</sup> โลกนายก

๑๗. ข้าแต่พระมหาวีระเจ้าผู้เป็นนายกแห่ง  
โลก ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ไว้เช่นไร

<sup>๑</sup> ฉ. ตยา วีร.

<sup>๒</sup> ฉ. กิทิส.

กถํ อูปปารมี ปุณฺณวา  
 ปรมตฺถปารมี กถนฺ"ติ  
 อาห.

ทรงบำเพ็ญอุปบารมี ๑๐ ไว้อย่างไร  
 ทรงบำเพ็ญปรมัตถบารมี ๑๐ ไว้อย่าง-  
 ไร."

ตตฺถ ทานปารมียํ ทาว บรรดาบารมี ๑๐ นั้น จะกล่าวถึง  
 พาหิรภณฺทปริจฺจาโค ปารมี นาม, ทานบารมีก่อน การบริจาคสิ่งของภายนอก  
 อจฺกปริจฺจาโค อูปปารมี นาม, จัดเป็น**บารมี**, การบริจาคอวัยวะจัดเป็น  
 ชีวิตปริจฺจาโค ปรมตฺถปารมี นามาติ. อูปบารมี, การบริจาคชีวิตจัดเป็น**ปรมัตถ-**  
 เอส นโย เสสฺปารมีสุปิ. เอวํ ทส บารมี ฉะนึแล. แม้ในบารมีที่เหลือก็มีนัยนี้.  
 ปารมีโย ทส อูปปารมีโย ทส บารมี ๓๐ ทັศ คือ บารมี ๑๐ อูปบารมี ๑๐  
 ปรมตฺถปารมีโยติ สมนฺตฺตีส ปารมีโย ปรมัตถบารมี ๑๐ อย่างนี้.  
 โหนฺติ.

ตตฺถ โปธิสฺตตฺตสฺส ทานปารมิตาย ในบารมี ๓๐ ทັศนั้น พระอัครภาพ (คือชาติ)  
 ปุริตตฺตภาวานํ ปริมาณํ นาม นตฺถิ. ที่พระบรมโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญทานบารมีมา  
 เอกนฺเตน ปนฺสฺส สสฺปนฺทิตชาติเก : แลจะนับประมาณมิได้. ก้ทานบารมี ของ  
 พระบรมโพธิสัตว์นั้น ผู้ทำการบริจาคชีวิต  
 ครั้งหนึ่ง เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นสสฺปนฺทิต  
 (คั้งพระคาถาในพระคัมภีร์จริยาปิฎก) อย่าง-  
 นึว่า :

คุณสุมนา เลขยานนท์  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

"ภิกษุชาย อุปคต<sup>๑</sup> ที่สุวา

สกตฺตานัน ปริจฺจซี

ทาเนน เม สโม นตฺถิ

เอสา เม ทานปารมี"<sup>๑</sup>

เอวํ ปรํ ซีวิตปริจฺจจาคํ กโรนฺตสฺส

ทานปารมี ปรมตฺถปารมี นาม ชาตา.

ตถา สीलปารมิตาย ปุริตตฺตภาวานัน

ปริมาณํ นาม นตฺถิ. เอกนฺเตเนว

ปนสฺส สังขपालชาตเก :

"สุเลหิ วินิวิชฺฌนฺเต

โกฏฺฏยนฺเตปิ สตฺติภิ

โกชปฺตฺเต น กุปฺปามิ

เอสา เม สीलปารมี"<sup>๒</sup>

เอวํ อตฺตปริจฺจจาคํ กโรนฺตสฺส สีลปารมี

ปรมตฺถปารมี นาม ชาตา.

"เราได้เห็นพราหมณ์เข้ามาหาเพื่อ-

ขอ(อาหาร)จึงได้บริจาคตัวของเรา

บุคคลผู้เสมอเราด้วยทาน ย่อมไม่มี

นี้เป็นทานบารมีของเรา" ดังนี้

จัดว่าเป็นปรมัตถบารมีอย่างยิ่งยวด.

อนึ่ง พระอัครภาพ (คือชาติ) ที่ทรง

บำเพ็ญศีลบารมีมาแล้ว จะนับประมาณมิได้.

ก็ศีลบารมีของพระบรมโพธิสัตว์นั้น ผู้กระทำ

การบริจาคตน เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็น

พญานาค ชื่อ สังขपालะ (ตั้งพระคาถาใน

พระคัมภีร์จริยาปิฎก) อย่างนี้ว่า :

"เราไม่โกรธลูกชาวบ้านทั้งหลาย

(หมายถึงลูกนายพราน)ผู้แทง(เรา)

ด้วยหลาวก็ดี พุ่งด้วยหอกก็ดี นี่เป็น

ศีลบารมีของเรา" ดังนี้

จัดว่าเป็นปรมัตถบารมีอย่างยิ่งยวด.

<sup>๑</sup> ขุ. จริยา. ๓๓/๕๖๗.

<sup>๒</sup> ขุ. จริยา. ๓๓/๕๗๘.

ตถา มหารชชํ ปหาย เนกขมม-  
 ปารมียา ปุริตตภาวานํ ปริมาณํ นาม  
 นตฺถิ. เอกนฺเตน ปนสฺส จุฬสฺสโตสม-  
ชาติเก :

อนึ่ง พระอัครภาพ(คือชาติ)ที่พระบรม  
 โภธิสัตว์ทรงสละราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ ทรง  
 บำเพ็ญเนกขัมมบารมีมาแล้ว จะนับประมาณ  
 มิได้. ก็ เนกขัมมบารมีของพระบรมโภธิสัตว์  
 ผู้ทรงสละราชสมบัติแล้วออกผนวชด้วยความ  
 ไม่มีกิเลสเครื่องผูกพันร้อยรัด เมื่อครั้ง  
เสวยพระชาติเป็นพระจุฬสฺสโตสมบรมโภธิสัตว์  
 ตั้งพระคาถาอย่างนี้ว่า :

"มหารชชํ หตฺถกตํ

เชพฺปิณฺทวํ ฉทฺทยํ

จชโต น โหติ ลกฺขณํ

เอสํ เม เนกขมฺมปารมีย์"<sup>๑</sup>

เอวํ นิสฺสงฺคตํ รชชํ ฉทฺเตตฺวา

นิกฺขมฺนตฺสฺส เนกขมฺมปารมีย์ ปรมตฺถ-

ปารมีย์ นาม ชาติกา.

"เราละทิ้งราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ที่มาถึง  
 ใจมือแล้ว เหมือนตั้งบุคคลบนน้ำ  
 ลายทิ้งขณะนั้น เมื่อเราละทิ้ง(ราช-  
 สมบัติอันยิ่งใหญ่ นั้น) ก็เลสเครื่องผูก  
 พันร้อยรัดไม่มี นี่เป็นเนกขัมมบารมี  
 ของเรา" ดังนี้

จัดว่าเป็นปรมัตถบารมีอย่างยิ่งยวด.

<sup>๑</sup> อฎฺฐสาลินี. ๔๔, ชาติกฏฐกถา. ๑/๗๓,

ฉ. วิสุทฺธชนฺวิลาลินี อปทาน-ฎฐ. ๑/๕๖.

ตถา มโหสถปณฺธิตกา<sup>๑</sup>ที่สุ  
 ปญญาปารมียา ปุริตตฺตภาวานํ ปริมาณํ  
 นาม นตฺถิ. เอกนฺเตน ปนสฺส  
สत्ตฺตฺกสฺสชาตเก เสนกปณฺธิตกา <sup>๑</sup> :

"ปญฺญา ย วิจินฺนุโศหํ  
 พุราหฺมณํ โมจยํ ทฺวา  
 ปญฺญา เม สโม นตฺถิ  
 เอสา เม ปญฺญาปารมีย์"<sup>๒</sup>  
 อนุโตภสฺสคตฺ<sup>๓</sup> สปัปํ ทสฺเสนตสฺส ปญฺญา-  
ปารมีย์ ปรมตฺตปารมีย์ นาม ชาตา.

ตถา วิริยปารมิตาย ปุริตตฺต-  
 ภาวานํ ปริมาณํ นาม นตฺถิ. เอกนฺเตน  
 ปนสฺส มหาชนกชาตเก :

อนึ่ง พระอัครภาพ(คือชาติ)ที่พระบรม  
 โภธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญพระปณฺญาบารมีมาแล้ว  
 ในกาลเมื่อเสวยพระชาติเป็นมโหสถบัณฑิต  
 เป็นต้น จะนับประมาณมิได้. ก็พระปณฺญา-  
บารมี ของพระบรมโภธิสัตว์ซึ่งแสดงให้  
 พุราหฺมณได้รู้ว่า ฐอยู่ในอุ้งหนัง ในกาลเมื่อ  
 เสวยพระชาติเป็นเสนกบัณฑิต ในสत्ตฺกสฺส-  
ชาตก (ตั้งพระคาถา) ว่า :

"เมื่อเราพิจารณาอยู่ด้วยปณฺญา ได้ยัง  
 พุราหฺมณให้พนจากทุกข บุคคลผู้เสมอ  
 เราด้วยปณฺญา ย่อมไม่มี นี้เป็นปณฺญา-  
 บารมีของเรา" ดังนี้  
 จัดว่าเป็นปรมัตถบารมีอย่างยิ่งยวด.

อนึ่ง พระอัครภาพ (คือชาติ) ที่พระ-  
 บรมโภธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญพระวิริยบารมีมา  
 แล้ว จะนับประมาณมิได้. แต่พระวิริยบารมี

<sup>๑</sup> ฉ. สत्ตฺกสฺสคตฺกปณฺธิตกาเล.

<sup>๒</sup> อฎฺฐสาสิณี. ๔๔-๔๕, ชาตกฏกถา. ๑/๗๓,

ฉ. วิสุทฺธชนวิลาสิณี อปทาน-ฎฺฐ. ๑/๕๗.

<sup>๓</sup> สี. อนุโต ภตฺตคตฺ.

ของพระบรมโพธิสัตว์ ผู้วายขามมหาสมุทร  
เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก(คัง  
พระคาถา) อย่างนี้ว่า :

"อธีรทสสี ชลมชฺเณ  
 หตา สพฺเพว มานุสา  
 จิตฺตสฺส อญฺญา นคฺถิ  
 เอสา เม วีริยปารมี"<sup>๑</sup>

เอว มหาสมุทฺทํ ตรนฺตสฺส วีริยปารมี  
 ปรมตฺถปารมี นาม ชาทา.

"เมื่อเราแลไม่เห็นฝั่ง (และยังเพียร  
 วาย) อยู่ในท่ามกลางสมุทร พวก  
 มนุษย์ทั้งหมดถูก(ปลา, เต่า) ฆ่าแล้ว  
 จิตของเรานั้น ไม่เปลี่ยนแปลงเป็น  
 อย่างอื่น (คือไม่ทอดถอย) นี้จัดเป็น  
 วีริยปารมีของเรา" ดังนี้

จัดว่าเป็นปรมัตถปารมีอย่างยิ่งยวด.

ตถา ขนฺตีวาทิชาตเก :  
 "อเจตน์ว โภฏญฺเณเต  
 ติเณหน ผรสุณา มม  
 กาสีราเช น กุปฺปามิ  
 เอสา เม ขนฺตีปารมี"<sup>๑</sup>

อนึ่ง พระขันตีปารมี ของพระบรม-  
 โพธิสัตว์ ผู้ทนทุกข์ใหญ่ราวกระว่าเป็นผู้ไม่มี  
 จิตใจ เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระขันตี-  
วาทิตาบส (คังพระคาถา) อย่างนี้ว่า :

<sup>๑</sup> อภฺจฺจสาลินี. ๔๕, ชาตกญฺจกถา. ๑/๗๔,  
 ฉ. วิสฺสุทฺถชนวิลาลินี อปทาน-ญฺจ. ๑/๕๗.

เอวี่ อเจตนาภาเวน วีย มหาทุกข์  
อธิวาเสนต์สุส ขนต์ปารมี ปรมตุดปารมี  
นาม ชาทา.

"เมื่อพระเจ้ากาสิทรงตัด (อวัยวะ  
ต่าง ๆ)ของเรา ราวกะว่าเราเป็น  
ผู้ไม่มีจิตใจควยขวานอันคมกริบ เรา  
ไม่โกรธ นี่เป็นขนต์ปารมีของเรา"  
ดังนี้

จัดว่าเป็นปรมัตถบารมีอย่างยิ่งยวด.

ตถา มหาสูตโสสมชาทเก :

"สัจจวาจ' นุรกุขนุโต  
จชิตฺวา มม ชีวิทํ  
โมเจสี เอกสํ ตฺตติเย

เอสา เม สัจจปารมี"<sup>๑</sup>

เอวี่ ชีวิทํ จชิตฺวา สัจจํ อนุรกุขนุตสุส  
สัจจปารมี ปรมตุดปารมี นาม ชาทา.

อนึ่งพระสัจบารมีของพระบรมโพธิสัตว์  
ผู้ยอมสละชีวิต (เพื่อ) ตามรักษาสัจจวาจา  
เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระราชา พระ-  
นามว่า มหาสูตโสสม (ดังพระคาถา)อย่างนี้  
ว่า :

"เมื่อเราตามรักษาสัจจวาจา จึงยอม  
สละชีวิตของเรา ยังกษัตริย์ ๑๐๑  
พระองค์ไทพ่นแล้ว(จากทุกข์) นี่เป็น  
สัจบารมีของเรา" ดังนี้

จัดว่าเป็นปรมัตถบารมีอย่างยิ่งยวด.

<sup>๑</sup> อภุคสาสินี. ๔๕, ชาทกฏฐกถา. ๑/๕๕,

ฉ. วิสุทฺธชนวิลาสินี อปทาน-ฎฐ. ๑/๕๗.

ตถา มุกคปภชาตเก :

"มาตา ปิตา น เม เทสุสา  
 อตุตา เม น จ เทสุสิโย  
 สัพพญญุตํ ปิยํ มยํ  
 ตสุมา วตํ อธิญฺจหิณฺ"ตี

เอวํ ชีวิตมปิ ปริจฺจชิตฺวา วตํ  
 อธิญฺจหนฺตสุส อธิญฺจานปารมี ปรมตฺถ-  
 ปารมี นาม ชาตา.

ตถา สุวณฺณสามชาตเก <sup>๒</sup> :

"น มํ โภจิ อตุตฺสตี  
 นปิ ภายามิ กสุสฺสจี

อนึ่ง พระอธิฐานปารมี ของพระ-  
 บรมโพธิสัตว์ผู้ยอมสละแม่ชีวิต อธิฐานพรต  
เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเทมียกุมาร  
ไบและงอยเปลี้ย (ตั้งพระคาถาในพระคัมภีร์  
 จริยาปิฎก) อย่างนี้ว่า :

"เราจะเกลียดชังพระมารดาพระบิดา  
 ก็หาไม่ เราจะเกลียดชังตนเอง  
 ก็หาไม่ แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รัก  
 ของเรา เหตุนั้นเราจึงตั้งอธิฐาน-  
 พรต (คือการปฏิบัติ ๓ ประการ  
 โดยสร้างทำเป็นไบ หูหนวก และ  
 งอยเปลี้ย)" ดังนี้

จัดว่าเป็นปรมัตถปารมีอย่างยิ่งยวด.

อนึ่ง พระเมตตาปารมี ของพระบรม  
 โพธิสัตว์ ผู้แผ่เมตตาอยู่ไม่หวงใยแม่ชีวิต  
เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระสุวรรณสาม-

<sup>๑</sup> ขุ. จริยา. ๓๓/๕๘๖.

<sup>๒</sup> ลี. เอกราชชาตเก.



เมตฺตาทพเลนุปฺตฺตทโธ  
รมามิ ปวเน ตทา"ติ<sup>๑</sup>

เอวํ ชีวิตมฺปิ อโนโลเกตฺวา เมตฺตา-  
ยฺนตฺสฺส เมตฺตาปารมม ปรมตฺตปารมม  
นาม ชาตา.

ตถา โลมหังสชาตเก :  
"สุสฺสฺสเน เสยฺยํ กปฺเปมิ  
ฉวภูจิกํ อุนิธาย'หิ  
คามณฺทลา<sup>๒</sup> อูปคนฺตฺวา  
รูปํ ทสฺสเสนฺตินปฺปกนฺ"ติ<sup>๓</sup>

เอวํ คามทารเกสุ นิฏฺฐณฺนาทีหิ เจว  
มาลาคนฺธูปหาราทีหิ จ สุขทุกฺขํ  
อูปฺปาเทเนเตสุปิ อูปฺเปกฺขํ อนตฺวิตฺตฺนตฺสฺส  
อูปฺเปกฺขาปารมม ปรมตฺตปารมม นาม  
ชาตา.

คาบส(ตั้งพระคาถาในพระคัมภีร์จรียาปิฎก)  
อย่างนี้ว่า :

"สัตว์ใด ๆ ย่อมไม่สะกุงกลัวเรา  
แม่เราก็ไม่สะกุงกลัวสัตว์ใด ๆ เรา  
เป็นผู้กำลังเมตตาคำชูแล้ว ในกาล  
นั้นเราจึงยืนอยู่ในป่าใหญ่"ดังนี้

จัดว่าเป็นปรมัตตปารมมอย่างยิ่งยวด.

อนึ่ง พระอุเบกขาปารมม ของพระ-  
บรมโพธิสัตว์ผู้ไม่ประพฤติกว้างอุเบกขา (คือ  
วางเฉย) แม้ในพวกเด็กชาวบ้านผู้ยังสุข  
และทุกข์ให้เกิดขึ้น ด้วยการถมน้ำลายรด  
เป็นต้น และด้วยการบูชาด้วยดอกไม้ และ  
ของหอมเป็นต้น (เมื่อครั้งเสวยพระชาติ  
เป็นพระมุณี) ใน โลมหังสชาตก(ตั้งพระคาถา  
ในพระคัมภีร์จรียาปิฎก) อย่างนี้ว่า :

"เรานอนเคียงข้างซากศพที่เหลือแต่  
กระดูกในป่าช้าใด พวกเด็กชาวบ้าน

<sup>๑</sup> ขุ. จรียา. ๓๓/๕๙๓.

<sup>๒</sup> ส. อ. โคมณฺทลา.

<sup>๓</sup> ขุ. จรียา. ๓๓/๕๙๔.

เข้ามาหาเรา แล้วทำท่าล่อเลียน  
ต่าง ๆ" ดังนี้

จัดว่าเป็นปรมัตถบารมีย่างยิ่งยวด.

อัยเมตฺถ สงฺเขโป, วิตุถาโร ปน  
จริยาปิฎกโต กเหตุพฺโพ.

นี่เป็นความย่อในอริการนี้, ส่วนควมพิสดาร  
บัณฑิตพึงถือเอาจากพระคัมภีร์จริยาปิฎก.

อิทานิ เถเรน ปุญฺจสุตฺต ภาควโต  
พฺยากรณ์ ทสฺเสนฺเตหิ สงฺคีติการเกหิ :

บัดนี้ พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย  
เมื่อจะแสดงคำพยากรณ์ (คือแก้ปัญหา) ของ  
พระผู้มีพระภาคเจ้า ที่ถูกพระเถระทูลถาม  
จึงกล่าวคำเป็นพระคาถาว่า :

๑๘. "ตสุตฺต ปุญฺโจ วิยาภาสิ  
กรวีกมธฺรติโร  
นิพฺพาปนฺโต ททยํ  
หาสนฺโต สเทวกํ.

๑๘. "เมื่อพระธรรมเสนาบดีนั้นทูลถามแล้ว  
พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงมีพระ-  
สุระเสียดไฟเราะคุดเสียดนกกการเวก  
เมื่อจะทรงยังหฤทัย (แห่งชนทั้งปวงที่  
เรารอนเพราะไฟกิเลส) ให้ดับเย็น  
เมื่อจะทรงยังโลก พร้อมทั้งเทวโลก  
ให้ราเริง จึงตรัสพระพุทธรวงศ้อย่าง  
แจ่มแจ้ง.

๑๙. อดีตพุทธานัน ชินานัน<sup>๑</sup> เทลิตัน  
 นิกิลิตัน<sup>๒</sup> พุทธปรหมปราคคัน  
 บุปเพนิวาสาอนุคตาย พุทธิยา  
 ปกาสะยิ โลภหิตัน สเทวเก"ติ  
 วุคคัน.

๑๙. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศ  
 แล้วซึ่งพระพุทธรวงศอันเป็นประโยชน์  
 แก่กกุลแกโลก อันพระชินอดีตพระ-  
 พุทธเจ้า ทรงแสดงไวแล้ว ทรง  
 ประพฤติมาแล้ว เป็นวงศอันพระ-  
 พุทธเจ้าทรงนำสืบต่อกันมา ด้วย  
 พระบัญญัติรสรูอันไปตามพระบุพเพ-  
 นิवासญาณไว้ในโลก พร้อมทั้ง  
 เทวโลก."

ตตถ ตสส ปฏุโ วียากาสี  
 เตน ธรรมเสนาปตินา ปฏุโ หุคฺวา ตสส  
 พุยากาสี, อตฺตโน อภินิหารโต ปฏุจาย  
 อภิสฺมโพธิปริโยสานัน สพุพฺ พุทฺธวสฺ กเถลิตี  
 อตฺโต.

บรรดาบทเหล่านั้น บาทพระคาวาว่า  
ตสส ปฏุโ วียากาสี แปลว่า เมื่อ  
 พระธรรมเสนาปตินันทุลตามแล้ว พระผู้มี-  
 พระภาคเจ้า ทรงพยากรณ์แล้วแกทาน,  
 อธิบายว่า ไตตรัสพระพุทธรวงศทั้งหมดของ  
 พระองค์ นับแต่พระอภินิหาร (คือความ  
 ปรรารถนาที่ทรงตั้งไว้) จนถึงการตรัสรูยิ่ง  
 เป็นที่สุด.

<sup>๑</sup> ก. อดีตพุทธาน ชินาน.  
<sup>๒</sup> ก. ม. อ. ส. นิกิลิต.

กรวิกมธุรติโรติ กรวิกสถุณสุส วิย มธุรา  
คิรา ยสุส โส กรวิกมธุรติโร,  
กรวิกมธุรมณฺชสุสโรติ อตุโณ.

บทว่า ทรงมีพระสุรเสียงอันไพเราะดุจ  
เสียงนกกการเวก มีอรรถวิเคราะหว่า พระ-  
สุรเสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด  
ไพเราะดุจเสียงแห่งนกกการเวก พระผู้มี-  
พระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงพระนามว่า  
กรวิกมธุรติโร ซึ่งแปลว่า ผู้มีพระสุรเสียง  
ไพเราะดุจเสียงแห่งนกกการเวก, อธิบายว่า  
ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะจับใจ ดุจเสียง  
แห่งนกกการเวก.

ตตุริทํ กรวิกานํ มธุรสฺสรตา : กรวิกสถุณา  
กิริ มธุรรสํ อมฺพปกฺกํ มุขตฺตฺตฺถเกณ  
ปฺหริตฺวา ปคฺขมริตํ ผลรสํ ปิวิตฺวา ปกฺขเชน  
ตาฬิ ทตฺวา วิภูชมาเน จตฺตฺตฺตฺตฺต  
มทฺมตฺตา วิย ลฬิถุ อารณฺตฺติ, โคจร-  
ปสุตาปิ จตฺตฺตฺตฺตฺต มุขตฺตานิปิ ตินานิ  
จทฺเตตฺวา ตํ นาทํ สฺถนฺตฺติ, วาฬิมิตฺตา  
ชฺชทฺทกฺมิเก อนุพฺนฺธมานา อุกฺขิตฺตํ ปาทํ  
อนิกฺขิปีตฺวา จิตฺตกฺตา วิย ติฏฺฐนฺตฺติ,  
อนุพฺนฺธมิกาปิ มรณฺภยํ หิตฺวา ติฏฺฐนฺตฺติ,

ข้อที่ว่า เหล่านกการเวกมีเสียงไพเราะนั้น  
มีอธิบายดังนี้ : ได้ยินว่า เหล่านกการเวก  
เมื่อมันกำลังเจาะผลมะม่วงสุก มีรสหวาน  
ควยจะงอยปาก คืบกินรสผล(มะม่วง)ที่ไหล  
ออกมาแล้ว ใช้ปีกข้างหนึ่งเกาะให้จิ้งหะ  
ส่งเสียงร้องก้องอยู่ เริ่มเล่นคึกคะนอง  
เหมือนสัตว์ ๔ เท้า ที่เมามัน, หมูสัตว์  
จตุบาทแม่ที่แสวงหาอาหารก็จะทิ้งหญ้า หิ้งๆ  
ที่อยู่ในปากฟังเสียงร้องนั้น, เหล่าพาลมฤค  
(คือเนื้อร้าย) ที่กำลังติดตามเหล่ามฤค

คุณสมคิด ชวาลวิวัฒน์

สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

อากาศเส ปกขุนทนต์ ปกขิโนปี ปกเข  
ปสาเรตวา ติฏจนฺติ, อุตเก มจฺฉาปี  
กณฺณปฏฺล อจาเลนฺตา ตํ สทฺทํ สฺฐมาณา  
ติฏจนฺติ. เอวํ มจฺจรสฺสรา กรวิกา?

เล็กน้อยอยู่ยกเท่าที่ค้าง ยืนนิ่งเหมือนภาพ  
เขียน, แม่เหล่านกที่ถูกติดตามก็ละความ  
กลัวตาย ยืนนิ่ง, แม่เหล่านกที่กำลังบิน  
อยู่ในอากาศ ก็จะกางปีกหยุดนิ่ง, แม่เหล่านก  
มัจฉาในน้ำก็จะไม่โบกครีบหู หยุดฟังเสียง  
นั้น. นกการเวกมีเสียงไพเราะอย่างนี้.

นิพพาปนฺโต หทยนฺติ กิเลสฺคฺคิสนฺตคฺค-  
สพฺพชนมานสํ ฅมฺมกถามตธาราย สีสฺตีภาวํ  
ชนยนฺโตติ อตุโถ. หาสนฺยนฺโตติ  
โตสนฺยนฺโต. สเทวกนฺติ สเทวกํ โลกํ.

บาทพระคาถาว่า เมื่อจะทรงยังหยุดยั้งให้  
ดับเย็น ความว่า เมื่อจะทรงยังใจของชน  
ทั้งมวลที่เราร้อน เพราะไฟกิเลสให้เกิด  
ความดับเย็นด้วยอมฤตธारा คือ พระธรรม-  
กถา. บทว่า ให้ราเริง คือให้เย็นดี. บทว่า  
สเทวก แปลว่า ยังโลกพร้อมทั้งเทวโลก.

อดีตพุทธานนฺติ อตีตานํ พุทฺธานํ.  
อมฺหากํ ภควโต อภินิหารสฺส ปุโรโต ปน  
ตณฺหํกโร เมธงฺกโร สรณงฺกโร

บทว่า อดีตพระพุทธเจ้า ความว่า  
พระพุทธเจ้าที่เสด็จล่วงไปแล้ว. ก็ก่อนที่  
พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายจะทรง

๑ สุมงฺคฺลวิลาสินี. ๒/๖๒, ปปญฺจสุทฺถนํ.  
๓/๓๕๓.

ที่ปงฺกโรติ จตุตทาโร พุทฺธา เอกสุมี กบฺเป นีพฺพตฺตีสู.

ตั้งความปรารถนา (พระโพธิญาณ) พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในกัปเดียวกัน ๕ พระองค์ คือพระตัมปังกร พระเมธังกร พระสรณังกร พระที่ปังกร.

เตสํ อปรภาเค โภณฺชฌณาทโย เตวีสตี พุทฺธาติ สพฺเพ ที่ปงฺกราทโย จตุวีสตี พุทฺธา อีธ "อตีตพุทฺธา"ติ อธิปฺเปตา, เตสํ อตีตพุทฺธานํ.

กาลถัดจากพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์นั้นมา มีพระพุทธเจ้า ๒๓ พระองค์ มีพระโณทฺธัญญะ เป็นต้น ดังนั้นพระพุทธเจ้าทั้งหมด ๒๘ พระองค์ มีพระที่ปังกรเป็นต้น ท่านหมายเอาว่า "อดีตพระพุทธเจ้า" ในอธิการนี้ ฉะนั้น, แห่งพระพุทธเจ้าในอดีตเหล่านั้น.

ชินานนฺติ ตสฺสเสว เววจนํ. เทสิตนฺติ กถิตํ. จตุวีสตียา พุทฺธานํ จตุสฺสจ- ปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมกถํ. นิกิเลตฺนฺติ เตสํ จริตํ. กบฺปชาติโคตฺตายุโพธิสาวก- สนนฺิปาตอฺปฏฺจจากมาตาบิตุปฺตฺตภริยาปริจ- เจทาทิกํ นิกิเลตํ นาม.

บทว่า ชินานํ เป็นไวยพจน์ (คือคำมีรูปต่างกัน แต่ความหมายเหมือนกัน) ของบทว่า อตีตพุทฺธานํ นั้นแล้ว. บทว่า ทรงแสดงไว้แล้ว คือตรัสไว้แล้ว. โคธกัธรรมกถาอัน ปฏิสํยุตฺตวยสจฺจธรรมัง ๕ แห่งพระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์. บทว่า นิกิเลตํ แปลว่า อันพระพุทธเจ้าเหล่านั้น ทรงประพฤติแล้ว.

๑ ส. อ. เตวีสตีติ ปาโล นตถิ.

ปริเฉทที่ว่าควยกับ พระชาติ พระสกุลงค์  
พระชนมายุ คนไม้ที่ประทับตรัสรู้ สาวก-  
สันนิบาต พระอุปัฏฐาก พระมารดา พระบิดา  
พระโอรส พระมเหสี เป็นต้น ชื่อว่า นิกัลิตะ.

พุทธปรมปราศตุนติ ที่ปงฺกรทสพลโต  
ปฏฺจาย ยาว กสฺสปรมฺปรโต อาคตฺ  
เทสิตฺ นิกัลิตฺ วาติ อตุโถ. บุพเพ-  
นิวาसानุคตาย พุทธิยาติ เอกมุปี ชาติ  
เทวปี ชาติโยตี<sup>๑</sup> เอว วิภตฺตํ บุพเพ  
นิฏฺจกฺขณฺธสนฺตานสงฺขาคํ บุพเพนิวาสํ  
อนุคตา อุปคตา, ตาย บุพเพนิวาसानุ-  
คตายน พุทธิยา, บุพเพนิวาसानุสฺสติ-  
ญา ณนาติ อตุโถ.

บทว่า เป็นวงศ์อันพระพุทธเจ้าทรงนำสืบต่อ  
กันมา ความว่า ที่มีมา คือ ที่ทรงแสดง หรือ  
ที่ทรงประพจน์มานับแต่พระศัพทที่ปงฺกร จน  
ถึงพระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า กัสสปะ.  
บทว่า ควยพระปณฺญาตรัสรู้ อันไปตามพระ-  
บุพเพนิวาสนฺญาณ ความว่า พระปณฺญาตรัสรู้  
อันไปตาม คือ เข้าถึงบุพเพนิวาสน์ กล่าวคือ  
การสืบต่อแห่งขั้นที่เคຍอยู่อาศัยในกาลก่อน  
อันจำแนกออกได้ อย่างนี้คือ หนึ่งชาติบาง  
สองชาติบาง, ควยพระปณฺญาตรัสรู้ อันไป  
ตามพระบุพเพนิวาสนฺญาณนั้น, อธิบายว่า  
ควยพระบุพเพนิวาसानุสฺสติญาณ.

<sup>๑</sup> ม. ม. ๑๒/๑๔๒-๔๕๔-๕๐๘,  
ม. ม. ๑๓/๓๐๖, ม. อ. ๑๔/๔๖,  
วิ. มหาวชิภุค. ๑/๖.

คุณสมคิด ชาวาลวิวัฒน์  
สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

ปกาสยี้ติ พุยาภาลี. โลกहितนฺติ สัพพ-  
โลกहितํ พุทฺธวํสํ. สเทวเกติ สเทวเก  
โลเกติ อตุโถ.

๘๐. อถ ภควา กรุณาสีตเลน  
ททเยน สเทวํ โลกํ สวเน นโยเชนฺโต  
"ปีติปาโมชชชนฺนํ" ตีอาทิมาน.

ตตฺถ ปีติปาโมชชชนฺนํ ปีติปาโมชชกรํ  
ปีติยา ปุพฺพภาคํ ปาโมชฺชํ, ปญฺจวณฺณาย  
ปีติยา ชนฺนนฺติ อตุโถ. โสภสฺส-  
วิโนทฺนนฺติ โสภสฺสชาตานิ สฺสฺสฺสํ  
วิโนทฺนํ วิทฺธํสนํ.

สพฺพสมฺปตฺติปฏิลาภนฺติ สพฺพปาปี เทว-  
มนุสฺสสมฺปตฺติอาทโย สมฺปตฺติโย ปฏิลาภนฺติ

บทนา ทรงประกาศ คือ ทรงพยากรณ์.  
บทนา เป็นประโยชน์แก่กุลแก่โลก หมายถึง  
พระพุทฺธวงศ์ซึ่งเป็นประโยชน์แก่โลกทั้งปวง.  
บทนา สเทวเก แปลว่า ในโลกพร้อมทั้ง  
เทวโลก.

๘๐. ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า  
ทรงมีพระหฤทัยเยือกเย็นด้วยพระกรุณา เมื่อ  
จะทรงชักชวนชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก ให้  
สดับ(พระพุทฺธวงศ์) จึงตรัสพระคาถามีอาทิ  
ว่า "ให้เกิดปีติและปราโมทย์."

บรรดาบทเหล่านั้น บทนา ให้เกิดปีติและ  
ปราโมทย์ ได้แก่ทำให้เกิดปีติและปราโมทย์  
คือความปราโมทย์ อันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่ง  
ปีติ, อธิบายว่า ยังปีติมีวรรณะ ๕ ให้เกิด.  
บทนา บรรเทาทุกข์คือความโศก ความว่า  
บรรเทาคือกำจัดทุกข์ กล่าวคือความโศก.

บาทพระคาถาว่า เป็นเหตุให้ได้เฉพาะซึ่ง  
สมบัติทั้งมวล ความว่า ชนทั้งหลายยอม



เอเตนาคี สัพพสมฺปตฺติปฏิลาโก,  
 ตํ สัพพสมฺปตฺติปฏิลาภํ พุทฺธวํสฺสเทสนนฺตํ  
 อตฺถโณ.

ใดเฉพาจะซึ่งสมบัติแม่มทั้งมวลมีเทวสมบัติและ  
 มนุษย์สมบัติเป็นอาทิ ด้วยพระพุทธรวงศัน  
 เหตุนั้นพระพุทธรวงศันนั้นจึงชื่อว่า สัพพสมฺปตฺติ-  
 ปฏิลาโก (เป็นเหตุให้ใดเฉพาจะซึ่งสมบัติ  
 ทั้งมวล), อธิบายว่า การที่ทรงแสดงพระ-  
 พุทธรวงศันนั้น เป็นเหตุให้ใดซึ่งสมบัติทั้งปวง.

จิตฺตีกตฺวาติ จิตฺเต กตฺวา, พุทฺธานุสฺสตี  
 ปุรุษตฺวาติ อตฺถโณ. สฺฐาณาติ นิสํสาเมถ  
 นิโพธธ. เมติ มม.

บทว่า จิตฺตีกตฺวา แปลว่า จงกระทำไว้  
 ในจิต, อธิบายว่า จงกระทำพุทธานุสสติ  
 ไว้ในเบื้องหน้า. บทว่า จงฟัง ความว่า  
 จงใครครวญ คือ จงเรียนรู. บทว่า เม  
 แปลว่า ขอเราตถาคต.

๘๑. มทนิมมทนนฺติ ชาติมทาที่นํ  
 สัพพมทานํ นิมมทนกรํ. โสภนุทนนฺติ โสภโก  
 นาม ญาตีพฺยสนาที่หิ ฌญฺจสฺส จิตฺต-  
 สนฺตาโป. กิณฺจาปิ อตฺถโต โทมนสฺสเมว  
 โหติ, เอวํ สนฺเตปิ อนฺโตนิชฺฌานลกฺขโณ,  
 เจตโส ปรินิชฺฌายนฺโรส, อนฺโสจน-  
 ปจฺจุปฺภูจฺจาโน, ตํ โสภกํ นุทฺตํ

๘๑. บทว่า อันเป็นเครื่องย้ายความ  
เมา ความว่า อันเป็นเครื่องกระทำความ  
 ย้ายความเมาทั้งปวง มีความเมาเพราะ  
 ชาติเป็นต้น. บทว่า บรรเทาความโศก  
 ความว่า ความเราร้อนแห่งจิต ของบุคคล  
 ที่ถูกความพินาศแห่งญาติเป็นต้นกระทบแล้ว  
 ชื่อว่าความโศก. โดยใจความ ความโศกนั้น

คุณสมศิริ กาญจนวารี  
 สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

โสภนุโท, ตํ โสภนุทํ. สังสารปริโมจนนติ  
 สังสารพฺนุชฺชโต ปริโมจนกรํ. "สังสาร-  
 สมตฺตีกุภมฺน"ติปิ ปาโฆ, ตสฺส สังสาร-  
 สมตฺตีกุภมกรนฺติ อตุโธ.

ก็ไต่แก่ความโทมนัสนั้นเอง แม้ก็จริง, ถึง  
 เมื่อเป็นอย่างนั้น ความโศกนั้น ก็มีความ  
 เเผาไหม้ใหญ่ในภายในเป็นลักษณะ, มีความ  
 ตรอมเกรียมใจเป็นรส, มีความเศร้าโศก  
 ถึงเป็นปัจจุปัฏฐาน (คือเป็นเหตุปรากฏ),  
 มรรคใด บรรเทาความโศกนั้น เหตุนี้  
 มรรคนั้น ชื่อ โสภนุโท(บรรเทาความโศก),  
 ซึ่งมรรคนั้นอันบรรเทาความโศก. บทว่า  
เปลื้องตนให้พ้นจากสังสาร ความว่า ทำการ  
เปลื้องตนให้พ้นจากเครื่องผูก คือ สังสาร.  
 พระบาลีว่า "สังสารสมตฺตีกุภม" (ลวงพณ  
 สังสาร) ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า อันทำให้ผู้นั้น  
 ลวงพณสังสาร.

สัพพทุกขกขยฺนติ เอตฺถ ทฺวข-  
 สทฺโท ทฺวขเวทนาทฺวขวตฺถุทฺวขารมฺมณ-  
 ทฺวขปจฺจยทฺวขภูจฺจนาทิสฺส ทิสฺสตี. อยฺยหิ  
 "ทฺวขสฺส จ ปหานา"ติอาทิสฺส<sup>๑</sup> ทฺวข-

ศัพท์ว่า ทฺวข ในบทว่า สัพพทุกขกขยฺ นี้  
 ปรากฏในความหมายหลายอย่าง เป็นตนว่า  
 ทฺวขเวทนา ทฺวขวตฺถุ ทฺวขารมฺมณ ทฺวขปจฺจย  
 และทฺวขฐาน. จริงอยู่ ศัพท์ว่า ทฺวขนี้ปรากฏ

<sup>๑</sup> ที. สี. ๘/๑๐๐, ม. ม. ๑๒/๔๕๘-๕๐๗,

วิ. มหาวิภงฺก. ๑/๖.

เวทนาย ติสฺสตี. "ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ... ในความหมายว่าทุกขเวทนา (คือการเสวย  
ทุกฺขา"<sup>๑</sup> ตีอาที่สุ<sup>๑</sup> ทุกฺขวตฺตฺถุสฺมี. "ยสฺมา อารมณฺอันเป็นทุกฺข) เช่นในพระบาลีเป็นต้น  
จ โข มหาลิ รูปํ ทุกฺขํ ทุกฺขานุปตฺติํ ว่า "และเพราะละทุกฺขเสียได้." ใน  
ทุกฺขาวกฺกนฺตฺน"<sup>๒</sup> ตีอาที่สุ<sup>๒</sup> ทุกฺขารมฺมณ. ความหมายว่า ทุกฺขวตฺตฺถุ (คือเหตุแห่งทุกฺข)

เช่นในพระบาลีเป็นต้นว่า "แม่ชาติก็เป็นทุกฺข  
แม่ชราก็เป็นทุกฺข." ในความหมายว่า  
ทุกฺขารมณ เช่นในพระบาลีเป็นต้นว่า "อุกร  
มหาลิ ก็เพราะเหตุใดแล (หาก)รูปเป็น  
ทุกฺข มีแต่ทุกฺขตามสนอง หยั่งลงสู่แต่ทุกฺข."

"ทุกฺโข ปาปสฺส อัจฺจโย"<sup>๓</sup> ตีอาที่สุ<sup>๓</sup> ในความหมายว่าทุกขปัจจย เช่นในพระบาลี  
ทุกฺขปฺลฺลเย. เป็นต้นว่า "การสั่งสมบาป เป็นทุกฺข."

"ยาวญฺจิทํ ภิกฺขเว น สฺกฺรา อกฺขาเนน ในความหมายว่าทุกขฐาน (คือที่ตั้งแห่งทุกฺข)  
ปาปญฺติตุํ ยาว ทุกฺขา นิสฺยา"<sup>๔</sup> ตีอาที่สุ<sup>๔</sup> เช่นในพระบาลีเป็นต้นว่า "อุกรภิกษุทั้งหลาย  
ทุกฺขญฺจาเน. การที่เราจะกล่าวให้ถึงกระทั่งว่า นรกเป็น  
ทุกฺขนี้ มีใช้กระทำไฉน."

<sup>๑</sup> ที. มหา. ๑๐/๓๔๐, ส. มหา. ๑๔/๕๒๘.  
<sup>๒</sup> ส. ขนฺธ. ๑๗/๘๖. <sup>๓</sup> ข. ธ. ๒๕/๓๐.  
<sup>๔</sup> ม. อ. ๑๔/๓๑๗.

อิธ ปนายํ ทุกฺขวตฺตุตฺตํ ทุกฺขปจฺจเยปิ จ  
ทฏฺฐพฺโพ. ตสฺมา ชาตฺติอาทิสฺสพฺพุทฺททุกฺข-  
ชยกรณฺติ อตฺถโณ?

แต่ในที่นี้ บัณฑิตพึงเห็นว่า คำที่ว่า ทุกฺข นี้  
หมายถึง ทั้งทุกขวัตตและทุกขปัจจย. เพราะ  
เหตุนี้ จึงอธิบายว่า ทำความสิ้นทุกข  
ทั้งปวง มีชาติทุกขเป็นต้น.

มคฺคนฺติ เอตฺถ กุสลตฺถิเกหิ มคฺคีย์ติ,  
กิลเส วา มาเรณฺโต คจฺฉตีติ มคฺคโคติ  
พุทฺธวสฺสเทสนา วุจฺจติ, ตํ นิพฺพานสฺส  
มคฺคญฺตี พุทฺธวสฺสเทสนํ.

พระพุทฺธวงศ์เทศนา พระผู้มีพระภาคเจ้า  
ตรัสเรียกว่า มรรค ในบทว่า มคฺค นี้  
เพราะอรรถว่า อันผู้มีความต้องการกุศล  
ยอมคนหา, อีกอย่างหนึ่ง เพราะอรรถว่า  
ยอมฆ่ากิเลสให้ตายไป, มคฺค นั้นคือ  
พระพุทฺธวงศ์เทศนา ซึ่งเป็นทางแห่งพระ-  
นิพพาน.

สํกฺกจฺจนฺติ สํกฺกจฺจํ จิตฺตํกตฺวา, โอนฺทิต-  
โสตา หุตฺวาติ อตฺถโณ.

บทว่า สํกฺกจฺจ ความว่า จงกระทำไว้ใน  
จิตโดยความเคารพ, คือจงเงี้ยโสตสดับ.

ปฺปฏิปชฺชณฺตาติ อธิฏฺฐณฺ๑, สฺสณฺณาตาติ อตฺถโณ.  
อถวา ปิตีปาโมชฺชชนฺนํ โสภสฺสวลฺวิโนทฺถนํ

บทว่า จงคํำเนนไป ความว่า จงตั้งใจมั่น,  
อธิบายว่า จงฟัง. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มี-

<sup>๑</sup> อฏฺฐสาสินี. ๑๐๗.

<sup>๒</sup> ม. อธิฏฺฐณ.

สัพพสมุปตติปฏิลาภเหตุภูมิต์ อิมิ พุทธวัส-  
เทสนัน สุตฺวา อิทานิ มหนิมมทนาทิกุณ-  
วิเสสวาทิ สัพพทุกขกฺขยิ พุทธภาวมคฺคิ  
ปฏิบัติชฺชถาติ สัพเพสํ เทวมนุสฺसानัน  
พุทฺธคฺคิตฺติ ปณิธาย อุตฺสาหิ ชเนติ.  
เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาทิ.

พระภาคเจ้าทรง(ปรารภนา) จะให้เทวดา  
และมนุษย์ทั้งมวลเกิดความอุทสาหะ ตั้งปรา-  
รณาคความเป็นพระพุทเจ้า ด้วยพระคำรัส  
ว่า ท่านทั้งหลายจงสัดับพุทวงศ์เทศนานี้  
อันก่อให้เกิดปีติและปราโมทย์ บรรเทาอุกศร  
หรือความโศก เป็นเหตุให้ไตสมบัติทั้งปวง  
จงดำเนินไปสู่หนทางแห่งความเป็นพุทชะซึ่ง  
นำคุณวิเศษ อันย้ายความเมาเสียได้เป็นต้น  
มาให้ ทำความสิ้นทุกขทั้งปวงในบัดนี้เถิด.  
บทที่เหลือในที่นี้ ง่ายทั้งนั้น ดังนี้แล.

อิติ มจรฺตฺถวिलाสินिया พุทฺธวัสฺสจกถาย  
รัตนจกกรมกณฺทวณฺณา นิฏฺฐิตา.  
นิฏฺฐิตา จ สพฺพากาเรน อพฺภนฺตร-  
นิทานสฺสตุถวณฺณา.

พรรณาคความแห่งพระรัตนจกกรมกัณฑ์  
ในอรรถกถาพุทวงศ์ ชื่อมจรฺตฺถวिलाสินี  
จบลงด้วยประการฉะนี้. และจบพรรณนา  
ความแห่งอภันตรนิทานลงแล้ว โดยอาการ  
ทั้งมวล.

## ๒. สุเมธปตฺถนาคถาวณฺณนา

อิทานิ :

๑-๒. "กปฺเป จ สทสฺสเส  
 จตุโร จ อสงฺขิเย  
 อมรํ นาม นครํ  
 ทสฺสเนยฺยํ มโนรมนุ"ติ

อาทินยปฺวตฺตตาย พุทฺธวํสวณฺณนาย  
 โอกาโส อนุปฺตโต. สํ ปเนสา  
 พุทฺธวํสวณฺณนา ยสฺมา สุตฺตนิกฺเขปํ  
 วิจาเรตฺวา วุจฺจมานา ปากฺกา โหติ,  
 ตสฺมา สุตฺตนิกฺเขปวิจารณา ทาว  
 เวทิตพฺพา. จตุตาโร हि สุตฺตนิกฺเขปา  
 อตฺตชฺฆาตโย ปรัชฺฆาตโย ปุจฺฉาวลโก  
 อตฺตูปฺตติโกติ. ตตฺถ ยานิ สุตฺตานิ  
 ภควา ปเรหิ อนชฺฌิภูโส เกวลํ อตฺตโน  
 อชฺฆาตเยน กเถสิ. เสยฺยถิทํ :

## ๒. พรรณนาคถาวํด้วยความ ปรารธนาของพระสุเมธคาส

บัดนี้ ถึงโอกาสที่จะพรรณนาพระ-  
 พุทฺธวงศ์ ซึ่งเป็นไปแล้วโดยนัยมีอาทิว่า :

๑-๒. "เมื่อ ๔ อสงฺขัยกับแสนกับ ไคมี  
 เมืองชื่ออมระ เป็นเมืองน่าชม น่า-  
 รื่นรมย์ใจ."

ก็เพราะการพรรณนาพระพุทฺธวงศ์นั้น เมื่อ  
 ได้พิจารณาณิกเขปแห่งพระสูตร (คือการยก  
 พระสูตรต่าง ๆ ตอนหนึ่ง ขึ้นตั้งไว้เป็น  
 เบื้องต้น) แล้วกล่าวต่อไป (ความ) ก็จะ  
 ปรากฏชัด, เหตุนี้ การพิจารณาณิกเขปแห่ง  
 พระสูตร บัณฑิตจึงควรทราบก่อน. ความจริง  
 นิกเขปแห่งพระสูตรมี ๔ คืออตฺตชฺฆาตยะ  
 (คือนิกเขปแห่งพระสูตรที่ทรงแสดงตามพระ-  
 อธิษายกัยของพระองค์) ปรัชฺฆาตยะ (คือ  
 นิกเขปแห่งพระสูตรที่ทรงแสดง อนุโลมตาม

นิทานในท้องเรื่อง ๒. พรรณนาภควาด้วยคำปรารภของพระสุเมธดาบส , ๓๑๘

อากังเขยยสัคคิ<sup>๑</sup>

เอวมาทีนิ,

นิกฺเขโป.

วัตถุปรมสัคคินิ<sup>๒</sup>

เตสั

อตตชฌาสโย

อัธยาศัยของผู้อื่น) ปุจฉาวลิกะ (คือนิกเขปแห่งพระสูตรที่ทรงแสดง) เมื่อมีผู้ทูลถาม อัตตูปัตติกะ (คือนิกเขปแห่งพระสูตรที่ทรงแสดง) โดยอาศัยมีเหตุเกิดขึ้น. ในบรรดานิกเขปแห่งพระสูตร ๔ อย่างนั้น พระสูตรเหล่าใด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า(แม่)มิได้มีผู้ทูลอาราธนา (ให้ตรัส) แต่ตรัสตามพระอัธยาศัยของพระองค์โดยลำพัง. เช่น พระสูตรมีอาทิอย่างนี้คือ : อากังเขยยสูตร วัตถุปรมสูตร, นิกเขปแห่งพระสูตรเหล่านั้นจัดเป็นอตตชฌาสยนิกเขป.

ยานิ วา ปน "ปริปกฺกา โข กิอิกอย่างหนึ่ง พระสูตรเหล่าใด ซึ่ง ราชุสสุส วิมุตติปริปาจนียา ฐมา, พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรวจดูอัธยาศัย ยนฺนุนาหิ ราชุสสุ อุตฺตริ อาสวานิ ขเย ความอดทน ใจ และความเป็นผู้ที่สมควรจะ วิเนยฺยนฺ"ติ<sup>๓</sup> เอวํ ปเรสั อชฌาสยั ฐ(ธรรม)ใด ของชนทั้งหลายอื่น อย่างนี้ว่า

<sup>๑</sup> ม. ม. ๑๒/๕๘.

<sup>๒</sup> ม. ม. ๑๒/๖๔,

โป. ฉ. วัตถุปรมสัคคินิ.

<sup>๓</sup> ม. อ. ๑๔/๕๐๔, ส. สฬา. ๑๘/๑๓๒.

พันเอกสามารถ ภาวิไล

สร้างต้นฉบับถวาย เป็นพุทธบูชา

ชนฺตี มนํ พุชฺฌนภกาวณฺจ โอลฺโลเกตุว  
 ปรชฺฌาสยวเสน กถิตานิ. เสยฺยถิทํ :  
ราหุโลวาทสฺสุตฺตํ<sup>๑</sup> ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตน-  
สฺสุตฺตนฺตี<sup>๒</sup> เอวมาทีนึ, เตสํ ปรชฺฌาสโย  
 นิกฺเขโป.

"ราหุล มีธรรมที่อบรมมวิมุติแก่กล้าแล้ว  
 แล, ถ้ากระไร เราพึงแนะนำราหุลใน  
 ธรรมที่สิ้นอาสวะยิ่งขึ้นเถิด" ดังนี้ แล้วตรัส  
 ไวควยอำนาจอัยยาศัยของผู้อื่น. เช่นพระ-  
 สุตฺรมืออาทีย่างนี้คือ : ราหุโลวาทสฺสุตฺร  
ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสฺสุตฺร, นิกฺเขปแห่งพระสฺสุตฺร  
 เหล่านั้น จัดเป็นปรชฺฌาสยนิกฺเขป.

ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เต เต  
 เทวมนุสฺสํ ปณฺหํ ปุจฺจนฺตี. เอวํ ปุณฺณเจน  
 ปน ภควตา ยานิ กถิตานิ เทวตาสยฺยุตฺตํ<sup>๓</sup>  
โพชฌนฺกสยฺยุตฺตา<sup>๔</sup>ทีนึ, เตสํ ปุจฺจนวาลิโก  
 นิกฺเขโป.

เทวตาและมนุษย์เหล่านั้น ๆ เข้าไป  
 เผ่าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลถามปัญหา.  
 ก็เมื่อมีผู้ทูลถามแล้วอย่างนี้ สั่งยุตเหล่าใด  
 ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว เช่น  
เทวตาสยฺยุต โพชฌนฺกสยฺยุต เป็นต้น, นิกฺเขป  
 แห่งสั่งยุตเหล่านั้น จัดเป็นปุจฺจนวาลินิกฺเขป.

<sup>๑</sup> ม. ม. ๑๓/๑๒๓.

<sup>๒</sup> ส. มหา. ๑๔/๕๒๘, วิ. มหา. ๔/๑๘,  
 ขุ. ป. ๓๑/๕๒๔ (ภูมิพโลภิกขุ ๔/๖๑).

<sup>๓</sup> ส. ส. ๑๕/๑.

<sup>๔</sup> ส. มหา. ๑๔/๘๓.



ยานี ว่า ปน อุปฺปนฺนํ การณ์  
ปฏิจุจ เทสิตานี ธมฺมทายาทปุตฺต-  
มฺสฺสฺมาทีนํ<sup>๑</sup> เต้ อตุตฺตปตฺติโก นิกฺเขโป.  
เอว เมเตสุ จตุสุ สุตฺตนิกฺเขเปสุ อิมสฺส  
พฺพุทฺธวํสฺสสุ ปุจฺฉาวสิโก นิกฺเขโป.  
ปุจฺฉาวเสน หิ ภควตา อัย นิกฺขิตฺโต.  
กสฺส ปุจฺฉาวเสน ? อายสฺมโต  
สําริปุตฺตตุเถรสฺส. วุตฺตญฺเฑหฺตํ อสฺมี  
นิทานสฺมี เอว :

ก็อีกอย่างหนึ่ง พระสูตรเหล่าใดซึ่ง  
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยเหตุที่เกิดขึ้น  
แล้ว ทรงแสดงไว้มีอาทิเช่น ธมฺมทายาท-  
สฺสฺตฺร ปุตฺตมํสฺสฺมาสฺสฺตฺร, นิกฺเขปแห่งพระสูตร  
เหล่านั้น จัดเป็น อตุตฺตปตฺติกนิกฺเขป. ใน  
บรรดานิกฺเขปแห่งพระสูตรทั้ง ๔ อย่าง  
เหล่านั้น นิกฺเขปแห่งพระพุทฺธวงศํนี้ ชื่อว่า  
ปุจฺฉาวสิกนิกฺเขป. เพราะวานิกฺเขปนี้  
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ ด้วยอำนาจ  
การถาม. ถามว่า ด้วยอำนาจการถามของ  
ใคร ? แกวาทองท่านพระสําริปุตฺตเถระ.  
สมจริงตั้งคำคาถา(ประพันธ์)ที่ท่านกล่าวไว้  
ในนิทานนั้นแหละว่า :

"สําริปุตฺโต มหาปญฺโญ  
สมาธิชฺฌานโกวิโท  
ปญฺญา ย ปารมิปุตฺโต  
ปุจฺฉติ โลกนํายกํ

"พระสําริปุตฺร ผู้มีปัญญามาก ผู้ฉลาด  
ในสมาธิและฌาน ผู้ถึงความเป็นผู้  
มีปัญญาบารมี ได้ทูลถามพระผู้มีพระ-  
ภาคเจ้า ผู้นำชาวโลกมีอาทิว่า

<sup>๑</sup> ม. ม. ๑๒/๒๑.  
<sup>๒</sup> ส. นิ. ๑๖/๑๑๙.

๑๒-๑๓-๒๑-๒๒-๒๓-๒๔-๒๕-๒๖-๒๗-๒๘-๒๙-๓๐-๓๑-๓๒-๓๓-๓๔-๓๕-๓๖-๓๗-๓๘-๓๙-๔๐-๔๑-๔๒-๔๓-๔๔-๔๕-๔๖-๔๗-๔๘-๔๙-๕๐

กัทธิโส เต มหาวีร  
อภิเนหาโร นรุตตมา<sup>๑</sup>ติอาทิ.

ข้าแต่พระมหาวีระเจ้า ผู้สูงสุดกว่า  
นรชน ความปรารถนาที่พระองค์  
ทรงตั้งไว้เป็นเช่นไร."

เตเนสา พุทธวัสเสสนา ปุจฉาวลิกาติ  
เวทิตพพา.

เพราะเหตุนั้น การแสดงพุทธวงศ์นี้ ฟังทราบ  
ว่า จัดเป็นปุจฉาวลิกนิกเขป (คือนิกเขป  
เป็นไปถวายอำนาจการถาม).

ตตถ กปเป จ สตสหัสเสติ เอตถ  
กปเป-สทโท ปนายิ อภิสททหน โวหาร  
กาล ปณตติ เจทน วิกปปน เลส  
สมนตภาว आयุกปเป महाกปปาทีสุ  
ทิสฺสติ.

บรรดาบทเหล่านั้น ก็กัปป-ศัพท์นี้ ใน  
บาทพระคานานี้ว่า กปเป จ สตสหัสเส  
ปรากฏในความหมายมีอาทิว่า ความเชื่อถือ  
โวหาร กาล บัญญัติ (คือชื่อ) ตัก สมควร  
เลส ภาวะรอบคอบ อายุกัปป และมหากัปป.

ตถา हि "โอวกปปนียเมตํ โภโต  
โคตมสฺส ยถา ตํ อรหโต สมมา-  
สมพุทฺธสฺสา" ติอาทีสุ<sup>๒</sup> อภิสททหน ทิสฺสติ.

จริงอย่างนั้น กัปป-ศัพท์ ปรากฏในความ-  
หมายว่า เชื่อถือ เช่นในพระบาลีมีอาทิว่า  
"ขอฉันควร เชื่อถือต่อพระโคตมะผู้เจริญผู้เป็น  
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า."

<sup>๑</sup> ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๔๑๔.

<sup>๒</sup> ม. ม. ๑๒/๔๖๑.

"อนุชานามิ ภิกขเว ปญฺหิ สมณกฺุเปหิ ในความหมายว่า โวหาร เช่นในพระบาลี  
ผลํ ปริภุญชิตฺตุนฺ"ติ เอวมาทีสุ<sup>๑</sup> โวหาเร. มีอาทิอย่างนี้ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรา  
ตถาคตอนุญาตให้ฉันผลไม้ได้โดยสมณโวหาร  
(คือข้อที่ทรงบัญญัติอนุญาตไว้) ๕."

"เยน สุทํ นิจุจกปฺปํ วิหรามี"ติอาทีสุ<sup>๒</sup> ในความหมายว่า กาล เช่นในพระบาลี  
กาเล. มีอาทิว่า "ไฉนว่า เราตถาคตอยู่ด้วยผล  
สมาธิเป็นความว่างเปล่า ตลอดกาลเป็น  
นิตย."

"อิจุจายสุมา กปฺโป"ติ<sup>๓</sup> จ, "นิโคธ- ในความหมายว่า บัญญัติ เช่นในพระบาลี  
กปฺโป อิติ ตสฺส นามํ, ตยา กตํ มีอาทิอย่างนี้ว่า "ด้วยประการฉะนี้ กัปป-  
ภควา พุราหุณฺณสุสา"ติ จ เอวมาทีสุ<sup>๔</sup> มาณพผู้มีอายุ," และว่า "ข้าแต่พระผู้มี  
ปณฺณตฺตียํ. พระภาคเจ้า พระองค์ทรงขนานนามแห่ง  
ภิกษุผู้เป็นพราหมณ์นั้นว่า นิโคธกัปปะ."

"อลงฺกโต กปฺปิต เกสมสุสุ"ติ เอวมาทีสุ<sup>๕</sup> ในความหมายว่า ตัด เช่นในพระบาลีมีอาทิ  
เฉทเน. อย่างนี้ว่า "บุญกยัภษ ประดับตนแล้ว ตัด  
แต่งผมและหนวดแล้ว."

มธุรัตถวาลาสนํ ป.-พ.๑-๒๑

๑ วิ. จ. ๗/๑๑. ๒ ม. ม. ๑๒/๔๖๑.  
๓ ข. ส. ๒๕/๕๔๔, ข. จุฬ. ๓๐/๑๗๖.  
๔ ข. ส. ๒๕/๓๘๒.  
๕ ข. ขา. ๒๘/๓๑๘.

- "กบปติ ทวงกุลกบโป"<sup>๑</sup> ตีอาที่สุ<sup>๑</sup> วิกปเป. ในความหมายว่า ควร เช่นในพระบาลี  
เป็นต้นว่า "(ภิกษุฉันอาหารในเวลา)  
ตะวันบាយวัดไคเลย ๒ องคุลี ก็ควร."
- "อตุถิ กบโป นิปชชิตุน"<sup>๒</sup> ตีอาที่สุ<sup>๒</sup> เลเส. ในความหมายว่า เลศ เช่นในพระบาลี  
เป็นต้นว่า "การอ้างเลศเพื่อจะนอน มีอยู่."
- "เกวลกบปี่ เชตวัน โสภาเสตวา"<sup>๓</sup> ตี- ในความหมายว่า ภาวะรอบคาน เช่นใน  
อาที่สุ<sup>๓</sup> สมนุตภาเว. พระบาลีมีอาทิวา "ส่องสว่างพระเชตวัน  
รอบคานทั้งสิ้น."
- "ติฏฐตุ ฆนเต ภควา กบปี่, ติฏฐตุ ในความหมายว่า อายุกับ (คือกำหนดอายุ  
สุคโต กบปน"<sup>๔</sup> เอตถ อายุกบเป. ของคนในยุคนั้น ๆ) เช่นในพระบาลีนี้ว่า  
"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระ-  
ภาคเจ้า จงทรงดำรงอยู่ตลอดอายุกับ, ขอ  
พระสุคตเจ้า จงทรงดำรงอยู่ตลอดอายุกับ."

<sup>๑</sup> วิ. จ. ๗/๔๐๕.

<sup>๒</sup> อง. อฏฐก. ๒๓/๓๔๕.

<sup>๓</sup> ม. ฉ. ๑๔/๔๗๒, ขุ. ส. ๒๕/๓๗๖.

<sup>๔</sup> ที. มหา. ๑๐/๑๓๔, ขุ. ฉ. ๒๕/๑๗๐.